

Ս. Ն. ԳԱԼՍՈՆՃԵԱՆ

Տ Ի Ե Զ Ե Ր Ք Ի

ԱՌԵՂԾՈՒԱԾՆԵՐԷՆ ՄԵԿԸ

Զ Ա Ր Ի Ք Ի Հ Ա Ր Յ Ը

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Օ. ԱՐՋՈՒՄԱՆ

1912

Ս. Ն. ԳԱԼՈՆՃԵԱՆ

Տ Ի Ե Զ Ե Ր Ք Ի

ԱՌԵՂԾՈՒԱԾՆԵՐԷՆ ՄԷԿԸ

Զ Ա Ր Ի Ք Ի Հ Ա Ր Յ Ը

A. 11
89765P

Կ. ՊՈԼՒՍ

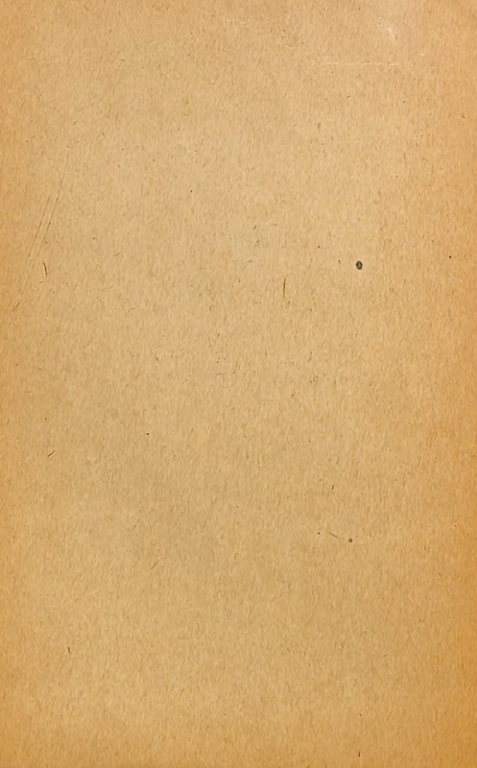
1912

ՏՊԱՐԱՆ ԵՒ ԿԱԶՄԱՏՈՒՆ
Օ. ԱՐՋՈՒՐԱՆ
№ 122

Ա. ՄԱՍ
ՉԱՐԻՔԻ ԾԱԳՈՒՄԸ

ԶԱՆԱԶԱՆ ԼՈՒԾՈՒՄՆԵՐ

Ն Ա Խ Ա Բ Ա Ն

Մարդ ծնած չի Տիեզերքի առնդուածները
ըմենը հաւար, այլ փնտնելու քի
ն՞ր կը սկսին առնդուածները ու
այնուհետեւ ինկզիմէն ըմենը հաւար
ըմեններէն սահմանին մէջ: Կէ-ՕԹԷ:

Տիւ Պուա-Ռէյմընտ իր նշանաւոր ծառերէն մէկուն մէջ կը յիշէ եօթը Տիեզերական Առեղծուածներ.— 1. Նիւթի և ոյժի խսկութիւնը, 2. Շարժումի ծագումը, 3. Կեանքի ծագումը, 4. Բնուածի երեւութական վախճանականութիւնը (teleology), 5. Զգացողութիւններու և գիտակցութեան ծագումը, 6. Բանականութեան և լեզուի ծագումը, 7. Ազատ կամքի գոյութիւնը:

Անտարակոյս ութերորդ առեղծուած մը կարող է կազմել մեր այս երկին նիւթը՝ Զարիքի Հարցը:

Հարեաւնցի ակնարկով մը, առեղծուած կոչելու ոչ մէկ պատճառ չգտնենք թերեւս. և ինչո՞ւ առեղծուած կոչել զայն. միթէ կարելի՞ է ատկէ պարզ բանս Զարիք հարկաւ թէ գոյութիւն ունի Ամէն մարդ գիտէ թէ ի՞նչ է Զարիք ըսուածը: Այլ ուր կը մնայ, ուրեմն, առեղծուածը:

Անոնք որ քիչ շատ կրնան հասկնալ իմաստասիրական հարցեր, անոնք որ սովոր են իրերու և հարցերու խորը թափանցել, անոնք որ կը կարգան մեր այս երկասիրութիւնը և կը ծանօթանան հարցի բոլոր երեւոյթներուն ու կնճռոտութիւններուն, անոնք մեզի իրաւունք պիտի տան որ զայն առնդուած մը կոչած ենք: Միայն այն նկատումը թէ այս հարցի մասին կէս-տասնեակ մը տեսութիւններ կան, ինչպէս կը ներկայացնենք այս էջերուն մէջ, բաւական էր արդէն մեզի իրաւունք տալու զայն առեղծուած մը անուանել: Թող թէ շատ ալ դիւրին չէ բացարձակ սահմանագիծ մը քաշել Զարիքի և Բարիքի միջեւ. ինչ որ այսօր մեզի չարիք կը թուի, չի՞ կրնար բարիք մ'ըլլալ ի յիմնարքեան, ինչպէս պիտի

ըսէին հին իմաստասէրներս Ու եթէ ճշմարիտ է այս, ինչպէս կը հաւատատէ արդի բարեշրջութեան գիտութիւնն ալ, ալ ո՞ր կը մնայ բացարձակ չարիքի գոյութեան մեր իբր թէ ինքնայայտ ճշմարտութիւնը:

Չարիքը հարկաւոր է թէ ոչ, Տիեզերքի մէջ:

Մեր բնութիւնը մեր բանականութիւնը կը հակառակին չարիքի, չեն կրնար հանդուրժել ու է չարիքի, չեն կրնար արդարացնել զայն: Իսկ միւս կողմէ, միեւնոյն բանականութիւնով կարելի է տեսնել թէ չարիքը, ընդունինք կամ ոչ, գոյութեան իրաւունք մը ունի, որովհետեւ առանց չարիքի չկայ բարիք. որովհետեւ անբաժանելի է ան բարիէն: Ուրեմն, մեր բանականութիւնը կը հակասէ՞ ինքզինքը, հոտ իսկ է առեղծուածը:

Մենք ի հարկէ յանդգնութիւնը չունինք Չարիքի հարցը լուծած ըլլալու: Բիւրաւոր մեծ միտքեր բազմեր են այդ հարցին, բայց ոչ մէկը չէ կրցեր վերջնական լուծումը գտնել: Ինչ որ մենք Զանացած ենք կատարել այս էջերուն մէջ, ուրիշ բան չէ բայց միայն ներկայացնել այն բոլոր կարեւոր տեսութիւններն և դպրոցները այս հարցի շուրջ: Ու, Անաթօլ Ֆրանսի հետ համոզուած ըլլալով որ կան չարիքներ որոնք հարկաւոր են և չարիքներ՝ զորս հնար է բառնալ, աշխատած ենք ներկայացնել այն գլխաւոր ազդակները—Արուեստ, Աշխատանք, Գիտութիւն, Լինկերվարութիւն—որոնք մեր համոզումով մեծապէս կրնան սատարել Չարիքի Բարձման և մասամբ լուծել Տիեզերքի ԱՌԵՂԾՈՒԱԾՆԵՐԷՆ ՄԷԿԸ:

Ս. Լ. Գ.

ԺԱՆ ԺԱԳ ԲՈՒՍՈՅԻ ԼՈՒԾՈՒՄԸ

I.

Արդարեւ Բուսոյի ամբողջ փիլիսոփայութեան յատկանիշը և առաջին սուտը այս է, որ, ան, սկզբնական մեղքի քրիստոնէական վարդապետութեան տեղ կը դնէ մարդկային սեռին սկզբնական բարութեան և կատարելութեան վարդապետութիւնը և անոր մոլորումը քաղաքակրթութեան և անոր հետեւանքներուն պատճառով. և իր այս վարդապետութեան վրայ կը հիմնէ իր լաւատեսութիւնը և մարդկայնապաշտութիւնը:

ՇՈՒԷՆԿԱՆԷՐ

Այն գաղափարը թէ շատ մը չարիքներ տգիտութեան արդիւնք են, Սոկրատի չափ հին է: Սոկրատի համար ոչ մէկը չար կ'ըլլայ գիտակցօրէն, կամովին: Սոկրատի համար ներհայեցութեան մտածումները նոյնանման են առաքինութեան գերազանցութիւններուն: Ի՞նչ բարոյական և ֆիզիքական չարիքներ չեն ծագած բնական և բարոյական օրէնքներու տգիտութենէն: Իմացական մակերեսայնութիւնը գլխաւոր աղբիւր մըն է բարոյական չարիքի: Սահմանափակ իմաստով մը գիտութիւնը առաքինութիւն է:

Այս այսպէս ըլլալով, քիչ մը նորօրինակ թուի թե-

րեւս երբ ըսուի թէ գիտութիւնը, ուսումը, յառաջդի-
մութիւնը, մէկ խօսքով քաղաքակրթութիւնը, չարիքի
աղբիւր մըն է: Ու եղեր են այսպէս ըսողներ և քարո-
զողներ. ասոնցմէ են Քարլայլ, Րաքին, Րուսոյ, Թօլսթոյ,
Շարլ Վալմէր եւ ուրիշներ, որոնք առաւել կամ նուազ
թափով մը «Իարձ դէպի բնութիւն» քարոզած են:

Րաքինի համար քաղաքակրթ ազգ մը էապէս կը
բաղկանայ հետեւեալ տարրերէն. — (ա.) անուսում, դըժ-
գոհ, և աղքատ ամբօխէ մը որ ինքզինքը ժողովուրդ
կ'անուանէ: (բ.) Դրամ հաւաքող և վատնող գործիքէ
մը, որ ինքզինքը կառավարութիւն կը կոչէ. (գ.) փոք-
րաթիւ դրամատէրներէ, անոնցմէ շատերը աւազակներ
և ապուշ անձնաւորութիւններ որոնք մարդկային կեանքի
այլ նպատակ չեն ճանչնար բայց միայն դրամ վասակիլ,
խաղամոլիլ և շամբանեայ կոնծել. (դ.) որոշ թիւով գրա-
գէտներէ՝ որոնք կ'ըսեն և կը գրեն այն՝ որուն համար
կը վճարուին. (ե.) որոշ թիւով կղերականներէ՝ որոնք
կ'ըսեն ինչ որ սորված են. (զ.) բնական փիլիսոփաներէ՝
որոնք կ'ըսեն ինչ որ իրենց խելքը կը փչէ. և (է.) ազ-
նուական դասակարգէ մը՝ որ ոչինչ ունի ըսելու:

Թոլսթոյ, մեր դարուն ամենամեծ դէմքը թերեւս,
նոյն արհամարհանքը կը տածէ հանդէպ մեր քաղաքա-
կրթութեան: Հանգստաւէտ և քաղաքակրթութեամբ շրջա-
նակներու մէջ ապրելու ամէն միջոց ունենալով հան-
դերձ, նախընտրեց ապրիլ սրտով, շինական կեանքը: Իր
«Սոստովանութիւններ» երկին մէջ կ'ըսէ. «Որքան աւելի
ուսումնասիրեցի կեանքը այս աշխատաւոր դասակար-
գին, այնքան աւելի համոզուեցայ որ անոնք ճշմարտա-
պէս հաւատք ունին և անկէ կը ստանան ապրելու նշա-
նակութիւնն ու հնարաւորութիւնը: Հակառակ մեր դա-
սակարգին որ կը բողոքենք ճակատագրին դէմ և կը

Բնութեան վիճակին մէջ բոլոր մարդեր հաւասար են: Բնութիւնը բնաւ չի ստեր. ինչ որ բնութենէ կուգայ արդար է: Բնութիւնը իր հոգածութեան յանձնուած ամէն կենդանի մտնաւոր ինամքով մը կը հոգայ, յայտնելով թէ որքան նախանձախնդիր է արդարութեան համար: Չին, մուկը, և ուրիշ կենդանիներ աւելի քաջ, աւելի կտրովի աւելի կաշմբուռն են անառններուն մէջ, բնութեան գիրկը, քան մեր տուններուն, գոմերուն մէջ: Միակ բանը որուն պէտք ունէր մարդ իր բնական կամ կիսավայրենի վիճակին մէջ, անունդ, էգ և հանգիստն էր: Միակ չարիքը զոր ան պիտի ճանչնար ցաւն ու անթութիւնն էր: Կեանք, ոչ թէ մահ, որովհետեւ, կենդանին երբեք պիտի չի գիտնայ թէ ինչ է մահը: Այս կիսավայրենի վիճակին մէջ միակ լեզուն, միակ տիեզերական և ամենաուժեղ լեզուն որուն պէտք ունէր, բնութեան ճիշն էր, աղաղակը: Արդարեւ անհնարէ խորհիլ թէ բնութեան վիճակին մէջ մարդ մը ինչ պէտք կրնար ունենալ ուրիշ մարդու մը: Յայտնի է, ուրեմն, որ մարդեր այս նախնական վիճակին մէջ չունենալ ոչ մէկ յարաբերութիւն իրարու հետ, չէին կրնար ըլլալ ոչ բարի ոչ չար. և չէին կրնար ունենալ ոչ առաքինութիւն և ոչ մոլութիւն: Այս նախնական վիճակին մէջ, միակ օրէնքը զոր մարդ պարտաւորուծ պիտի ըլլար ճանչնալ և յարգել, գութն է որ բնական զգացում մըն է: Այս զգացումը պիտի մեղմէր անձնատիրութեան գործունէութիւնը և այսպէս սատարէր տեսակին մշտնջենաւորումին:

Այս զգացումն է որ անգիտակցօրէն տառապողին օգնութեան կը մղէ մեզ: Այս զգացումն է որ բնութեան վիճակին մէջ, պիտի գրաւէ օրէնքի, սուաքինութեան և վարքի սեղը, այս առաւելութիւնով որ ոչ մէկը պիտի չհամարձակի անսաստել իր քաղցր ձայնին: Երեւակայու-

թիւնը որ այնքան աւերներ կը գործէ քաղաքակիրթ ընկերութեան մէջ, երբեք չի խօսիր վայրենի սիրտին: «Եթէ բնութիւնը ճակատագրած է մեզ ըլլալ ողջմիտ, կը համարձակիմ վստահեցնել թէ մտածումը բնութեան դէմ է, և թէ, այն մարդը որ կը խոկայ վատթարացած կենդանի մըն է»:

Արդ, ժամանակի ընթացքին, փոխուեցաւ բնութեան այս վիճակը. տակաւ կազմուեցան և հաստատուեցան ընկերութիւններ, կառավարութիւններ, պատերազմներ, բռնատիրութիւններ, թշուառութիւններ, հիւանդութիւններ ևլսա՛: Խանգարել նախամարդուն մեկուսացած կեանքը: Չորս տեսակ անհաւասարութիւններ ծագում առին. Ա. Հարսութիւն, Բ. Ազնուականութիւն կամ Ասիճան, Գ. Զօրութիւններ (puissances) և Դ. Անհասական Արժանիք: Ընկերութիւնը դարձաւ ծնողը չարիքներու և մոլութիւններու: Այս բոլոր յառաջացումներուն պատճառն է մարդկային կասարեղութիւններ (perfectibility): Մեզի համար վշտառիթ է տեսնել թէ մարդուն ապերջանկութեան ակնադրիւրն է իր կատարեալ ըլլալու անսահման ընդունակութիւնը: Մարդուն այս կարողութիւնն է որ զայն կը բարձրացնէ բնութեան վիճակէն, ուր պիտի կրնար խաղաղ և անմեղ կեանք վարել: Մարդուն այս ընդունակութիւնն է որ, դարերու ընթացքին բերելով իր առաքինութիւններն ու մոլութիւնները, մարդ կը դարձնէ թէ ինքզինքին և թէ բնութեան բռնապետը:

Թէ մարդուն ապերջանկութիւնը, բոլոր չարիքներու համադումարը, իր այս կատարեալ ըլլալու անսահման ընդունակութիւնէն ծագում կ'առնեն, թէ մարդուն ապերջանկութիւնը իր մեծութենէն կը ծագի, շատ լաւ կ'արտայայտէ ուրիշ մեծ մտածող մը և դժգոհ մը ներկայ

քաղաքակրթութենէն, թովմաս Քարլայն է ան: «Մարդուն Ապերջանկութիւնը» կրսէ ան, «ինչպէս ես կը կարծեմ, իր մեծութենէն կուգայ: Մարդուն մէջ Անհունութիւն մը կայ և մարդ իր բոլոր ճիգերովը անկարող է այդ Անհունութիւնը թաղել Հունաւորին տակ: Եթէ Եւրոպայի բոլոր ելեւմտագէտները, կահայարդարները, չափարագոծները միանան, կը կարծես որ կրնան կօշկաներկ մը ԵՐՋԱՆԻԿ ընել: Մէկ երկու ժամ միայն. քանզի կօշկաներկն ալ հոգի մը ունի բոլորովին տարբեր իր ստամոքսէն և իր մշտատե գոհացումին համար կը պահանջէ Աստուծոյ անսահման սիեզերֆը անքողջապէս, ոչ նուազ ոչ աւելի: Մեր արեւին վրայ միշտ սև բիծ մը կայ. նոյն ինքն, ինչպէս ըսի, մեր անձին ստուերը: Որքան ճշմարիտ է, ուրեմն, ինչ որ կ'սեմ. — Կեանքի կոտորակը արժէքով կրնայ աւելցուիլ ոչ այն քան աւելցընելով քու համարիչդ, այլ աւելի նուազելով քու յայտարարդ: Այո, եթէ այժէպրաս զիս չի խաբեր, միութիւնը բաժնուած զերօյով կուտայ անհունութիւն: Արդ, պահանջդ զերօյի իջեցուր և աշխարհը ռտքիդ տակ առած պիտի ըլլաս:»⁽¹⁾

Նոյն միտքը կ'արտայայտէ աւելի մեծ հանճար մը, Էմբսըն: «Անբաւականութիւնը տիեզերական տառապանքն է բոլոր երիտասարդ և ջերմեռանդ միտքերու: Անոնք կ'ամբաստանեն աստուածային նախախնամութիւնը թէ ան կծծի է: Ան ցուցուցած է երկինքն ու Երկիրը ամէն սողու և զայն լեցուցած է ամբողջին ըղձանքովը. բայց երբ այդ իղձերուն գոհացումին գայ խնդիրը, նախախնամութիւնը մարդուն տուած է միջոցին չափ մեծ գաւաթ մը և անոր մէջ դրած միայն մէկ կաթիլ կեն-

(1) Sartor Resartus

սաջուր. ամէն մարդ առաւօտուն կ'արթննայ ամբողջ արեգակնային դրութիւնը քէյքի մը նման ուտելու ախորժակով, առաւօտեան աստղը բռնելու տենջով. բայց իր ոյժերը կը թողուն զինք. փորձելու ատեն իր ձեռքերը չեն սպասաւորեր իրեն: Իաղափարական զօրութեան ամենամեծ խոստումին և վտիտ փորձառութեան միջև բացուած վիճը. զօրութեան պահանջի և մատուցումին միջև բացուած խրամը — ահա ինչ որ կը կազմէ բոլոր հոգիներու ողբերգութիւնը:»⁽¹⁾

«Ընկերային կեանքի իւրաքանչիւր կազմին մէջ վէրք մը, իւրաքանչիւր յօրինուածքին մէջ հիւանդութիւն մը կայ:

Քաղաքակրթութիւնը չի կրնար այդ վէրքը դարմանել, քաղաքակրթութիւնը չի կրնար թշուառները, ոճրագործները ազատել. քաղաքակրթութիւնը չի կրնար քանի մը բառեր ջնջել բառարանէն:

Քաղաքակրթութիւնը ձեզ շողեչարժ կառքերու մէջ կը կրէ, բայց կարգ մը մարդիկ հանքահորերուն մէջ, կրակին դիմաց աշխատցնելով:

Քաղաքակրթութեան ձեզ տուած հացը շատ մը մարդերու քրտինքովը օծուած է:

Քաղաքակրթութիւնը շատերու դժբաղդութեան; ոմանց երջանկութեան աղբիւր, քանիներու յղփանքի պատճառ դարձած է: Վէրք մը գոցելու համար ուրիշ վէրքեր բացած է:

Քաղաքակրթութիւն. ափսո՛ս. անկէ շնորհակալ են անոնք միայն որ թշուառութեան ձայնին անմատչելի բարձունքներէն կը խօսին:

Քաղաքակրթութիւնը պէտք է մարդկութիւնը ա-

(1) Montaigne: Or the septic

զատէր դատարաններէ, բանտերէ, զինուորութենէ,
զէնքէ, մանաւանդ դրամէ:

Մարդկային ընկերութեան ամենայեօին անդամը
բանի մը կը կարօտի. — Իրա՛մ: Իժբաղդութիւններ,
երջանկութիւններ անոր միջոցով կըստեղծուին, հասարակութիւնը անոր համար կ'ապրի, ամբողջ կեանքը միայն
անով կը գեղեցկանայ:

Հասարակութիւնը հարբած մարդու մը պէս կը
դառնայ չկրնալով յենակէտ մը որոշել: (Խալիտ Զիա):

ՅՈՒԵՏԵՍՈՒԹԵԱՆ ԼՈՒԾՈՒՄԸ

II

Յոռետեսութիւնը այն իմաստասիրութիւնն է որ կուսուցանէ կամ կը վարդապետէ թէ տիեզերք ՚հիմէն չարիք մըն է, թէ անյոյս է ու է դարման որոնել չարիքներու որքան ատեն որ կեանքը և աշխարհը գոյութիւն ունին, թէ փրկութիւն չկայ այս կեանքի չարիքներէն և տառապանքներէն: Տիեզերք և մարդ իրնէ սահմանուած են տառապելու:

Մեծագոյն յոռետեսը որ իր յոռետեսութիւնը անհատական շրջանակէն հանելով իմաստասիրական դրութեան մը վերածեր է, Շօփէնհաուէրն է: Շօփէնհաուէր կոչուած է նիրվանայամով, նիրվանայով գի՛նտով յոռետեսը: Ահա իր աւետարանը. — «Սկիզբէն էր ախորժակ, կիրք և կամք:» Այս կամքը, պարունակելով կոյր բընազղը և անգիտակից գործունէութիւնը, կ'առարկայանայ աշխարհին մէջ, կը յայտնագործուի: Այս կամքը, ապրելու այս կոյր կիրքը կը գերիշխէ իմացականութեան վրայ, կ'ուղղէ, կը կառավարէ զայն, իմացականութիւնը պարզ շարժառիթն է որ կ'ուղղէ կամքը, իմացականութիւնը այս կոյր ապրելու կամքի ամենակատարեալ գործիքն է: Այս կոյր կամքը, կիրքը, ըլլալու այս մշտնջենական մարմաջը բոլոր կեանքի ակնաղբիւրն է, բոլոր չարիքներու նախապատճառը: Ան է որ կարտաղրէ կարելի յոռեգոյն աշխարհը: Պատմութիւնը պարզապէս ոճիր-

ներու, կողոպտումներու, լարախաղացութիւններու և սուտերու անվերջանալի շղթայ մըն է: Յառաջ բերուած մարդկային առաքինութիւնները. — աշխատասիրութիւն, յարատեւութիւն, ժուժկայութիւն, պարզակեցութիւն — ուրիշ բան չեն կէտէ ոչ նրբացած եսասիրութիւն: Այս կեանքը էապէս և իր բնութեան բերումով անատակ է ո՛ր և է երջանկութեան: Աշխարհը պատահմունքներու և սխալանքներու թագաւորութիւնն է: Ինչպէս կ'ըսէ Շէյքսպիր «Արքայ Լիր»-ին մէջ. «Իբր թէ հարկը ստիպած է մեզ ըլլալ սրիկաներ, իբր թէ երկնային բռնադատութիւնով յիմարներ եղած ըլլայինք. և անզգամներ գողեր և դաւաճաններ՝ երկնային գերիշխանութեան նախ. գինեմոլներ, ստախոսներ և շնացողներ՝ մոլորակային ազդեցուցութեան բռնադատուած հնազանդութիւնով մը:» Պարզ ճշմարտութիւնը աս է որ մենք պարտինք, հարկադրուած ենք, թշուառ ըլլալու և թոշուառներ ենք: «Կեանքը էապէս չարիք է. աշխարհի գոյութիւնը ինքնին մեծագոյն չարիքն է թողոր չարիքներուն և հիմը բոլոր ուրիշ չարիքներու. նոյնպէս անհատին համար ամենամեծ, արմատ — չարիքն է իր աշխարհ գայը.» ահա Շոփէնհաուէրի յոռետեսութեան հակիրճը:

Այ թէ միայն անհատներ, այլ կրօնական դրութիւններ ալ յոռետես եղած են: Ասոնց մեծագոյնն է Պուտտայականութիւնը: Թէպէտ Քրիստոնէութիւնն ալ կ'ընդունի մարդուն սկզբնական անկումը, մեղաւորութիւնը և աշխարհին չարութիւնը, և այս իսկ պատճառով պատշաճ պիտի ըլլար զայն ալ յոռետես կրօնք մը կոչել, այլ, որովհետեւ, Քրիստոնէութիւնը կը հաւատայ աշխարհի և մարդկութեան վերջնական վերկութեան, չենք կրնար զայն բոլորովին յոռետես կրօնք մը յայտարարել:

Պուտտայականութիւնը, որ հիմն է Շոփէնհաուէրի

փիլիսոփայութեան, յոռետեսութեան նկատմամբ, գերազանցօրէն յոռետես կրօնքն է: Գլխաւոր վարդապետութիւնները որոնց վրայ կը կենայ Պուստոյականութիւնը, հետեւեալներն են.—ա. Թէ տառապանքը տիեզերական է, ք. Թէ տառապանքի սկզբնապատճառն է է տենջանքը, գ. Թէ տառապանքէ ազատելու միակ ճամբան է տենջանքի փճացումը: Հետեւաբար, անձնազօհութիւնը և տիեզերական սէրը Պուստոյականութեան հիմնական մտածումներն են: Որքան ատեն որ կեանքը գոյութիւն ունի մարդեր տենջանք պիտի ունենան. որքան ատեն որ մարդեր տենջեր ունին, հարկաւորապէս պիտի տառապին: Հետեւաբար կեանք էապէս տառապանք է, չարիք է: Հետեւաբար փրկութեան միակ ճամբան մէ բացասել անձը, կեանքը: Կեանքի ախտին միակ դարմանն է Անէացումը, Նիրվանան:

Այս յոռետեսութեան աւելի կամ նուազ չափով մը յարած են անուանի բանաստեղծներ և գրագէտներ, ուրիշ շատերու մէջ Պայրըն, Հայնէ, Լընօ, Միւսէ, Աքերման Լէօփարդի, Քամփօամօր ևն. ևն:

A 11
59768

ԼԱԻԱՏԵՍՈՒԹԵԱՆ ԼՈՒԾՈՒՄԸ

III.

«Դեւերը դիմակաւոր հրեշտակներ են.»

Տրամագծօրէն նակառակ նախորդ գլխուն մէջ ներկայացուած յուստեսութեան, լաւատեսութիւնը կուգայ իր լուծումը բերել չարիքի նարցին: Լաւատեսութիւնը կը վարդապետէ թէ տիեզերք իբր ամբողջութիւն մը կատարեալ է, բարի է: Տիեզերք նամերաչխ, իրարու պէտքին սպասաւորող, իրար լրացնող մասերէ կազմուած է: Հակառակ պարագային չէր կրնար շարունակել իր գոյութիւնը:

«Բոլորը մասերն են սըխրալի ամբողջի մը
Որուն մարմինը բրնուքիւնն է եւ հոգին Ասուած.
Որ կը փոխուի ամենուն ընդմէջ եւ նոյնն է ամենուն մէջ.
Մեծ աշխարհին մէջ ին պէս եւ յաւիտեանական բնութեան.
Որ կը սափցրնէ արեւին մէջ եւ կը զովացրնէ զեփիւ-
ռին մէջ.
Կը շողայ ասպեռուն մէջ եւ կը բողբօջի ծառերուն մէջ.
Կապրի բոլոր կեանքերու մէջ, կը սարածուի բոլոր սարածութիւններու ընդմէջ.
Կը սարածուի անբաժան, կը գործէ անսպառ» (1):
«Ամբողջ բրնուքիւնը լոկ արուեստ է հեզի անձանօր.
Բոլոր բաղդը ուղղութիւն՝ գոր դուն չես կարող տեսնել,

(1) Աղէքսանդր Փօփ

Յոյր աններդաւնակութիւնը՝ չի հասկցուած ներդաւնակութիւն.

Յոյր մասնակի շարիճները՝ ճիշդերական բարիք.

Եւ հակառակ մեծ մտութեան, հակառակ սխալական բանականութեան,

Մէկ նեմարտութիւն որու է. — ինչ որ է ուղիղ է» : (1)

«Տիեզերք չի կրնար ապերժանկութեան համար գոյութիւն ունեցած ըլլալ, ոչ իր ամբողջութեանը ոչ ալ իր մասերուն մէջ. կէտ մը չարչարել նոյնն է աշխարհ մը չարչարելուն հետ : Եթէ տիեզերք կը չարչարէ իր աշխարհները, իր մասն է որ կը չարչարէ : Տիեզերքի բուն ճակատագիրը որուն մէջ զեանդուած ենք, կը պաշտպանէ մեզ : Անկարելի է որ ցաւը տիեզերքի տեւական օրէնքը ըլլայ : Տիեզերք ինքնիր օրէնքը և միակ տէրը պէտք է ըլլայ : Եթէ տիեզերք ապերժանիկ ըլլայ, այդ կը նշանակէ որ ան կ'ուզէ իր ապերժանկութիւնը. ուրեմն խենթ է տիեզերքը. և եթէ տիեզերք մեզի խենթ կը թուի, այդ կը նշանակէ որ մեր բանականութիւնը ամէն բանի հակառակ կը գործէ և կամ կը դատէ ինչ որ կրթք չի հասկնար :» (2)

Բնութեան ամբողջութեան բարութեան հանդէպ շատերու կողմէ տածուած այս վտանգութիւնը Ստոյիկեան իմաստասիրութեան մօտ պաշտանքի վերածուեցաւ : Ասոր համար էր որ Ստոյիկեանները ջերմագին կը քարոզէին — ապրէ՛ հետեւելով բնութեան : Անոնցմէ մեծագոյնը, Մարկոս Օրէլիոս կ'ըսէ. «մարդու մը պարտաւորութիւնն է

(1) Աղէքսանդր Փօփ Essay on Man

(2) Մօսիս Մէթէրլին, տես իր յօդուածը շաբաթաթերթ Ազատամարտի 1911 թիւ 61.

մխիթարել ինքզինքը և սպասել բնական տարրալուծման
և չմտատանջուիլ այլ թարմանալ հետեւեալ մտածում-
ներով .— նախ , թէ ոչինչ պիտի պատահի ինծի որ տիե-
զերքի բնութեան համաձայն չըլլայ . և երկրորդ , թէ ,
ես պէտք չէ ու եւ չհակառակ բան գործեմ իմ մէջս գրտ-
նուած աստուածութեան . քանզի չկայ մէկը որ զիս կր-
նայ բռնադատել անոր հակառակ գործելու : Ան որ դըժ-
գոհ ըլլալով պատահածներէն ետ կը քաշուի կը խուսափի ,
կ'անջատուի մեր ամենուն հասարակաց բնութեան բա-
նաւորութենէն , այնպիսին մէկ խոցը , պալարն է տիե-
զերքին : Որովընտեւ նոյն բնութիւնն է որ կը պատճառէ
այդ պատահարները և պատճառած է նաև քեզ : Եւ ուս-
տի ընդունէ ամէն բան որ կը պատահի , նոյնիսկ եթէ
անհաճոյ թուի , որովհետեւ ան ալ կը ստտարէ տիեզերքի
աւողջութեան : Ամէն բան ներդաշնակ է ինծի համար
երբ ներդաշնակէ քեզի համար , ով Տիեզերք : Ոչինչ ինծի
համար սպաժամ է երբ քեզի համար յարմարժամ է : Ամէն
բան պտուղ է ինծի համար ինչ որ քու եղանակներդ կը
բերեն ով բնութիւն⁽¹⁾ :

Համայն աստուածեան իմաստասիրութիւնն ալ , որ-
պիսին է Սփինոզայնը , նոյն լուծուժը պիտի տար չարի-
քի հարցին : Ամէն բան Աստուած է , Ամէն մաս , ամէն
երեւոյթ մասը կը կազմէ այդ Աստուած ամբողջին : Չա-
րիքն ալ Փիղիքական և բարոյական , Աստուծոյ մէկ մա-
սը կը կազմէ , հետեւաբար չարիք չէ կարելի կոչել ու եւ է
բան : Բացարձակ բարիին արեւճառագայթին մէջ կ'ան-
յայտանան բոլոր այսպէս կոչուած չարիքները :

Չարիքի հարցին նոյն լուծուժը կը բերէ զգայասպաշտ
(sensationalist) իմաստասիրութիւնը : Ինչ որ բարի կամ

(1) Meditations.

չար, առաքինութիւն կամ մոլութիւն կը կոչենք, իրողութիւններ (matters of fact) չեն զորս կրնանք մակարելի բանականութիւնով: Չարիք կամ բարիք, առաքինութիւն կամ մոլութիւն յարաբերական զգացողութիւններ են. զանոնք կարելի է նմանցնել ձայնի, գոյնի, ջերմութեան կամ ցրտութեան, որոնք, ըստ արդի բնախօսական-նոգերանութեան, առարկաներու յատկութիւններ չեն, այլ մտային, միայն միտքին մէջ գոյութիւն ունեցող ըմբռնողութիւններ: Չարիք կամ բարիք, երջանկութիւն կամ ապերջանկութիւն, մեր ջիղերուն այս կամ այն կերպ զգացողութիւններ են. մեր ջիղերը ինչ որ իբր ցաւ կզգան, կրնան նոյնը իբր հաճոյք զգալ. մեր մորթին վրայ քանի մը պտուրներու յաւելումի բաւական պիտի ըլլայ այդ հրաշքը կատարելու: Չարիք գոյութիւն չունի. մեր միտքը կըստեղծէ զայն. ինչպէս պիտի ըսէր Համլէթ, «բարի կամ չար ոչինչ կայ. խորհիլը կըստեղծէ զանոնք»: Միտքը կարող է Երկինքը 'Իժովսքի վերածել ինչպէս նաև Դժովսքը՝ Երկինքի», ինչպէս պիտի ըսէր Միլտոն:

Չարիքի նոյն լուծումը կը բերեն արդի քրիստոնեայ գիտնականները (Christian Scientists) որոնք կը քարոզեն թէ հիւանդութիւն, մեղք, չարիք, գոյութիւն չունին. անոնք պարզ նախապաշարումներ են. միակ չարիքը, միակ մեղքը չարիքի և մեղքի հաւատայն է:

IV.

«Այսպիսի աշխարհի մը Արարչին հետ
անսահման բարութեան և արդարու-
թեան գաղափարներ հաշտեցնել անկա-
րելիութիւն մըն է: Այսպիսի փորձ մը
ոչ միայն բացարձակ հակասութիւն մը
կը ներկայացնէ իմացական հայեցակէտէ,
այլ կը ցուցադրէ չափազանցօրէն, բա-
րոյական անձօռնիութիւններ ու ժէզուի-
թական պաշտպանութեան տեսարանը:»

Ճ. Ս. ՄԻԼ

«Աստուածներուն մէջ բարութիւն և
էութիւն կը միանան. ով որ անոնց չարիք
կը վերադրէ, կ'անէացնէ զանոնք:»

Եւրիփիսիւ

Աստուածարանութիւնը կ'ընդունի չարիքի գոյու-
թիւնը, և կը ջանայ զայն արդարացնել աստուածբանու-
թեան հայեցակէտէն: Ենթագրելով Ամենիմաստուն, Ամե-
նաբարի, Ամենազօր Աստուծոյ մը գոյութիւնը, տակա-
ւին կարելի է, կ'ըսէ, Աստուածարանն, հաշտեցնել չա-
րիքի գաղափարը այդ ստորոգելիներով օժտուած Աստու-
ծոյ մը գաղափարին հետ: Ի՞նչ դետիմներու վրայ կա-
րելի է հաշտեցնել, ուրիմն, այս երեւութապէս հակա-
մարտ գաղափարները — մէկ կողմէն Ամենիմաստ, Ամե-
նաբարձր, Ամենազօր Արարչի մը գաղափարը, միւս
կողմէ բարոյական ինկածութիւններու, ֆիզիքական ախ-
տերու գոյութիւնը:

Առաջին գետինը սա է թէ Աստուած ստեղծողը չէ չարիքի, այլ միայն բարիքի. ինչ որ չարիք կը կոչենք ուրիշ բան չէ բայց միայն անկատարութիւն ինչ որ հարկաւոր արդիւնքն է ու է տեսակ ստեղծագորութեան: Ցաւը հարկաւոր արդիւնքն է զգացողութեան. զգացողութիւնը հարկաւոր արդիւնքն է կեանքի»: Արդ, ցաւը գոյութիւն պիտի ունենար անպատճառ եթէ կեանքը գոյութիւն պիտի ունենար երբեք: Ուրիշ բան չի մնար ըսելու բայց միայն թէ կամ Աստուած կեանքը ստեղծելու չէր, և կամ չարիքը, ցաւը, տառապանքը գոյութիւն ունենայու է:

Աստուած այն ատեն միայն դատապարտելի պիտի ըլլար երբ իր արարչութեան մէջ ցաւը, տառապանքը, չարիքը գերակշռէր երջանկութիւնը, բարին, բայց որքան ատեն որ չարիքը գերակշռող դիրք չի գրաւեր իր արարչութեան մէջ, ինչպէս պիտի ընդունէին բոլոր մարդեր, բացի բացարձակ յոռետեսներէն, այն ատեն կ'արդարանայ Աստուած:

Ուրիշ գետին մը որուն վրայ կարելի է նաչտեցնել չարիքի գոյութիւնը Աստուծոյ դաղափարին նեւ, սա է, թէ, Աստուած ստեղծած է չարիքը բայց նպատակով մը, այն է, մարդկային ազգը դաստիարակելու համար: Ուրիշ խօսքով, չարիքը իր իսկ raison d'êtreն է, իր իսկ գոյապատճառը. իրաւունք ունի գոյութեան: Նօթատեսորիս մէջ հարեւանցի փնտռատուքով մը կրնամ գտնել տասնեակ մը խօսքեր, բոլորն ալ անուն ունեցող գրողներէ, որոնք այս կէտը կը մատնանշեն. —

«Քանզի տառապանքներէ և ոճիրներէ

Սիրտը կրնայ վսեմ դարնի մը հիւսել.»

(Սասսի)

«Աւարի գործիքներդ մեղի ճշմարտութիւններ կուսուցանեն.» (Շեյխար)

«Ոչ մէկ հող այնքան նպաստաւորէ աստուածային աճումի որքան աղքատութիւնը.» (Քառփըր)

Թշուառութիւնը այն բոլի է ուր ճակատագիրը մարդ մը կը նետէ ամէն անգամ որ կ'ուզէ ունենալ կիսաստուած մը կամ հրէշ մը:» (Հիւկօ)

Կան դեռ ուրիշ գեախններ որոնց վրայ կ'աշխատուի հաշտեցնել սոյն գաղափարները. աս գեախններէն ոմանք արտի տեսնուին հետեւեալ վիճարանութեան մէջ, Անգլիացի մեծանուն քերթողին Ս. Ղէքսանդր Փօփի և Ֆրանսացի մեծանուն գրողին Վոլթէռի միջև. այս վիճարանութեան առիթ տուաւ Լիզպօնի երկրաշարժը:

1.— Փօփ կ'ըսէ թէ չարիքները, աղէտները խրատները, ֆառոսքիւններ են. Վոլթէռ կ'առարկէ. —

«Կ'ըսե՞ս, մրնչ կը տեսնես զոհերու այս զանգուածը թե՛, Աստուած վրեժ կը լուծե. իրենց մահը կը վճարե իրենց ոժիրներուն գինը:

Ի՞նչ ոնիր, ի՞նչ յանցանք գործած էին այս խեղճ մանուկները,

Որոնք ջախջախուած եւ արիւնլուայ կը պառկին մայրական լանչին վրայ.

Լիզպօն, այժմ կործանած, միքե աւելի ապականած եր Քան Լօնսօն եւ Փարիզ շուայլութեան մեջ մխրնուած.

Լիզպօն գեհեճակուլ եղած է. Փարիզի մեջ դեռ կը պարեն:»

2.— Փօփ կ'ըսէ դարձեալ թէ, չարիքները, աղէտները տիեզերական օրէնքներու արդիւնքները են. որոնց կը նպաստակի Աստուած ինքն ալ, քանզի ինք դրաւ զանոնք, Վոլթէռ կ'առարկէ. —

«Կրօսես թէ տեսող օրհնմներու արդիւնքն է
 Որ կ'ուզողէ բարի եւ ազատ Աստուծոյ մը ընտրութիւնը
 Ամեն թան շաւ է կ'ըսես եւ ամեն բան հարկաւոր,
 Ի՞նչ, միթէ տեղեւոր, առանց այս գեհեճական անդունդին
 Առանց կիզպոնը կլանելու աւելի՞ վաս պիտի ըլլար .
 Միթէ Յաւիտեանական Արուեստագէտը իր ձեռքերուն մէ
 շունի՞»

Անսահման միջոցներ պատրաստ իր բլաններուն համար:
 Ես խոնարհամտօրէն կ'ըրդամ շնախատել իմ Տէրս,
 Ես կը յարգեմ իմ Աստուածս . բայց կը սիրեմ տեղեւորը:»

3. Փօփ դարձեալ կրտէ թէ տիեզերք դրութենա-
 կան ամբողջութիւն մըն է որուն մէջ իւրաքանչիւր մաս
 օղակ մըն է տիեզերական շղթային . երբ ամենափոքր
 օղակը վերցուի, ամբողջ շղթան կը վշտուի: Վօյթէն
 այս բացատրութեան մէջ ուրիշ բան չի տեսներ բայց
 միայն ճակատագրապաշտութեան .—

«Աստուած շղթան կը բռնէ ձեռքին մէջ եւ ինք շղթայ-
 ուած չէ .

Ամեն բան կարգադրուած է բարի ընտրութիւնով,
 Ան ազատ է, արդար է Ան եւ ոչ անողով .

Արդ, ինչո՞ւ դեռ կը տառապի արդար Տէրոջ մը ձեռքէն:»

4. Փօփ կ'ըսէ թէ բացարձակ չարիք չկայ . բնու-
 թիւնը փոխարինութիւնով կը յառաջանայ, ամեն չարիք
 կ'արտադրէ բարիք մը: Վօյթէն կը պատասխանէ .—

Արդեօք աւերակուած վայրերու բնակիչները
 Իրենց ամբողջ հոգեվարքին մէջ պիտի մխիթարուի՞ն,
 Եթէ մէկը ըսէր անոնց.— «Ինկե՛ք եւ խաղաղ մեռե՛ք .
 Աւխարհի բարօրութեան համար, ձեր տուները փլած են,
 Բայց ուրիշ ձեռքեր պի .ի շինեն ձեր այրած պալատները,
 Հիւսիսը աւելի պիտի հարսանայ ձեր կորուստէն ,

Ձեր չարիքները բարիքներ են սիեգերական օրեցօրե
հայեցակէսէն:»

«Այս չարիքը, ինչպէս կ'ըսես, ուրիշ մը բարիքն է.
Եւ ո եւ է արիւնճաղախ դիակէ հազարաւոր միջասներ
պիտի ելլեն.
Երբ մանր ի գլուխ կը հանէ այն բոլոր չարիքները զորս
ես կրեր եմ,
Գեռ կը մնայ այս մխիթարութիւնը — ըմբոխնուիլ
որդերէ,
Ենդրեմ մի' մխիթարէք զիս, դուք կ'աւելցնէք իմ ցաւերս
ես ձեր մէջ կը տեսնեմ միայն ունայն ջանքը
Գոռոզ բռուառականի մը որ կը կեղծէ գոն ըլլալ:»

5. Փօփ կ'ըսէ դարձեալ, Աստուած ամենակարող
Տէր մը ըլլալով, մենք պարտինք հպատակիլ անոր կամ-
քին, նոյնիսկ Անոր քմահաճոյքներուն, Փօփ կը կրկնէ
Ս. Պօղոսի հետ. «Կաւր չի հարցնեք բրուտին թէ ինչու
զինքը կոչա չինած է»: Վօլթէս կ'առարկէ. —

«Կաւր, լաւ գիտենք, չի գանգաւոր բռուսէն,
Ինչու ուրեմն, ես այսօր անարգ եմ, այսօր սկար,
եւ այսօր կոտ,
Ան խօսելու կարողութիւն չունի, ոչ ալ խորհելու.
Այս կաւր, որ շինուած ժամանակ փռուր փռուր կ'իյնայ
Բրուսին ձեռքէն, սիրտ չըսացաւ,
Որ կրնայ բարին ըղձալ եւ ալեքը զգալ:»

6. Փօփ կ'ըսէ, չարիքը մեղքի արդիւնքն է և
մեղքը կը փրկէ. Վօլթէր հոս ալ յայլթանակ կը տանի. —

«Աստուած մը եկաւ մխիթարելու մեր բազմաչարչար
մարդկութիւնը.
Ան այցելեց Երկրին բայց Երկիրը չի փոխուեցաւ.

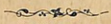
Իննազատան սոփես մը կ'ըսէ թէ Ան չէր կրնար փոխել •
Ան կրնար , կ'ըսէ ուրիշ մը , բայց չուզէ փոխել •

Անկասկած պիտի ուզէր , եւ մինչ անոնք այսպէս կը
վիճին ,

Դժոխային հուրեր կը լափեն Լիզպօնը » :

.

Օր մը ամէն բան լաւ պիտի ըլլայ , այս է մեր յոյսը ,
Բայց թէ ամէն բան լաւ է այժմ , այս խաբկանք է լոկ » •

ԳԱՂԱՓԱՐԱՊԱՇՏԱԿԱՆ ԼՈՒԾՈՒՄԸ

V

Ես թոթվեցի, ես ցնցեցի այս
քունի թմրութիւնը երբ քարոզեցի
թէ դեռ ոչ մէկը գիտէ ինչ որ
բարի է կամ չար, բացի Արարչէն

Նիչէ

Ըստ գաղափարապաշտ իմաստասիրութեան տիե-
զերքի վերջնական իրականութիւնն է բանականութիւնը .
այս բանականութիւնը նախապէս բնաղղական է, անգի-
տակից և անաղատ. ան կը ձգտի ինքնագիտակցու-
թեան ինքնիրականացման (self-realization), Ազատու-
թեան: Տիեզերքի վախճանը, ամենաբարձրագոյն, ամե-
նավսեմագոյն իրականութիւնը այս ինքնիրականացումն
է: Բնութեան բոլոր երեւոյթներուն, փուլերուն, ընթա-
ցաչարերուն (process) և գործունէութիւններուն տակ
միակ սկզբունք մը կայ, ազատութիւն, բանականու-
թիւն, ճշմարտութիւն, որ կը ձգտի իրականանալ, յայտ-
նագործուիլ: Այս սկզբունքը, ազատութիւնը կամ բար-
ձրագոյն ճշմարտութիւնը ինքզինքը կ'ըստեղծէ, այսպէս
ըսենք, ինքնիրականացման կը ձգտի: Բայց ինքնիրակա-
նացում կը նշանակէ ինքնազարգացում. ո և է տեսակ
զարգացում ժամանակի մէջ միայն կրնայ տեղի ունենալ .
և ժամանակը ուրիշ բան չէ բայց միայն հայեցողական
բանականութիւնը որ իրերը կ'ըմբռնէ յաջորդաբար: Այս

բանականութիւնը , այս Եսը կամ Ենթական , որպէս զի իրականացնէ իր էութիւնը , ազատութիւնը , ինքզինքին սահման մը կը դնի , արգելք մը , որպէս զի անոր յաղթելով իրականացնէ ինքզինքը . այս ինքնահաստատութիւնը (self-assertion) կամ ինքնիրականացումը կը նըշանակէ ճիգ , պայքար , դիմադրութիւն , պայքարը կ'ենթադրէ խոչնդոտ , արգելք : Այս արգելքը եւեւութական աշխարհն է և բոլոր իր փորձութիւնները զորս Եսը կը դնէ իրեն հակառակ , որպէս զի կրնայ ինքզինքը իրականացնել :

Աւելի լաւ ըմբռնելու համար այս տեսութիւնը հետեւինք այդ տեսութեան ամենամեծ իմաստասէրին , Հէկէյի , և դիտենք այն պուլերը որոնց մէջէն անցած է Հոգին , Բանը , տիեզերքի էութիւնը կառավարող ուժը , իր ինքնխականացման ընթացքին :

«Փաղափարը , Բանը պէտք է իրականացնէ ինքզինք . մարդ էպպէս Հոգի է . բայց Հոգին երեւան չի գար անմիջական կերպով մը . Հոգիին համար անհրաժեշտ է ինքզինքը ազատ ըլլալ , ինքզինքը հակադրել բնութեան , բնութեան վիճակէն բարձրանալ . ինքզինքը զանազանել բնութենէն . և այս զանազանաւորումին , տարբերումին , միջոցով հաշտուիլ բնութեան հետ , և ոչ միայն բնութեան հետ այլ և իր էութեան — ճշմարտութեան — հետ» : (1)

«Մարդ նախնապէս գոյութիւն ունի բնական վիճակի մը մէջ ուր իրեն համար ոչ բարի կայ , ոչ ալ չար . սա կենդանական վիճակն է , անճանաչութեան վիճակը , երբ մարդ ոչինչ զիտէ չարի կամ բարիի մասին , երբ , ինչ որ կը կամի , որոշուած չէ մէկով կամ միւսով , որովհետեւ , եթէ ան չի ճանչնար չարը , նոյնպէս և չի

ճանչնար բարին : Ճշմարտորէն , այդ նախնական պարզ գոյութիւնը բնութեան կից , անմեղութեան վիճակ մը չէ , այլ բրտութեան , ախորժակի , բարբարոսութեան վիճակ մը ընդհանրապէս» : (1) Այս պարզ բնութեան վիճակէն բարոյական աշխարհ փոխանցումը տեղի ունեցաւ ծանօթութեան միջոցով : «Ասիկա խոր ճշմարտութիւն մըն է թէ չարը (evil) գիտակցութեան մէջ կը գտնուի , քանզի գազանները ոչ չար են ոչ ալ բարի : նոյնպէս ալ պարզ բնական վիճակի մէջ գտնուող մարդը : Գիտակցութիւնը կ'անջատէ ետը իր անսահման ազատութեան մէջ իբր կամայական ընտրութիւն , կամքի զուտ էութենէն , այսինքն բարիէն : Ծանօթութիւնը իբր ջրնջողը բնութեան պարզ միութեան «անկումն է , որը պատահական յղացում մը չէ , այլ Հոգիին յաւիտենական պատմութիւնը : Քանզի անմեղութեան վիճակը , դրախտային վիճակը գազանին , անբանին վիճակն է : Դրախտը փակարան մըն է ուր միայն անբաններ կրնան մնալ , բայց ոչ մարդը . . . : «Անկումը» , ուրեմն մարդուն յաւիտենական զիցալէպն է , արդարեւ , նոյն իսկ փոխանցումը՝ որով ինք մարդ կ'ըլլայ» (2) : Չէ՞ որ Աստուած ալ ըսաւ Անկումէն ետք . — Ահա Ադամ մեզմէ մէկուն պէս եղաւ , ճանչնալով Բարին և չարը :

Փոխանցումի այս վիճակը , կամ , արդի գիտութեան լեզուով խօսելով , բարեշրջութեան այս ընթացքը , գոյութեան (substance) ենթակայի (subject) նիւթին՝ միաքի , էութեան՝ (being) գիտակցութեան , հարկաւորութեան (necessity) ազատութեան փոխուելու այս գործողութիւնը շարունակեց մինչեւ որ հասաւ իր վերջնական նպատա-

(1) Կրօնքի իմաստասիրութիւնը Ա. հատոր էջ 269

(2) Պատմութեան իմաստասիրութիւնը , անգլ. թարգմ. էջ 333

կակէտին բարոյականութեան : Արդ , ստեղնադործութեան վերջնական նպատակն էր հասնիլ բարոյական գիտակցութեան : Բայց ինչպէս կարելի եղաւ հասնիլ այդ գիտակցութեան : Համադրութեան (synthesis) այս վիճակը ձեռք բերուեցաւ միայն հակադրութրւնով (antithesis) մը : Բարոյական կեանքը կարելի է միայն պայքարով , այս պայքարին տեղի կուտան երեւութական աշխարհին փորձութիւնները : Մեզի համար անհնար պիտի ըլլար հասնիլ ինքնիրականացման մօտ գաղափարականին . այնպիտի աշխարհի մը մէջ ուր չկային փորձութիւններ , դիմադրող ուժեր , խոչնդոսներ : Առանց չարիքի աշխարհի մը մէջ կամքը չպիտի կրնար հասնիլ իր բացարձակ նպատակին և այդ պիտի նշանակէր իր մահացումը : «Աշխարհի պատմութիւնը երջանկութեան թատրը չէ երբեք . երջանկութեան շրջանները բաց , անգիր էջեր են անոր մէջ . քանզի այդ շրջանները համերաշխութեան շրջաններ են , շրջաններ՝ ուր հակադրութիւնը գոյութիւն չունէր» : (1) :

«Աւելի լաւ բուեր մեզի բերես
 Երե աւխարհի վրայ ամեն բան ներդաւենակուրիւն , ամեն բան առաքինութիւն ըլլար ,
 Երե օդն ու ովկեանը երբեք չզգային հովը .
 Երե կիրքը չի շփոքեր միտքը .
 Բայց ամեն բան կանգուն կը մնայ սարերային պայքարով
 Եւ կիրքերը կեանքի սարերն են .

Սեր , Յոյս , Ուրախութիւն , գեղանի հանոյքին ծիծղուն
 Եւրանը ,
 Ասելութիւն . վախ , վիճ , ցաւի ընթանիք

(1) Պատմութեան իմաստասիրութիւնը . էջ 28 :

Ասոնք իրերախառնուած արուեստով եւ պատշաճ սահմաններու մէջ պահուած կը յօրհենեն եւ կը պահպանեն միտքին հաւասարակութիւնը և ուրիշները և սուրբ, որոնց ներդաշնակ պայմարը՝ Մեր կեանքին ամբողջ ուժն ու գեղեցկութիւնը կը կազմէ:»⁽¹⁾

«Զարմանալի հակասութիւն մը կը կենար իմ մէջս . և ես դեռ չէի գիտեր անոր լուծումը . չէի գիտեր թէ հոգեկան երաժշտութիւնը միայն կրնայ ծագել աններդաշնակութիւններու ներդաշնակաւորումէն . թէ առանց չարիքի չկայ բարիք . թէ յաղթանակը միայն Պատերազմով կարելի է :» (Քարլայ)

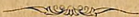
«Աշխարհի մոլութիւններն ու անարդարութիւնները կը վերծլին նորանոր և միայն պիտի կրնան յաղթուիլ պատերազմով . զինուորները պիտի ըլլան կարգի և օրէնքի պահպանները ցմիշտ :» «Պատերազմը բոլոր արուեստներու , բոլոր բարձր առաքինութիւններու և մարդկային բարձրագոյն կարողութիւններու հիմն է : Ինծի համար շատ զարմանալի եղաւ այս բանը գտնել , և շատ ալ ահարկու բայց անուրանալի իրականութիւն մըն է ան : Այն ընդհանուր կարծիքը թէ խաղաղութիւն և քաղաքացիական առաքինութիւններ միասին կ'ընթանան բոլորովին անպաշապանելի է : Խաղաղութիւն և մոլորութիւններ միայն միասին կ'ընթանան : Մենք կը խօսինք խաղաղութեան և ուսումի , խաղաղութեան և առատութեան խաղաղութեան և քաղաքակրթութեան մասին : Բայց ես գտայ որ ասոնք չեն այն բառերը՝ զոր պատմութեան Մուսան յօդեց իրարու հետ . թէ իր շրթունքներուն վրայ

(1) Աղէքսանդր Փօփ Essay on Man.

յօղուած բառերն էին խաղաղութիւն և զգայամոլութիւն, խաղաղութիւն և անձնասիրութիւն, խաղաղութիւն և ապականութիւն, խաղաղութիւն և մահ :» (Ճան Բոֆին)

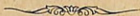
Կեանքի կռիւը, գոյամարտը (struggle for life) որ արդի գիտութեան ամենամեծ բառերէն է, կուգայ ուրեմն իր լուծումը բերել չարիքի հարցին :

Այդ, եթէ ամփոփենք գաղափարապաշտութեան և արդի գիտութեան բերած լուծումը չարիքի հարցի մասին, պիտի ըսենք, թէ չարիքը հարկաւորութիւն մըն է. չարիքը այն սանդուղն է որուն վրայ կոխելով կը բարձրանանք դէպի քառոյակալ կեանք և դէպի գիտակցութիւն: Չարիք և գիտակցութիւն զուգընթաց կ'ընթանան: Քաղաքակրթութեան հետ անբաժանելիօրէն կապուած են չարիքներ: Որքան մարդիկ ձգտին քաղաքակրթուելու, բարոյապէս բարձրանալու, սուելի լիակատար գիտակցութեան հասնելու, գոյութիւն պիտի ունենայ տեսակ մը չարիք, տեսակ մը հակամարտ ոյժ մարդկային կամքին :

Բ. ՄԱՍ

ՉԱՐԻՔԻ ԲԱՐՁՈՒՄԸ

ԶԱՆԱԶԱՆ ԱԶԴԱԿՆԵՐՈՒ ԴԵՐԸ

ԱՐՈՒԵՍՏԻ ԴԵՐԸ

ՉԱՐԻՔԻ ԲԱՐՁՄԱՆ ՄԷՋ

Չարի գոյութիւնը ինչ կերպով ալ մեկնենք, ան՝ գոյութիւն ունի: Մեր ամէն մէկ քայլափոխին մեր դէմ կը ցցուի ան հրէշադէմ: Մեր շուկան, մեր ընտանիքը, մեր կառավարութիւնը, մեր եկեղեցին ողողուած են անով: Աշխարհի թատերաբեմին վրայ փողոցային, ստոր-նաքարչ, ինկած կեանքերու ահռելի տուամ մըն է որ կը ներկայանայ: Բարքերը խաթարուած են: Մարդեր զուրկ կ'ապրին բարոյական կորովէ: Գեղեցկութիւնը տեղ չունի կեանքերու մէջ: Ազնիւ բարքը հազուադիւտ աղամանդ մըն է: Գեղեցիկին, ծշմարիտին, Բարիին տեսականները չեն ներչնչեր մարդերը: Փանաօրայի տուփը ամբողջովին պարպուած է:

Շատ յաճախ ընկերութեան մէջ օձասող այս չարիք-ները նիւթական անձուկ պարագաներու վերագրել սովոր ենք: Բայց իրերու աւելի խորազնին քննութիւն մը երեւան պիտի բերէր թէ ընկերական չարիքներ խորագոյն պատճառներու արդիւնք են: Ընկերական չարիք-ները աւելի բարոյական պատճառներէ ծնունդ կ'առնեն քան թէ նիւթական պատճառներէ: Բարեկեցութեան, դրամի բարերար ազդեցութիւնը չէ որ ուրանալ կամ անտեսել կ'ուզենք: Անոնք սահմանաւորումով մը, ու ոչ թէ այլամերժօրէն, կապ ունին ընկերական բարոյականին հետ: Բայց մեր հարուստ, բարեկեցիկ դասակարգին նոյնքան աղքատ, նոյնքան ինկած, նոյնքան բա-

րոյազուրկ կեանք մը վարելը որքան ժառանգազուրկներ, ջախջախիչ ապացոյց մըն է թէ նիւթականը չէ պատճառը ընկերային չարիքներու որքան կը կարծուի: Ընկերական ինկածութիւններու պատճառը, ուրեմն, բարոյական է: Ինչ որ կը պակսի ընկերութեան, բարոյական կորուիլն է, կամքի ոյժը, հոգեկան հուրքը, իտէսը, խէապաշտութիւնը, ներշնչումը, ձգտումը, ազնուարարչութիւնը:

Որո՞նք են ուրեմն ընկերական և անհատական չարիքներու ծնունդ տուող բարոյական պատճառները: Նախ պէտք է այս հարցումին պատասխանել, ցուցնելէ առաջ թէ արուեստը ի՞նչ դեր կրնայ խաղալ այդ պատճառները վերցնելու գործին մէջ:

Ա. — Ու նախ մեր գաղափարով, ընկերական ու անհատական չարիքներու, տխրեղծութիւններու, մոլութիւններու ամենամեծ ազդիւրը, պատճառը վերագրելի է նեղմտութեան, սահմանափակ, փոքր գիտակցութեան, փոքրօգիւթեան: Մեր ըմբռնումով արդի հայ կեանքին մէջ վիտացող չարիքներուն մեծ մասը այս պատճառին վերագրելի է: Քաղաքական այլևայլ կուսակցութիւններու միջև երեւան եկող տխուր բարքերը, իրենց ծագումը ունին ուղղակի այս սահմանափակ խորհուրդի, այս սեղմ զգացումի, այս այլամերժ եսամոլութեան մէջ: Մեր նկեղեցին պառակտող, դայն բաժան բաժան ընող պատճառներէն շատերուն ակնաղբիւրը կրկին այս նեղմտութեան, մոլեռանդութեան, փոքր գիտակցութեան մէջ պէտք է որոնել: Ու ամբողջովին ընդունելի է էմբսընի յայտարարութիւնը թէ միակ մեղքը, միակ չարիքը, սահմանաւորումն է: Հասարակութիւնը, ռամիկը անհեռատես է, կարճամիտ է: Մարդեր կ'ապրին, կը մեռնին փոքր գաղափարականներով: Մարդեր կ'ըղ-

ձան, կ'երազեն փոքր բարիքներ: Մարդեր կը շնչեն նեղ հորիզոններու մէջ: Մարդեր կ'ապրին ներկայ կեանքը լոկ, առանց նկատելու մարդկութեան ապագայ կեանքը: Մարդեր կը հետապնդեն եսապաշտ նպատակներ, առանց երբէք նկատելու մարդկութեան համայնապարփակ կեանքը, նպատակները, շահերը: Մարդեր համակրական, այլասիրական պուտ մը զգացումով ապրելով գո՞ ըլլալ կը թուին, և շատ հեռու նմանելէ Թէնիսընի նկարագրած այն մարդուն՝ որ ամբողջ տիեզերքը տաքցնելու շափ տաքուկ սիւտ մը կը կրէր իր կուրծքին տակ: Մարդեր շատ հեռու են զգալէ անհունին, բացարձակին հուրքերը: Անհուն և անսահման կեանքի մը գիտակցութեան տեսիլները հմայք և հիացում չեն առթեր մարդերու: Մարդեր, ժամանակի, միջոցի ամէն պատուար խորտակելով, տիեզերական կեանքին դէմ առ դէմ ճակատի չեն սովորած տակաւին:

Արդ, Արուեստը ի՞նչ բարասան ունի այս վէրքերու ամէնախտորին համար: Կրնա՞յ արուեստը իբր դարման ծառայել այս հիւանդութեան: Այո՛, կրնայ: Արուեստը, եթէ ոչ միակ դարմանը, ամէնակենսատու դարմաններէն մէկն է, այս ախտավարակութեան համար:

Արդի հոգեբանութիւնը, մեր ամբողջ գիտակցութիւնը երեք գլխաւոր մասի կը բաժնէ. — Ենթագիտակցական, գիտակցական և գեր-գիտակցական է, անունը այդ մասերուն: Ենթագիտակցական ոգին կամ գիտակցութիւնը, մեր գիտակցութեան այն մասն է որ ներկայ գիտակցութեան սեմէն վար կը գտնուի. ամբարը կամ մթերանոցն է մեր մտային անգիտակից (ներկային համար) վիճակներուն: Հոն են պահուած մեր գիտակցութեան ամբողջ անցեալ փուլերը, վիճակները, և առիթի մը, դրդմնապատճառի կը կը սպասեն գիտակցութեան

օեմէն ներս սպրդելու համար: Այս ենթագիտակցական մասը մեր գիտակցութեան, ամբողջ ուկէանոս մըն է ննջող, և փոքրաշունչ քամիներու միայն կը կարօտի յուզուելու փրփրելու համար: Ենթագիտակցական ոգիին մէջ իսկ, ուրեմն, արդէն ամբողջ տիեզերք մը, անսահմանութիւն մը խաճուած կը կենայ: Մարդկային հոգին ճոխ է անով ու ողողուն: Ներկայ գիտակցութեան ճոխութիւնն ու լայնութիւնը ամբողջովին կախուած է մեր ենթագիտակցական ոգիին ճոխութենէն ու լայնութենէն:

Բայց արդի հոգեբանութեան ամէնէն աւելի սալահար բնող բանը մեր գեր-գիտակցական կեանքի յայտնութիւնն է: Այս յայտնութիւնը գիտակից կ'ընէ մեզ սա աճարկու իրողութեան թէ՛, մեր գիտակցութիւնը անհունապէս զարգանալու, ընդլայնելու առակ է. թէ՛ մեր հոգիին խորը պահուած է հանք մը որ անսպառ է. թէ՛ հոն կայ հորիզոն մը որ անպարագրելի է, թէ՛ հոն կայ կեանք մը որ չի մեռնիր, թէ՛ այդ գիտակցութիւնը մասն, շատ փոքր մէկ մասն է միայն տիեզերքի ետին կեցող, տիեզերքի կեանքն եղող, անոր ամէն մէկ հիւլէին մէջ խլրտող Բանականութեան, Տիեզերական Գիտակցութեան. և թէ՛ մենք, հունաւոր, մասնաւոր, սահմանաւոր բանականութիւններս պէտք է յաւէտ ձրգափնք, ընդ երկարենք, ընդ գրկենք այդ տիեզերական բանականութիւնը. թէ՛ պէտք է մեր կեանքը հեք մը, սրարչաւում մը ըլլայ դէպի այդ անսահման, բացարձակ գիտակցութիւնը:

Արդ, արուեստը կրնա՞յ մեզ այս անսահման գիտակցութեան ափերը առաջնորդել: Արուեստը կրնա՞յ ընդլայնել մեր իմացական կեանքը, մեր հոգին, մեր գիտակցութիւնը: Ու կը փութանք ըսելու թէ Արուեստը ուրիշ

նպատակ չունի այլ միջան ընդլայնել մեր գիտակցութիւնը :

Ու Արուեստը երկու կերպով ճակատագրուած է կատարել իր այս դերը : Նախ, որովհետեւ Արուեստը ինքնին գեղեցիկին հանդերձանքին տակ յայտնագործուած բանականութիւնն է : Գաղափար մըն է որ կը մարմնանայ մարմարի, պղինձի, ձայնի և կամ գիրի մէջ : Ինչ որ իրական և հիմնական, սկզբունքային է Արուեստին մէջ, նիւթը, ատաղձը չէ բնաւ, այլ այն հոգին, միտքը, նկարագիրը, որ կը մարմնանայ այդ նիւթին մէջ : Արուեստին մէջ, Գաղափարը, Բանն է որ ինքզինքը իրագործել, յայտնագործել կը ջանայ : Համոզուելու համար այս ճշմարտութեան, մարդ պէտք է անպատճառ կարգացած ըլլայ Գերման մեծիմաստ իմաստասէրին Արուեստի մասին քրած վերլուծումը, կամ Արուեստի իմաստասիրութիւնը : Ըստ Հէկէլի, որ կ'ընդունի և կը վարվարդապետէ թէ տիեզերքի վերջնական իրականութիւնը բանականութիւնն է (Reason), Արուեստը բանականութեան միտքին յաղթանակն է նիւթին : Արուեստը միտքն է, գաղափարը՝ որ կը թափանցէ նիւթին և զայն իր պատկերին կը փոխարկէ : Բայց նիւթը զոր գաղափարը կը գործածէ ինքզինքը մարմնաւորելու համար, աւելի կամ նուազ ըմբոստ ծառայ մըն է . հետեւաբար արուեստի տարրեր աստիճաններ կան : Ճարտարապետութեան մէջ, որ Արուեստի ամենանախնական ձեւն է, գաղափարը և ձեւը կամ նիւթը բոլորովին կը զանազանուին, իրարմէ անջատ են : Գաղափարը չէ կրցած նիւթին թափանցել և զայն իրեն կերպարափոխել : Ճարտարապետութիւնը խորհրդանշական արուեստ մըն է, որուն մէջ նիւթը, ձեւը կը թելադրէ գաղափարը փոխանակ զայն ուղղակի արտայայտելու : Նիւթի և գաղափարի երկուորութիւնը (dualism) որ կը յատկանշէ ճարտարապետութիւնը, անե-

բիւռոյթ կ'ըլլայ ֆանդակագործութեան մէջ : Քանդակագործութիւնն ալ , թէպէտ իւր մեծ քրօջ , ճարտարապետութեան նման կոչա նիւթը կը գործածէ , մարմար , պղինձ և ին , բայց քանդակագործութիւնը շատ աւելի կարողէ այդ կոչա նիւթը ձեւափոխելու և հոգեկանացնելու համար : Ճարտարագործութեան մէջ մանրամասնութիւններ կան և երկրորդական մասեր որոնք ոչ մէկ բաժին չունին գաղափարը արտայայտելու մէջ . արձանին մէջ սակայն , ոչինչ անտարբեր չէ . ամէն բան հոն , արձանին մէջ , կը ծառայէ գաղափարին արտայատմանը համար : Բայց քանդակագործութիւնն ալ տակաւին չէ կրցած կատարելալ յաղթանակ տանիլ նիւթին վրայ :

Քայլ մը եւս կառնուի այդ ուղղութիւնով նկարչութեան մէջ : Նկարչութեան մէջ գործածուած նիւթը նուազ է քան ճարտարագործութեան և քանդակագործութեան մէջ : Նկարչութեան մէջ գործածուած նիւթը այլեւս եռատարած մարմին մը չէ . այլ հարթ մակարդակը լոկ : Արտութիւնը պարզ երեւոյթի մը կը վերածուի . բայց և այնպէս , նկարչութիւնն ալ կեանքի մէկ մասը , գաղափարին մէկ մասը միայն կրնայ արտայայտել . հոն ալ , գաղափարը տակաւին կապուած կը մնայ նիւթի և տարածութեան : Այս յիշուած երեք գեղարուեստները , ճարտարագործութիւն , քանդակագործութիւն և նկարչութիւն առարկայական (objective) արուեստներ կը կոչուին : Ասոնց կը յաջորդէ ենթակայական , անուստանելի , աննիւթական արուեստը , այսինքն երաժշտութիւնը : Երաժշտութիւնը աննիւթական , հոգեղէն արուեստն է , որ կրնայ վերարտադրել ամէնաներքին էութիւնը մարդկային հոգիին , զգացումի անհուն երանգները : Բայց երաժշտութիւնն ալ անկատար արուեստ մըն է : Երաժշտութիւնէ վերջ կուգայ բանաստեղծութիւնը , արուեստներու

արուեստը, կատարեալ արուեստը: Բանաստեղծութիւնը
բարբառով օժտուած արուեստն է. արուեստը որ կրնայ
ըսել ամէն բան, կրնայ արտայայտել ամէն բան, կրնայ
ամէն բան վերստեղծել, տիեզերական արուեստն է ան:
Քանդակագործութիւնը, ճարտարագործութեան նման
նիւթը կը գործածէ իր ամէնէն կոշտ ձեւին տակ, բայց
ան կը հոգեղինէ մարմարը: Այսպէս ալ բանաստեղծու-
թիւնն և երաժշտութիւնն երկուքն ալ ձայնը կը գործա-
ծեն, բայց երաժշտութեան մէջ այս ձայնը անորոշ և
տարտամ է նման այն զգացումին զոր ան կ'արտայայ-
տէ: Բանաստեղծութեան մէջ այդ ձայնը յօդաւոր և
որոշ ձայնի մը, բառի մը, լեզուի մը կը փոխուի: Երա-
ժշտութիւնը ձայնը իբր խորհրդանշան կը գործածէ.
Երաժշտական կտոր մը, ինչպէս հոյակապ շինուածք մը
կրնայ զանազան կերպերով մեկնուիլ. բանաստեղծու-
թիւնը ամբողջովին կը հպատակեցնէ զայն գաղափարին:

Բանաստեղծութիւնն ալ սակայն, իր աստիճանները
ունի: Դիւցազներգութիւնը բանաստեղծութեան մանկու-
թիւնը կը ներկայացնէ, կը պատկերացնէ, կ'արտայայտէ:
Դիւցազներգութիւնը շատախօս, զարդական, զարմա-
նալի է, մանուկին երեւակայութեան նման: Փնարե-
րգակալն բանաստեղծութիւնը կը համապատասխանէ երա-
ժշտութեան: Կատարեալ բանաստեղծութիւնը սրտմե-
րգակալն բանաստեղծութիւնն է: Տրաման, որ միայն քա-
ղաքակիրթ ժողովուրդներու մէջ կը ծաղկի, կը յայտ-
նագործէ պատմութիւնը, բնութիւնը, և մարդկային
հոգին իր կիրքերովը, յոյզերովն ու պայքարներովը:

Արդ, ըստ իմաստասէրներու այս մեծագոյնին վեր-
լուծումին, որ երբէք չէ գերազանցուած տակաւին, ար-
ուեստը իր ծագումէն մինչեւ կատարելութիւնը, յայտ-
նագործումն է գաղափարի, բանականութեան, տիեզե-

րական գիտակցութեան մը: Ու նոյն ճշմարտութիւնը կ'արտայայտէ գերման ուրիշ և նոյնքան պերճիմաստ բանաստեղծը կէօթէ, հետեւեալ տողերուն մէջ:

Ինչպէս բնութեան բիւր փոփոխումներ
Մէկ անփոփոխ Ասուած կը հռչակեն,
Այնպէս ալ արուեստի լայն աւխարհին մեջ դեռ.
Միայն մէկ նպատակ, մէկ իմաստ կ'իշխեն
Այն է նւարտութիւն, յաւիտեանական բանականութիւնը
Որ գեղեցկութենէ կը ստանայ իր հագոււսքը:

Այժմ պարզաբանուած ըլլալու է թէ ինչպէս արուեստը մեր գիտակցութեան սահմանները կ'ընդլայնէ, և մեզ հաղորդակցութեան մէջ կը դնէ տիեզերական գաղտնիքին, գիտակցութեան հետ: Թէ ինչպէս մեր անձուկ գիտակցութեան սահմանները գլկլով, մեր միտքին թուճրերը խորտակելով, գիտակցութեան մեծ ծովուն յորդառատ հոսանքներովը կ'ողողէ մեզ:

Բայց ուրիշ տեսակէտով մըն ալ արուեստը կը ստատարէ մեր գիտակցութեան ընդլայնումին: Արուեստը ոչ միայն տիեզերական միտքին հետ յարաբերութեան մէջ կը դնէ մեզ, և այսպէս կ'ընդլայնէ մեր գիտակցութիւնը, այլ նաև արուեստն է որ մեզ յարաբերութեան մէջ կը դնէ մարդկութեան յաւազոյն ու աղնուազոյն խորհուրդին հետ: Արուեստի միջոցով է որ կը ծանօթանանք ամէն դարու մարդկայնական մտածումին: Արուեստի միջոցով է որ հաղորդ կ'ըլլանք, Հոմէրի հանճարին, Սոկրատի սիրտին, Պլատոնի երեւակայութեան, Յիսուսի հոգիին, Յոյն ճաշակին, Լատին խառնուածքին ու երկինքին: Դարերու կեղրոնացած միտքն է որ արուեստի հրաշակերաններով մեզի կը հաղորդուի: Արուեստի գործերու ընդմէջէն կ'երկարի մեզի մարդկային գիտակցու-

թիւնը: Օղբ կը ցնդին ժամանակի և միջոցի պատուար-
 ները: Ինութիւնը պատկառանքով տեղի կուտայ, ետ կը
 քաշուի իր Աստուծոյն առջեւէն, ինչպէս պիտի ըսէր
 Էմբարն, և մենք դէմ առ դէմ կուգանք մեր հոգիին հօրը
 հետ: Հոն Շէյքսպիրի էջերուն մէջ, ամբողջ մարդկու-
 թեան զիտակցութիւնն է էր կը պատկերանայ մեր առ-
 ջև իր փոթորկումներուն, պոթկումներուն, հակասու-
 թիւններուն, ինկածութիւններուն, վերացումներուն,
 գերազնուութիւններուն մէջ: Ու մենք այն պահերուն
 երբ կը կարդանք Շէքսպիրը, կ'ապրինք համամարդ-
 կային կեանքը: Եւ հոս ոչ թէ միայն մեր զիտակցու-
 թեան սահմաններն են որ կ'ընդլայնին, այլ նաև մեր
 զգացումները մեր համակրական գորովները կ'ընդլայնին,
 համատարած հանգամանք մը կը ըստանան: Ու զիտակցու-
 թեան ընդլայնումին եթէ ընկերանայ զգացումներու այս
 ընդլայնումը, կրնաք վստահ ըլլալ թէ ընկերական թէ
 անհատական չարիքներուն մէկ մեծ աղբիւրը ցամքած
 պիտի ըլլայ:

Այսպէս ուրիմն Արտեմստը «ամէնէն լայն կեանքին
 սեփականացումն է. կեանքին մանրակրկիտ և յուզում-
 նալից զիւտը. մարդուն արժանապատուութիւնը, աստ-
 ուածային կնիքը:»

Բ. Արդի հայ կեանքին մէջ մասնաւորապէս, հա-
 մամարդկային ընկերութեան մէջ ընդհանրապէս, չարիքի
 զլխաւոր աղբիւրներէն մէկն ալ, իրերը բացասական
 հայեացքէ մը զիտակով. ներշնչող անհատներու պակասն
 է մէկ կողմէն, ու միւս կողմէն պակասը՝ բարձրացուցիչ
 հեռեւողութեան մը: Համայնք մը բարոյական և իմա-
 ցական փճացումի դատապարտուած է եթէ իր ծոյին
 մէջ չ'անուցաներ բարձր և տաղանդի տէր անհատակա-
 նութիւններ: Այս գերազնիւ և առաջնորդի դեր կատա-

րող անհատականութիւնները թիւով շատ ցանցառ եղած են ամէն դարու և ամէն համայնքի մէջ : Բայց այդ ցանցառ թիւերուն ազդեցութիւնը անարկու եղած է մարդկային ճակատագրին մէջ : Այդ մատի վրայ համրուող հանճարներով է որ յառաջ կ'ընթանայ մարդկութիւնը : Անոնց գաղափարներուն , անոնց բարոյական սկզբունքներուն չնորհիւ է որ կանգուն կը մնայ մարդկութիւնը : Անոնք տառապէս հոգին են մարդկութեան :

Բայց որպէս զի այս աղնիւ հոգիները , մարդկութեան այս ներշնչութիւնները կարենան ազնուացուցիչ դեր մը խաղալ ժողովուրդներու կեանքին մէջ , հարկ անհրաժեշտ է որ ռամիկը , հասարակութիւնը , միջակորեարը գիտնան հետեւիլ անոնց , գիտնան ներշնչուիլ անոնցմէ , գիտնան ուժաւորիլ անոնց կեանքէն , անոնց մտքէն արտացոլացող զօրութիւնով : Ու երբ համայնքին մէջ կը պակսի այս բարձրացուցիչ հետեւողութիւնը , կ'ուժասպառի ժողովուրդը . կը քայքայուի անոր բարոյական կազմը : Արդի հայ կեանքին մէջ մեր յիշած այս երկու պայմաններն ալ ողբալիօրէն կը պակսին : Մեր ժողովուրդին առաջնորդները զուրկ են ներշնչումէ , զուրկ , օղբալիօրէն զուրկ հոգեկան ոյժէ , բարոյական կորովէ : Մեր գրականութիւնը սղբալիօրէն անսնունդ է . մեր գրագէտներու ստուար մեծամասնութիւնը զուրկ է ներշնչումէ . փոխանակ ամէն դարու մէջ ապրող մեծ անհատականութիւններու գաղափարները , բարոյական սկզբունքները , գերազնիւ խորհուրդները ու միտքերը ջամբել ջանալու ռամիկին , կը ջանան իրենց աղքատ , անոյժ , անսնունդ , յաճախ նաև ախտաւարակ , ինկած , անբարոյ , շուկայիկ , փողոցային գրականութիւնը հրամայնել խեղճ հասարակութեան : Մեր գրագէտները զուրկ են ըմբռնելէ թէ ճշմարիտ գրագէտին դերը ինք-

զինքը ցուցադրել չէ, այլ ներշնչուիլ մեծ միտքերէ ու այդ ներշնչումը ուամիկին հաղորդել, թէ գրագէտի մը համար այնքան փափաքելի չէ ընդոծին ըլլալ ձգտիլ կամ թուիլ, այլ հետեւող մը ըլլալ դարերու բարձր խորհուրդին, անոնցմով սնանիլ ու սնուցանել: Ռամիկն ալ իր կարգին չի գիտեր ընտրել, չի գիտեր հետեւիլ ազնիւին, բարձրին: Արդ այս պայմաններուն տակ, արուեստը ի՞նչ պատգամ ունի մեզի համար:

Այս ստորնաքարչութիւններէն, այս տափակութիւններէն ազատելու համար, պէտք է սորվինք հետեւիլ, հիւանալ, պաշտել ինչ որ գեղեցիկ է, ինչ որ բարի և բարձր է:

Արդ, Արուեստը ուրիշ բան չըներ հոս մեզի սատարելու համար, բայց միայն հիացումի և պաշտումի առարկաներ մատուցանել մեզի: Ուրեմն պայմանով որ գիտնանք հիանալ և տրամադիր ըլլանք պաշտելու, Արուեստը, այս կէտին մէջ ալ, մեզ մեծ սատար մըն է անկասկած:

«Ապրիլը, կ'ըսէ է. Ռէնան, գիտնալ է, յուսալ է, սիրել է, հիանալ է, լաւ ընել է: Ան ամէնէն շատ ապրած է որ իր միտքով, իր սիրտով և իր գործերով ամէնէն շատ պաշտած է»: Կեանքը մեզի կը ներկայացնէ պաշտամունքի և հիացումի անհամար առարկաներ: Բայց կրնանք անոնց բոլորը երեք մասի բաժնել և զատ զատ խօսիլ անոնց մասին:

1. Առաջին պաշտումի առարկան որ մեր առջեւ կ'ելլէ, բնութիւնը ինքն է: Վիքթոր Հիւկո, «Թշուառներ»ուն մէջ, Կրանթէրի բերանը կը դնէ հետեւեալ խօսքերը. — «Երբ կը տեսնեմ ձմեռը որ ոչ այլ ինչ է եթէ ոչ գէնիթին վրայ բացուած ծակ մը՝ ուրկէ հովը կը փչէ, երբ կը տեսնեմ թէ բլուրներուն զագաթը առա-

ւօտեան նոյի նոր ծիրանիներուն մէջ անգամ այնքան
ցնցոտիներ կան, երբ կը տեսնեմ ցողի կաթիլները՝ որոնք
չինծու մարգարիտներ են, երբ կը տեսնեմ եղեամբ որ
կեղծ աղամանդ է, երբ կը տեսնեմ մարդկութիւնը
քայքայուած և սրտահարները կարկտուած, երբ կը
տեսնեմ արեւի անթիւ բիծերը, լուսինին անհատնում
ծակերը և ամէնուրեք այնքան թշուառութիւն, կը տա-
րակուսիմ և չեմ կարծեր որ այնքան հարուստ ըլլայ
Աստուած» :

Աստուած, բնութիւնը, աղքատ, ինչ զարմանալի
զաղափար: Կրանթերի այս խօսքը իրաւցնէ խնդուք կը
չարժէ: Բայց չեմ կրնար խնդալ. որովհետեւ ողբալի է
տեսնել, այդ զաղափարին ծառայողներ բազմաթիւ են:
Կրանթէր լոկ մէկ թիփն է ու ներկայացուցիչը լէզէոն-
ներու, որոնք կը ծառայեն այսպիսի արտառոց զաղա-
փարի մը. ու ոչ թէ լոկ ծառայողներն են այդ զաղա-
փարին այլ կ'ապրին այդ զաղափարը: Բայց այս սկեպ-
տիկութիւնը բնութեան գեղեցկութիւններու, զմայելիք-
ներուն հանդէպ. այս յոխորտանքը որ թափանցած ըլ-
լալ կը կարծէ բնութեան ամէն զաղանիքներուն, ամէնէն
փայլուն ու պերճախօս ապացոյցն է թէ, այդ սկեպտիկ-
ները, այդ յոխորտացողները, սնանկ կեանքերու և միտ-
քերու աէր են իրապէս: Որովհետեւ բնութիւնը աղքատ
տեսնել ժաքի աղքատութիւն մը կ'ենթադրէ հարկաւո-
րապէս, քանի որ մեծագոյն միտքերը զայն գործածած
են իրր աղբիւրը իրենց ներշնչումներուն: Այս աններելի,
անարդար ոգին ընկերութեան մը մէջ, անհատ կեանքի
մը մէջ մանաւանդ, մեծամեծ շարիքներու դուռ կը բա-
նայ: Ոչ, պարոն սկեպտիկ, քննադատ, կոկողապիզ,
ով որ ալ ըլլաս, բնութիւնը հարուստ է, բնութիւնը գե-
ղեցիկ է. բնութիւնը զմայելի է, պաշտելի է, սպշեցու-

ցիչ է իրապէս : Ու ով որ չէ սորված Քանթի , մեծ խմաստասէրին հետ զմայլանքով յափշտակուիլ ի տես երկինքի աստղերուն , ան որ Ռըպինի , մեծ արուեստագէտին հետ , չերջանկանար դիտելով ածուժը ցորենի հասկին , իրապէս արգահատելի ու խեղճ կեանք մը կը վարէ : «Մն որ չէ սորված ոյժ ստանալ բլուրներէն , հոգեթով ազդեցութիւններ երկինքէն , խաղաղութիւն խորատարած անտառէն , աստուածային դժգոհութեան յոյզեր ուկէանոսէն , տեսիլք արշարոյսէն , պատկառոտ հանդարտութիւն զիշերէն» . այնպիսին սնանկ կեանք մը կը վարէ :

2. Բնութիւնը անբաւական է մարդկային հոգիին ամբողջ տենջերուն գոհացում տալու , կը մնայ տակաւին մարդկային Արուեստը , մարդկային միտքին , ձեռքին , գրչին հրաշալի հրաշակերաները : Պէտք է հիանալ անոնց վրայ . պէտք է պաշտել զանոնք ալ , պէտք է հմայուել անոնցմով : Պէտք է այդ հրաշակերաներուն ամբողջ թովշութիւնը գերէ մեզ : «Պէտք է , այո՛ , բաց աչքեր , ականջներ ու բաց հոգի մը ունենալ մարդկային արուեստի կատարելութիւններուն առջեւ . պէտք է վիրաւորանք մը , պշգանք մը զգալ տգեղ իրերէ և երեւոյթներէ . պէտք է գոհունակութիւն մը զգալ շքեղ ասպարանքի մը , հոյակապ սրճանի մը , կամ նկարչական հրաշակերտի մը ի տես , պէտք է յափշտակուիլ համանուագէ մը ու հոգեկան անճառ բերկրանքով մը կարգալ գրական նշանակալից կտորներ : «Նկարի մը առջեւ , կ'ըսէ Շօփէնհաուէր , բոլոր մարդեր պէտք է ծնրադրեն , ինչպէս կը ծնրադրեն վեհապետի մը առջեւ և պէտք է ունկնդրեն ինչ որ պիտի խօսի իրենց այդ նկարը» :

3. Բայց մարդեր ամէնէն աւելի պէտք ունին պաշտելու , հիանալու կենդանի անձերու վրայ : Մարդ ամէնէն աւելի բարձրացում մը կը զգայ ազնիւ հոգիի մը

առջեւ քան ուրիշ ու է բանի: Ու Քարլայլ չի չափազանցեր երբ կ'ըսէ թէ ժողովուրդի մը բարձրութեան, քաղաքակրթութեան աստիճանաչափն է իր հերոսապաշտութիւնը: Մարդու մը համար իրմէ բարձր անհասնելու վրայ հիանալը ամէնէն բնական բան մըն է: «Յուցուր, կ'ըսէ Քարլայլ, ցուցուր ամէնէն բթամիտ ապուշին, ամենէն յոխորդ փետրազարդագլուխ տիկինին թէ իրմէ մեծ, իրմէ բարձր հոգի մը կայ իրապէս, եթէ իր ծունկերը պղինձէ ալ շինուած ըլլան, ան պիտի ծնրադրէ և պաշտէ զայն»: Նոյն Քարլայլը ուրիշ տեղ մը կ'ըսէ. «Այն մարդը որ չի կրնար հիանալ, այն մարդը որ սովորութիւն չէ ըրած հիանալ և պաշտել, եթէ նոյն իսկ անհամար կայսերական ընկերութիւններու նախագահն ըլլայ, և ամբողջ Mécanique Céleste և Հէկէյլի իմաստասիրութիւնը և բոլոր գրատուններու սղամատեանները և բոլոր դիտարաններու արդիւնքները իր գլուխին մէջ ամբարուած ըլլան, այդ մարդը լսկ գոյգ մը Ակնոց է որուն ետին աչքը կը պակսի»:

Իմաստասիրութիւնը հիացումի, զարմանքի արդիւնք նկատեց Արիստոտէլ: Ու կրօնքն ալ ամէն տեղ պաշտումը չէ՞ միթէ մեծ հոգիներու, հոգեկան հերոսներու: Բայց կարելի է առարկել թերեւս. — այդքան հիացում, այդքան պաշտում ուրիշներու հանդէպ. մեր անհատականութեան կորուստը կ'ենթադրէ, մեր տղիտութիւնը կը մատնէ: Բայց հոս ալ կը սխալինք: Կեանքի մէջ մեր միակ նպատակն է մեր անհատականութիւնը կազմել. մեր նկարագիրը շինել. ու ինչ բան որ կը սատարէ այդ նպատակին, պէտք է ձեռք ձգել ամէն գնով: Բարձր անհատականութեան մը առջեւ ծնրադրել ու ծծել իմաստութեան նեկտարը անգիտակից և ստորնացուցիչ արարք մը չէ. բնաւ. ընդհակառակը, մարդու մի դասափարա-

կոթեան ամենէն անսխալական չափանիշն է իր հիացումի, յարգանքի կարողութեան քանակը: Բարին Անգլիական ազգին ամենէն տաղանդաւոր զաւակներէն մէկը, կ'ըսէ: «Նա բոլոր դատարարական մէջ ինծի իբր տառական առաջնորդ կ'առնեմ Ուրբողութեան սա մէկ սողը. «մենք կ'ապրինք հիացումով, յոյսով և սիրով»: Միայն մէկ փորձաքար կայ որով կրնաս որոշել քու դատարարականը աստիճանը: Ամէն գործէ ետք քննէ ինքզինքդ և տես թէ որքան բնդլայնած ես հիանալու կարողութիւնդ: Տե՛ս թէ ո՞րքան աւելի յարգելի բան կրնաս տեսնել վարպետներու գործին մէջ և ո՞րքան աւելի սիրելի՝ բնութեան գործերուն մէջ»:

Արդ, ընկերական և անճատական չարիքներու բարձումին համար վարժեցնելու է մարդկերը, աամիկը, հիանալու, յարգելու պաշտելու ինչ որ գեղեցիկ է ու վսեմ բնութեան, մարդկային Արուեստի և մեծ Անճատականութիւններու մէջ: Պէտք է ժողովուրդին ջամբել գեղեցկութիւններու, վսեմութիւններու այս հոգեպարար կերակուրը: Պէտք է բարձր հոգիներու զրական գործերը տարածել ժողովուրդին մէջ և վարժեցնել զանոնք կարգալու: Պէտք է ներկայացուցնել, բարձրացուցիչ և բարոյացուցիչ տրամաներ ներկայացնել ժողովուրդին ու վարժեցնել զայն զնաճատել արուեստագիտական բարձր գործերու արտադրութիւնները: Պէտք է մաքրագործել աամիկը չրջապատող միջավայրին աղտոտութիւնները, ագեղութիւնները ու գեղեցկացնել անոր շրջավայրը:

Գ. Արդի կեանքին մէջ, ընկերական թէ անճատական չարիքներու ամենէն մեծ պատճառներէն մէկն ալ նիւթապաշտութիւնն է: Եւ նիւթապաշտութիւնը երկու նշանակութիւն ունի այժմու մարդկութեան համար, և այդ երկու նշանակութիւններովն ալ չարիքներու պատ-

ճառ կ'ըլլայ նիւթապաշտութիւնը: Նախ գոյութիւն ունի իմաստասիրական նիւթապաշտութիւն մը: Իմաստասիրական այդ նիւթապաշտութիւնը այլ և այլ անուններով և այլ և այլ դիմակներու տակ կը տարածուի ժողովրդեան ամէն խաւերուն մէջ: Ան երբեմն մեղի կը ներկայացուի դրապաշտութեան, երբեմն փորձառապաշտութեան երբեմն հէքէյականութեան, երբեմն, նոյնիսկ, բարեչրժութեան անուններուն տակ: Այդ տարբեր տարբեր անուններուն տակ մեղի կը քարոզեն որ մարդ պէտք է դրական, տեսանկի, շօշափելի իրողութիւններու միայն հաւատք ընծայէ. հետեւի միայն այն բաններուն՝ զորս կը պահանջեն իր դրական շահերը: Թէ աշխարհի վրայ չկայ բացարձակ ճշմարտութեան, հաւատաքի ո և է առարկայ, միտքի ո և է տեսլական, երբ մեր զգայարանները չեն հաւաստեր այդպիսի ճշմարտութիւններու գոյութիւնը: Թէ, ինչ որ կեանք կը կոչուի, ինչ որ միտք, ինչ որ հոգի, ինչ որ գիտակցութեան սէր, բոլորը նիւթ են և նիւթէն ծագած: Ամէն բան հիւլէներու շարժումներուն արդիւնքն է: Թէ մարդ կենդանիէն սերած է ևն. ևն.: Մենք հակառակ չենք նիւթապաշտ այս իմաստասիրութեան. ընդհակառակը. համոզուած ենք որ իմաստասիրական այդ նիւթապաշտութիւնը ամուր հիմերու վրայ կը կենայ և գիւտական ոգիի: Մենք միայն տարօրինակ և չարածին կը գտնենք այդ նիւթապաշտական իմաստասիրութեան հետեւողներուն հասած կզրակացութիւնները կամ այդպիսի իմաստասիրութեանէ մը հանուած հետեւութիւնները: Ենթադրենք որ մարդ կենդանիէ մը առաջ եկեր է, կը հետեւի ուրեմն թէ մարդ կենդանի՞ մըն է, թէ մարդ զուրկ բարձրանալու կարողութենէ թէ մարդ խղճալի էակ մըն է, միայն ատելութեան արժանի թէ մարդ պէտք է ուրանայ իր կարողութիւնները, սկեպտիկ վերաբերում մը ունենայ իր

անձինն հանդէպ : Ենթադրենք որ ամէն բան բարեշնչութեան արդիւնքն է , մեր ետր , գիտակցութիւնը , սէրը • կը հետեւի՞ ուրեմն թէ անոնք ստորին , անարժէք բաներ են : Բարեշնչութիւնը իր սկիզբին թէ վախճանին մէջ պէտք է գնահատել : Իրերու ծագումը ինչ կ'ուզէ թող ըլլայ , բաւական է որ այսօրուան գոյութիւն ունեցող առարկան , ստացումը , վիճակը իրապէս ազնիւ և գնահատելի է : Ժողովուրդը գահավէժ եզրակացութիւններու կը հասնի այսպիսի սխալ տրամաբանութիւններով ժողովուրդը կը տեսլազրկի , կը թեթափի այսպիսի եզրակացութիւններով ու այդ տեսլազրկումին ու թեթափումին ուղղակի արդիւնքը կ'ըլլան կարգ մը ծանրակշիռ չարիքներ : Ռամիկը , անկարող մտածելու , կը տարուի անարգել խղճի օրէնքները , բարոյականի սկզբունքները • կը կորսնցնէ հաւատքը՝ բարձրագոյն իրականութիւններու հանդէպ :

Բայց երկրորդ տեսակի նիւթագաշտութիւն մըն ալ գոյութիւն ունի որ աւելի համատարած է և շատ աւելի չարիքներու պատճառ կը դառնայ : Այն է բուն նիւթագաշտութիւնը . բառին ժողովրդական առումովը : Այն նիւթագաշտութիւնը որ խորը թափանցած է ռամիկի կեանքին և զայն ծանրակշիռ չարիքներու բոյնի մը կը վերածէ : Ըսել կ'ուզենք այն ընչաքաղցութիւնը , առօրեայ կենցաղի ապահովութեան համար այն ստրկական ենթարկումները նիւթին , գրամին , հացին ու միսին . այն փառաբանումները որովայնին , գինիի գաւաթին , այն պանծացումները մամոնային որը ոչ թէ իրր միջոց այլ նպատակ դարձած է արդի անհատի կեանքին մէջ : Ռամիկը մէկ բան միայն կը պաշտէ . դրամը : Ռամիկը հաւատք չունի ուսումի , արուեստի և իմաստասիրութեան վրայ . ան կ'ըսէ , ինչպէս պիտի ըսէր

գործնապաշտ ամերիկացին, փիլիսոփայութիւնը հայ չե-
փեր: Ռամիկը որ աշխարհը կը կազմէ խակապէս, հայէն
զատ ուրիշ պէտք չի ճանչնար. շահէն, նիւթական շա-
հէն անդին ուրիշ շահ չի ճանչնար. ուսմիկը զուրկ է
ողբալիօրէն դադափարի աշխարհէն ու է իրական հա-
ճոյք ու երջանկութիւն քաղելէ: Ու որքան արդարացի
է Դ. Վարուժանի բացազանչութիւնը:

«Որքան մութ է, ո՞ն կեանքն է այս. խո՛ր անդունդ,
Ուր ամէն շող, գաղափարի ամէն հուն
Ապառաժի լրայ կ'իջնայ,

Մեսաղի՛ հնոց, որուն ծուխին մեջ՝ գիրցան՝
Լոկ արժարի ձայնով դիբար կը նանչնան...:

Ու նոյն քերթողը շատ լաւ կը պատկերացնէ ուս-
միկը երբ հետեւեալ բառերը կը զնէ անոր բերանը, իր
«թողէք մեծնամ» խորագիրը կրող քերթուածին մէջ. —
Վա՛ր նայե, վա՛ր. — ալ բաւական է՝ խոկուն՝
Գրլուխ զըլխի Անճանօրին հետ սլծգոյն՝
Կեանքը մոռնառ, մոռնաս բեզ:

Բայց, քերթողը որ մեծնայ կ'ուզէ, որ Անճանօ-
թին հետ դէմ առ դէմ գալ կը աննջայ, որ աւելի լայն
և բազմակողմանի կեանք մը կ'երազէ, կը պատասխանէ
այդ ուսմիկին՝ որ վար նայել կը հրամայէ իրեն. —

Ո՞ւր կը փառէր զիս ապրուստի պահանջներ,
Ով սեւ երամ ազոաւներ, ու, որ հրաւեր
Կուսաք կեանքի դեպ կրկեռ:

Որ ձեր դժուրի երգերով երգը քնարի
Խեղդել կ'ուզէք: Հեռու բուեր գիշերի,
Արեայոյսի մեջ եմ ես»:

Կամ ինչպէս կ'երգէ Ա. Իսահակեան. —

Լըրբենի ծաղրով արհամարհեցիք

Ոգու վառ զեղմունք միտք ու երազանք,
Նիւթի սանառում արքած պար. ցիք՝
Մոռցած անմահ, աննունի տեղիցանք:
Գուք որ հեզկեցիք ոյժն ստեղծագործ՝
Ձեր նիւթի հանդեպ կը գայ ոգու սով .
Նւ. մուրացիկի պէս փրօրանքի համար
Ծարաւ ու նօթի կ'անցնեք ծովէ ծով:

Ռամիկը, Նիւթին, մամոնային գաղափարներովը
տողորուն, Նիւթով միայն երջանիկ, գոհ ըլլալ զիտէ .
գաղափարականներու, մտասեւեռումներու աշխարհը
անհրապոյր է անոր համար «Ռամիկը անխմաստ կը գտնէ
էմբրընի սա խօսքերը. — «Աւելի լաւ է մեռնիլ գեղեցկու-
թեան համար քան թէ ապրիլ հացի համար:»

Արդ, Արուեստը, ինչ դեր կարող է խաղալ Նիւ-
թապաշտիկ, շուկայիկ, գոհնիկ այս կենցաղը բարձրա-
ցնելու համար: Լսինք արդէն թէ արուեստը իր էու-
թեան մէջ, գաղափարի մը, ճշարտութեան մը, նկա-
րագրի մը արտայայտութիւնն է, ու արդէն իսկ բացօ-
րոշ է թէ արուեստը ոգիով և էսպէս հակառակ է Նիւ-
թին ու Նիւթապաշտութեան: Չըսենք հակառակ է Նիւ-
թին, այլ արուեստը աստուածացումն է Նիւթին, գաղա-
փարի մը միջոցով հոգեկանացումը Նիւթին: Արդ, մեզի
կը մնայ մշակել արուեստը ու ճաշակել զայն:

Դ. Արդի ընկերութեան մէջ ամէնէն աւելի ողբալի
չարիքները բուն բարոյական անկումներն են, որոնք ի-
րենց կարգին ծնունդ կուտան ուրիշ չարիքներու: Բա-
րոյականութիւնը որ հիմն է ընկերութեան, որ զայն վեր
բռնող ոյժն է, քայքայուած և թուլցած է արդի ընկե-
րութեան մէջ: Կեանքի այս չքնաղ ծաղիկը հոգիին այս
կենսունակութիւնը թառամելու և սպառելու վրայ է:
Փողոցէ մը անցած պահուէք ախանջիդ հասնող անբարոյ,

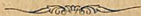
լսիրչ խօսքերը գոյութիւնը կը ցնցեն. մութ անկիւններու մէջ գործուած անբարոյ արարքները, դաւադրութիւնները, ոճիրները, խարէութիւնները մարդուն երեւակայութիւնը կը սահմակեն: Արքան ալ լաւատես ըլլալու զինք, սակաւին յօւետես ըլլալ կը բռնադատուինք: Մարդեր չեն բարձրանար, կենդանական գաղանարարոյութիւնը տակաւին կը յամառի իր գոյութիւնը պահել արդի ընկերութեան շատ մասերուն մէջ: Արդ, արուեստը հոս ալ բարձրացուցիչ դեր մը կարող է խաղալ:

Արուեստը լաւագոյն գեղթափն է արդի ընկերութեան բարոյական անկումներուն: Դիր անհատը գեղեցիկ միջավայրի մը մէջ, շրջապատէ զայն արուեստի հրաշակերտներով, անհատը սկամալ պիտի գեղեցկանայ, պիտի բարձրանայ: Այդ տեսակ միջավայրի մը մէջ ապրողը չի կրնար հանդիսատեսը ըլլալ տգեղ բարքերու առանց ջղացնցուելու, առանց վիրաւորուելու, առանց ապերձանկանալու: Մաքս Միւլլեր կ'ըսէ. — Երաժշտութիւն շատ ունկնդրող սկանձները այնքան կը նրբանան, կը փափկանան որ զգայնիկ կը դառնան ամէն տգեղ ու սխալ ձայներու: Մօցարդի մը կամ Ծուպերդի մը Աերենատին ուկնդրել վարժուած սկանձ մը չի կրնար թրքական թմբուկի մը ունկնդրել առանց ջղացնցուելու. այնպիսին չի կրնար հայտնաբեր մը, աղտոտ բառ մը լսել առանց լալու: Ինտութեան զմայելի տեսարանները դիտել վարժուած աչքը չի կրնար նայիլ պիրչ տեսարանի մը վրայ առանց հոգեխռովելու:

Պզտտոն Յոյն Միտքին ամենափայլուն ներկայացուցիչը որ այնքան տողորուած էր գաղափարներու ու գեղեցկութեան աշխարհով, այս աշխարհի գեղեցկութիւնները իրեն համար պարզ շուքերն էին այն գաղափարական գեղեցկութեան՝ որուն պէտք էր ձգտել մարդ: Այդ

գաղափարական գեղեցկութեան հասնելու համար Պղատոն սա թեղադրութիւնը կ'ընէ ու գեղեցիկ ձեւերէ պէտք է շառաքանալ գեղեցիկ գործերու, և գեղեցիկ գործերէ գեղեցիկ գաղափարներու:

Մարդկային կեանքը պէտք է մարմնաուժիւնը ըլլայ բարձրագոյն աստքինու թիւններու: Ամէն մարդ Սոկրատի նման գետափին մօտ, ծառի մը տակ ծնրադիր պէտք է աղօթէ. — «Աիրեցեալդ Փէն և դուք բոլոր ուրիշ աստուածներ որ այս վայրը կը նուիրագործէք ձեր ներկայութիւնով, գեղեցկութիւն ատէք հողիս, և թող արտաքին կեանքս ալ ներդաշնակաւորի հողեկան կեանքիս հետ»:

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԴԵՐՈ ՉԱՐԻՔԻ ԲԱՐՉՄԱՆ
ԳՈՐԾԻՆ ՄԷՉ

Laborare est Orare

Ա. Շխատանքը պատահանք է:

Այս աշխարհի մէջ վերջնագոյն
աւետարանն է, ծանի՛ր գործդ
և ըրէ՛ զայն: Ծանի՛ր զքեզ.
այդ խեղճ անձը քեզ շատ
տանջեց. զայն երբէք չպիտի
կրնաս ճանչնալ. վստահ եմ.
մի՛ կարծեր որ քու գործդ է
ճանչնալ անձը. դու անգիտելի
անհատ մըն ես. գիտցի՛ր քու
գործդ և գործէ՛ զայն շերքիւ-
լեսի պէս:

ԹՈՂՄԱՍ ԲԱՐԼԱՅԷ

Լոնկֆէյօ, Ամերիկեան ժողովրդական բանաստեղծը,
իր «Միքայէլ Անճէյօ» թատերախաղին մէջ, շատ գեղեց-
կօրէն կը պատկերացնէ ինչ որ կարելի է կոչել «Մեր
դարու ղիլքը հանդէպ աշխատանքի»: Միքայէլ Անճէյօ
և Ֆրա Սէպասթիանօ կը լիճարանին իրարու հետ. իւ-
րաքանչի՛րը պարզելով իր հայեացքը կեանքը ինչ կեր-
պով անցընելու մասին: Ֆրա Սէպասթիանօ կը ներկայա-
նայ իրր իր կեանքը ծուլութիւնով և զեղիութիւնով
վասնող մարդ մը՝ որ կը սիրէ ամառ իրիկունները պար-
տէզին մէջ նստելով սրինգ ամել, երգել և քնանալ. մինչ

Միքայէլ Անճելօ կը ներկայանայ իրր մարդ մը՝ որ ոչ թէ միայն ցերեկը այլ գիշերն անգամ ժամանակ չի գտներ քնանալու, այնքան տարուած է իր գործով: Յրա Սէպասթինօ փորձելով զայն կասեցնել իր անդադար գործէն և անոր հաճոյքի քանի մը ժամ պարզուել, Միքայէլ Անճելօն խնճոյքի կը հրախրէ: Միքայէլ Անճելօ իրեն եղած հրաւերին այսպէս կը պատասխանէ:

Ինչ որ դուն եւ ուրիշներ հանոյք կը կոչեմ,
 Ինձի համար անջանիմ եմ միայն.
 Աւխասանն եմ իմ զբօսանիս. հանոյս.
 Զօրութեան գործածութիւնն ինձ համար
 Ան սեսակ հանոյք մըն եմ
 Զոր քս ունը կըլլայ բռնելուն՝
 Եւ ձուկը լողալուն մեջ.
 Զեմ կրնար երբայ:

Միքայէլ Անճելօ ոչ թէ միայն չուզեր ներկայ գրանուիլ զինքը հրախրող մարդուն խնճոյքին, այլ նաեւ ցատու մի քանի մը խօսքեր կը նետէ անոր ճակարին. —

Զայրացած եմ քեզի դեմ,
 Աչքե անոր համար որ իւղով կը նկարես
 Այլ անոր համար որ կը գերնաս եւ կը ծուլանաս.
 Այլ անոր համար որ երբեք չես նկարեր:

Բանաստեղծին այս պատկերը իսկական պատկերն է մեր ժամանակին իրենց գործովը տարուած Միքայէլ Անճելօներու, որոնք համեմատաբար մատի վրայ կը համբուին իսկ ծոյրերը, գործելէ խորշոյնները, հաճոյատէրները լէզէօններ կը կազմեն: Եւ այս իսկ է մեր ընկերութեան չարաստեղծ պատճառներէն մէկը, եթէ ոչ զխաւորը:

Անգործները, գործէ փախուստ տուողները, դատարկապորտները, որքան բազմաճանն ընկերութեան մը

մէջ այնքան կը թշուառանայ և բարոյապէս կ'իյնայ այդ ընկերութիւնը : Որքան բազմանան մակարոյձները հասանքի մը մէջ , այնքան կը հիւժի և կ'ախտաւարակուի այդ համայնքը : Եւ անգործները , ծոյլերը մակարոյձներ են : Ընկերութիւն մը որ չի կրնար այդ մակարոյձները ջնջել և կամ ինքնապահուիթեան , ինքնաշխատութեան դրդել զանոնք անոնք պիտի դառնան իր ցեցերը :

Արդի մարդը հեշտին կենցաղի հետամուտ է ամէն գանկի մէջ փոթորկող մտաւարկարն է ինչ ընել որ ապրիլ առանց յոգնելու . առանց տառապելու . առանց քրտինքի : Ինչպէս ընել որ պանգան ունենայ 500 կամ 1000 սակի և անոր տակոսովը հանգստաւէտ , անաշխատ ապրիլ : Արդի մարդը խոնջած է կարծես . կորով չունի ուղղածիդ կանգնելու և իր ձեռքերով պտուղը փրցնելու . կ'ուզէ երկայնաձիգ պառկիլ տանձին տակ բերանարաց կլելու համար վերէն փրթող տանձը : Աշխատանքը ծանր լուծ մըն է արդի մարդու ուսին , կ'ուզէ թոթվել զայն մէկ կողմ և տապրիլ անլուծ , ազատ , հանգիստ : Եթէ երբեք կը կրէ այ այդ լուծը չի մնանելու համար է : Մեր ժամանակի այս ոգին որքան զեղեցիկ կը պատկերացնէ Օկիւսթ Ռօսէն իր արուեստագէտի վրձինովը . «Ինչ որ ամէնէն աւելի կը պակսի մեր ժամանակակիցներուն , ինծի կը թուի թէ իրենց գործի սէրն է : Չկամութեամբ կը կատարեն անոնք իրենց գործը : Կը թաւաթուսն զայն յօժարակամ : »

Քաղաքական անձնաւորութիւններ իրենց պաշտօնին մէջ նկատի ունին միայն այն նիւթական առաւելութիւնները որ կրնան ձեռք բերել անով , և կը թուին անգիտանալ այն գոհունակութիւնը՝ զոր կ'ըզգային երբեմնի պետական մեծ մարդիկ իրենց երկրին գործերը ճարտարօրէն վարելով : Ծարտարագործները փոխանակ

պահպանելու իրենց մատխային պատիւը, կը ջանան կր-
ցածնուն չափ աւելի դրամ վաստակիլ, կեղծելով իրենց
ապրանքները: Գործաւորները վառուած աւելի կամ
նուազ օրինաւոր թշնամութեամբ մը հանդէպ իրենց
գործատէրերուն, կը կտարեն կը թափեն իրենց գործը:
Գրեթէ այսօրուան բոլոր մարդիկը կը թուին աշխատան-
քը նկատել այսպէս դժնեայ անհրաժեշտութիւն մը, իր-
րեւ անիծեալ տարապարհակ մը, մինչդեռ անոր վրայ
նայուելու էր որպէս մեր գոյութեան իրաւունքը և եր-
ջանկութիւնը: Քայց պէտք չէ կարծել որ ամէն ասնն
այսպէս եղած է: Նախորդ ժամանակներէն մեզի հասած
առարկաներէն մեծ մասը, կահեղէններ, անօթեղէններ,
պաստառներ, մեծ խղճմտութիւն կը յայտնագործեն զա-
նոնք շինողներու մէջ... Եւ սակայն, մարդկութիւնը
որքան աւելի երջանիկ պիտի ըլլար, եթէ աշխատութիւնը
փոխանակ անոր համար ըլլալու գոյութեան փրկանքը,
ըլլար նպատակը: Որպէս զի այս հիանալի փոփոխու-
թիւնը տեղի ունենայ, բաւական է որ բոլոր մարդիկ
հետեւին արուեստագէտներուն օրինակին, կամ աւելի
ճիշդը, դառնան արուեստագէտներ, որովհետեւ այս
բառը իր ամենալայն առումին մէջ կը նշանակէ ինծի
համար՝ անոնք որ հաճոյք կ'առնեն իրենց լրածէն:

Բաղձալի է որ արուեստագէտներ գանուին բոլոր
արհեստներու մէջ. արուեստագէտ ասաղձագործներ՝
որ իրջանիկ են ճարտարօրէն յարդարելով սիւսիչն (tenon)
ու թորիծը (mortaise). արուեստագէտ որմնաղիրներ որ
կը չաղեն գաճը սիրով, արուեստագէտ սայրորդներ որ
հպարտ են լաւ վարուելով իրենց ձիերուն հետ և չջախ-
ջախելով անցորդները: Զմայելի ընկերութիւն մը պիտի
կազմէր ասիկա: «Ճակատիդ քրտինքովը պիտի ուտես
քու հացը»ը մեր ժամանակին ըմբռնումովը իսկական

անէծք մըն է . մինչդիւ ան պէտք էր նկատուիլ իրր գերազույն երանութիւն մը : Այն զանազանութիւնն ալ զոր սորվոր ենք դնել աշխատանքի տարրեր տեսակներու մէջ , իրր անպատիւ անհաճելի ստրկական , կամ իրր պատուաւոր , հաճոյալի և արնուական , անհիմն և տեսակ մը ազիտութեան արդիւնք է : Սմէն զորմ ըսել կուզենք ամէն արդիւնարեր և ուղիղ ոգիով կատարուած գործ ազնիւ է , պատուարեր և նսիրական : Միտքի աշխատութիւն թէ ձեռքի աշխատութիւն հաւասարապէս կը ծառային իրր քողաքակրթական աղբակ և իրր մարդկային բարօրութեան միջոց : Մենք կը յանդգնինք մինչև անգամ ըսելու որ ձեռական աշխատանքը աւելի օհնարեր , աւելի արդիւնաւոր և աւելի սակզծագործ է քան ինչ որ իմացական , տեսարանական բարձր աշխատութիւններ կը կոչուին : Մենք արդի հոգեբանութեան տուուեալներուն վրայ յենած կը յայտարարենք որ չկայ միտք առանց ձեռքի . հետեւաբար չկայ իմացական . տեսական աշխատանք առանց ձեռական աշխատանքի : Արդի հոգեբանութիւնը , բնախօսական-հոգեբանութիւնը հաստատած է որ մեր ուղեղին երկու կիսագունդներէն աւ միյն կը զարգանայ որուն համապատասխան ձեռքը կը գործածէ ենթական : Եթէ ենթական աձ ձեռքը կը գործածէ , ուղեղին ձախ կիսամասը կը զարգանայ . որովհետև աջ ձեռքին նեարդները ձախ կիսամասին կապուած են . իսկ եթէ ձախիկ է ենթական անոր ուղեղին աջ կիսամասը կը զարգանայ , որովհետև ձախ ձեռքին նեարդները կապուած են ուղեղին աջ կիսագունդին : Այս ենթադրութիւնով եթէ անգործութեան դատապարտէինք ենթակային ձեռքերը զանոնք կապելով . անոր ուղեղը չպիտի զարգանար : Մեր ուղեղը , մեր խելքը մեր զանկին մէջ չէ այլ մեր ձեռքերուն , մեր ձեռքին մասներուն

մէջ Ուրեմն, ձեռական աշխատանքը, իր նիւթական արդիւնաբերութենէն զատ, մեծագոյն ազդակն է միտքի զարգացման: Այս է աճա անարգուած ձեռական աշխատանքի առաջին նրաչալի արժէքը: Բայց դեռ տեսնենք թէ ձեռական աշխատանքը ուրիշ ինչ նրաչալիքներէ գործեր քաղաքակրթութեան պատմութեան մէջ:

Ա. մէն մարդու քաջածանօթ է որ ձեռքի պարզ աշխատանքը կը կատարուի որոշ շարժումներու կանոնաւոր կրկնութիւն շնորհիւ, այսինքն, ձեռքի աշխատանքը կը պահանջէ չափականութիւն. իւրաքանչիւր ձեռական աշխատանք կը ձգտի կատարուիլ չափականութիւնով: Աշխատանքի չափական բնաւորութիւնը կը շեշտուի հոն մանաւանդ ուր աշխատաւորին գործիքը զարնուելով նիւթին որոշ ննչիւն կը հանէ: Դարբինը իր մուրճը կ'իջեցնէ սայլին վրայ համահաւասար չափով: Հիւսնը իր ուրաղը, քարտաշը իր մուրճը չափական զարկերու կը վերածէ համաչափ շարժումներով և համահաւասար ընդմիջումներով: Նոյն իսկ կենդանիները կը գործեն և կը շարժին չափականութիւնով, վաղող ձին և ուղտը կը շարժին չափականութիւնով. Այսպէս գործարանական պահանջ մը ըլլալ կը թուի չափականութեամբ գործել և շարժիլ: Այսպէս գործելով աւելի հաճելի կրլայ աշխատանքը և աւելի կը անտեսուին և կը խնայուին ուժերը: Բայց հոգ չի վերջանար աշխատանքի չափականութեան բարերար արդիւնքը: Աշխատանքի այս չափականութիւնը ծնունդ տուած է բանաստեղծութեան, պարերու և երաժշտութեան:

Կան աշխատանքներ ուր թէեւ կը գտնուին չափական շարժումներ, բայց կը բացակային ննչիւններ: Այսպիսի պարագաներու մէջ, այդ բացակայող ննչիւնները կ'արտայայտուին արուեստական եղանակով, Գըլ-

խաւորարար մարդկային ձայնով և երաժշտական գործիքներով : Ասկէ կը ծնին ահա աշխատանքային երգերը որոնք հիմը պէտք է կազմած ըլլան ամբողջ քերթողական արուեստին (*) :

Ոչ միայն վայրենիներու , այլ և ժամանակակից քաղաքակրթուած շատ ազգերու մօտ գոյութիւն ունին աշխատանքի յատուկ երգ : Ասով կը հաւատատուի որ աշխատանքի բնաւորութիւնը կ'որոշէ դրուած երգի չափը :

Ոչ միայն բանաստեղծութիւնը ձեռական աշխատանքի արգասիքն է , այլ նաև երկնային արուեստը , հրեշտակներու լեզուն , երաժշտութիւնն ալ ձեռական աշխատանքի ծնունդն է : Շատ մը աշխատանքներու աղմուկը կամ ձայնը արդէն երաժշտական տպաւորութիւն կը թողուն մարդուն վրայ : Ահա այս տարրական աղմուկներէն կամ ձայներէն ծագում առաւ երաժշտութիւնը : Իբր լուսաբանութիւն կարելի է մէջ բերել այն պարագան որ , նոյն տեսակ աշխատանքի համար գոյութիւն ունին նոյն չափը և նոյն շեշտը ունեցող երգեր , հայկական գաւառներու այլ և այլ կողմերը , թէպէտ այդ երգերու բառերը կամ իմաստները ամբողջովին կը տարբերին իրարմէ . ասիկա ապացոյց է որ աշխատանքին բնաւորութիւնը կ'որոշէ երգին եղանակը - չափը և շեշտը : Արագ կատարուող աշխատանքի երգերու եղանակները և չափերը աւելի արագ և շեշտուած են . իսկ դանդաղ աւելի ուշ երեւան կուգան լարաւոր նուագարանները , որոնք ծագում կ'առնեն միայն ջութակային արհեստներու երեւան գալէն հտք (*) : Դիւրին է ենթադրել որ բամբակ գղելու ատեն աղիքին կամ լարին երաժշտական ձայնը նկատած և հնա-

(*) Gemand «Գեղարուեստ» Թիւ 1, 1908:

(*) Փրօֆ. Օրշանսկ. — «Գեղարուեստ» Թիւ 1, 1908

րած ըլլալու են լարուող նուագարանները, ինչպէս ջութակը և այլն :

Նախնական պարերէն շատերն ալ ուրիշ բան չեն բայց միայն յայտնի աշխատանքներու, ինչպէս նաւակներու կառուցման, որսորդութեան, պատերազմի, հրնձումի գիտակցական նմանողութիւնները :

Կա՛յ արդեօք բան մը որ ծնած չըլլայ, գէթ իր նախատարրերուն մէջ, նախնական մարդու, զոր սովոր ենք կոչել ստրուկ, ձեռքի աշխատանքէն : Նախնական կիսավայրենի ցեղեր իրար կ'ուտէին, պատերազմի ատեն բռնած իրենց գերիները իրր կերակուր կը գործածէին, յետոյ տեսան որ աւելի խնայողական կ'ըլլայ փոխանակ գերին ուտելու դայն աշխատցնել և անոր աշխատանքի պտուղը ուտել : Այսպէս նախնական աշխատանքի երգերու եղանակները դանդաղ հիւսուածք և մեղմ շեշտ ունին :

Ամենագորեղ ապացոյցը, հաստատող թէ աշխատանքն է երաժշտութեան ծնողը. այն է որ բոլոր երաժշտական նախնական գործիքները ամէն տեղ ծագեր և զարգացեր են աշխատանքի գործիքներէ : Երաժշտական գործիքներու մէջ ամէնէն առաջ ծագած և զարգացած են հարուածական նուագարանները : Ամենէն առաջ երեւան եկած են թմբուկը, սափը (տէֆ) : Թմբուկը (տաուլ) մինչեւ այժմ ալ վայրենիներու մօտ ամենէն սովորական երաժշտական նուագարանն է, և իր վրայ կը կրէ աշխատանքի գործիքէ յառաջ եկած ըլլալու որոշ նշան, ան այժմ ալ կը մնայ նոյն սանտը, կաշիով պատած որը վայրենիները կը գործածէին հասիկներ մանրելու համար : Ֆլութը որ Յոյներուն մօտ կը գործածուէր, ուրիշ բան չէ բայց միայն հովուական սրինգը (ղավալ), կատարելազործուած ձեռով որը սկիզբէն կը ծառայէր հօրը

ժողովելու և ազդանշաններ տալու, ինչպէս մինչև այսօր կ'ըլլայ:

Ստրուկ դասակարգը իր ձեռքն առաւ ամէն գործ և աշխատանք, երկրագործութիւն, արհեստներ, վաճառականութիւն: Այս ստրուկներուն ձեռքերուն կերտածներն են և ստեղծածները արդի քաղաքակրթութեան բոլոր նախատարրերը: Աշխատաւոր և աշխատանքահա երկու բառեր որ քաղաքակրթութիւն մը ստեղծելու հրաշքը գործած են: Մեծ Կէօթէն, անշուշտ քաջ ըմբռնած ըլլալու էր այս իրողութիւնը երբ հետեւեալ հատուածը կը ղետեղէր իր «Փառսթին» մէջ Փառսթն է որ կը բացագանչէ. Սիրաս կը վառի Աստուածաշունչը բանալու և բնագիրը սիրած մայրենի լեզուով, բարեխրոջութեամբ թարգմանելու ցանկութիւնով»: «Այստեղ գրուած է «ի սկրան էր բան» լաւ հանդիպեցու թիւ ինծի կ'օգնէ Բանը այդքան չեմ կրնար գնահատել և ևս ուրիշ կերպով կը թարգմանեմ զայն. եթէ ոգին է ինծի թելադրողը, այստեղ գրուած է «ի սկրան էր ւիսթ: Բայց լաւ մտածէ առաջին տողը. այստեղ շտապելու պէտք չունիս: Կարո՞ղ է ւիսթը ամէն բան ստեղծել, ոչ, պիտի ըլլար «ի սկրան էր ոյծ». այն ինչ այս տողը կ'ուզեմ ստորագծել արդէն կ'զգամ որ յոյժ կ'աշխատիմ: Ոգին ինձ օգնեց, յաջող փորձ, վրաստան կը գրեմ ի սկրան էր ԳՈՐԾ»:

Աշխատանքը համեստ ձեռակաւ աշխատանքը, ուրեմն, ստեղծեց ներկայ քաղաքակրթութիւնը: Ու տակաւին պիտի ստեղծէ ալ ապագայ աւելի փայլուն քաղաքակրթութիւններ:

Արդ, տեսնենք թէ աշխատանքը ինչ բաժին ունի կատարելու չարիքի բարձման գործին մէջ:

Ա. աշխատանքը, ամենակտրուկ և ամենահիմնական դարմանն է բարոյական և ֆիզիքական բազմազան

ախտերու որոնք բոյն կը դնեն, բնական անողոք օրէնքով մը, անգործ, ծոյլ մարդուն մէջ, ինչպէս ճճիներու մանրէներ կայուն ջուրի մը, լիճի մը մէջ: Անգործ, անաշխատ կեանքը կը նեխի: Գործել, աշխատիլ, բնութեան տարրերուն դէմ կռիւ մղել կենթադրէ. կռիւը որ աշխատանքի մէկ ձևն է պարզապէս գոյութեան անհրաժեշտ պայմանն է: Անաշխատ մարդը չի պայքարիլ, այդ պատճառով իսկ անկարող է, իր ոյժերը պահպանել բնութեան հակամարտ ոյժերուն քայքայումի, տարրալուծումի դէմ: Բնութեան անդառնալի օրէնքն է որ գործածողին աւելի պիտի տրուի իսկ չի գործածողին ունեցածն ալ պիտի առնուի: Անգործ մարդը չի գործածեր, հետեւաբար կը վատնէ: Ասոր համար է որ ահա անգործ մարդուն մէջ բոյն կը դնեն կասկածներ, տրիփներ, լիժախիժներ, Ապաշաւ, Յասոււմ, Անյուսութիւն, որոնք ուրիշ բան չեն այլ միայն բնութեան դէնքերը զորան կը գործածէ իր օրէնքներու անսաստողներուն դէմ: Անգործութեան տասնեակ մը անուաներէն մէկն է ծուլութիւնը: «Ծուլութիւն, այս բառէն կը ծնի աշխարհք մը որ է գողութիւն և դժողք մը որ է անօթութիւն»: Իսկապէս ինչ է ծոյլը. «Միակ» հրէշը որ գոյութիւն ունի աշխարհի մէջ ինչպէս պիտի ըսէր Քարլայլ: Ծուլութիւն, ինչ դժողքներ չի մարմնաւորեր այդ բառը: Փոսնատօրայի տուփն է ան որուն մէջ են աշխարհի բոլոր չարիքները: Ծուլութիւնը կը ծնի դժողք մը ըլլալէ, իր կարգին ծնողն է դժողքներու: Գողութիւն, անպատութիւն, ստորնացում, հիւանդութիւն, ահա անօթութեան ստեղծած դժողքները: Խորիմաստ է այն պատուէրը զոր թալմուտ կուսայ ծնողներուն. «Տղուդ» կամ արհեստ մը սորվեցուր կամ գողութիւն»: Արովհետեւ եթէ արհեստ չի սորվի պիտի ստիպուի գողութիւն սոր-

վիլ : Արդ, ով որ կ'աշխատի զերժ կ'ըլլայ բարոյական քա-
ղուժ ախտերէ որոնք գուզան բոյն դնել իր հոգեկան կազ-
մին մեջ, եւ կը սիրական փիզիքական առողջ կազմի մը,
որը հիսն ու պայմանն է երջանկաբեան :

Բ . Մարպկային երջանկութեան և բարօրութեան ա-
մէնէն հիմնական պայմանները Բնութենէն կը ըլլին :
Բնութիւնն է մեր դայեակը , մեր ամէն ինչը , բնութե-
նէն կ'առնենք մեր կերակուրը , մեր հագուստը , մեր
հազարաւոր պէտքերը : Արդ ի՞նչ կերպով ձեռք կը ձգենք
բնութեան մեզի ընձեռած սոյն պէտքերը : Միայն մէկ
միջոցով . աշխատանքով , չկայ բան մը որ առանց աշ-
խատանքի կրնանք ձեռք բերել : Պատուը զոր բնութիւնը
կը հասցնէ ծառի ճիւղին վրայ , պէտք է քաղենք մեր
ձեռքով , որը ինքնին աշխատանք մըն է . օդը որ մեզ
չըջապատած է աշխատանքով միայն կրնայ մեր թոքե-
րուն մէջ մտնել . երկրի ընդերքին մէջ պատրաստ քա-
րիւղը պէտք ունի մեր աշխատանքին՝ մեզի ծառայել
կրնալու համար : Եթէ բնութեան այս պատրաստ բարիք-
ները անկարելի է ձեռք բերել առանց աշխատանքի ,
չատ աւելի աշխատանք պէտք է նորակերտելու բնու-
թեան տարրերը և մեր պէտքերու ծառայեցնելու համար :
Աշխատանքը մարդկային միակ զէնքն է , բնութիւնը
չահագործելու համար : Լ՛նդ՛ . Ազգ . պատմութեան ու-
սանողներու ծանօթ է որ ամենաբարձր քաղաքակրթու-
թիւնները ծնած են այն միջավայրերուն մէջ միայն , ուր
բնութիւնը ամէնէն աւելի մարդկային աշխատանք պա-
հանջած է իր միջերջները բանալու համար մարդուն առ-
ջեւ : Այսպէս էր հնութեան ամենաքաղաքակիրթ աղգե-
րուն , Փիւնիկեցիներուն և Յոյներուն միջավայրը , այս-
պէս է արդի Անգլիոյ միջավայրը : Լ՛նդ՛ հակառակը , Հընդ-
կաստանի մէջ , ուր բնութիւնը մարդկային աշխատանք

չի պահանջեր իր բարիքները շոայելու համար, երբեք բարձր քաղաքակրթութիւն մը գոյութիւն չէ ունեղած: Հոս, ուրեմն, աշխատանքը երեւան կողմայ իր սիստեմական ամենամեծ ազդակը, որը ամենամեծ պայմանն է արդի ընկերական շարիքներու քարտնակ:

Գ. Բայց աշխատանքի արտաբերող դերը հոս չի վերջանար: Աշխատանքը ոչ միայն միակ պայմանն է բնութեան ընդերքներուն մէջ պահուած գանձերը արտաբերելու և զանոնք մեր պէտքերուն իսպաս դնելու, այլ աշխատանքը միակ պայմանն է նաև արտաբերելու մարդկային էութեան խորքերուն մէջ թաղուած ոյժերը ու կարելիութիւնները: Մարդկային կարողութիւնները, փթթելու և պտղաբերելու համար պէտք ունին հակամարտ ոյժերու: Առանց այդ հակամարտ ըսենք հակադիր, ոյժերուն կամ առարկաներուն, բնաւ պիտի չի ծնէին այդ կարողութիւնները: Աշխատանքի առարկաները, այսպէս ըսենք, մէկ մէկ փորձութիւններ են ուրոնք կը մարտակոչեն մեր ներքին կարողութիւնները գալ և չափուիլ իրենց հետ: Մարդ որքան գործ ունենայ աւելի առարկաներու և ատաղձներու հետ, այնքան աւելի կը ճոխանայ իր ծանօթութիւններու պաշարը: Ըստ արդի հոգեբանութեան, բնածին գաղափարներ գոյութիւն չունին. ամէն գաղափար կը ծագի մտքին մէջ իր համապատասխան առարկային ներկայութիւնովը: Հետեւաբար առարկաները համազօրներ են մեր գաղափարներուն, և մարդ որքան աւելի գործ ունենայ առարկաներու հետ, այնքան աւելի հարուստ կ'ըլլայ մտապատկերներով: Խաղաղականի կղզիներէն ոմանց մէջ կը գտնուի միայն ջուր, ծառ բուսող, ատոր համար կղզեբնիկներն ալ չափազանց խեղճ բուսածիւրք մը ունին: Քարլայ կ'ըսէ. «Ան որ կը գործէ ինչ որ ալ ըլլայ իր

գործը, անտեսանելի բաներու ձեւը կը մարմնաւորէ .
ամէն գործող փոքրիկ բանաստեղծ մըն է» : Նոյն հեղի-
նակը կ'ըսէ դարձեալ . ճակատագիրը մեզ դաստիարակե-
լու ուրիշ միջոց չունի բայց միայն գործը : » Նոյնիմաստ
են աւելի մեծ խորհողի մը խօսքերը . «Գործը Աստուծոյ
դաստիարակութիւնն է :» (էմբրն) Ասոր համար է որ
առաջինը կ'աղերսէ . — «Արտադրէ՛ , արտադրէ : Եթէ նոյն
խակ արտադրութեան մը ամենաչնչին , ամենաանշան բե-
կորն ալ ըլլայ — արտադրէ զայն Աստուծոյ սիրոյն . որով-
հետեւ ան է ինչ որ պահուած է քու ամենաներքին էութեանդ
մէջ . ուրեմն արտաբերէ՛ զայն :» Հոս ալ, ուրեմն,
գործը, աշխատանքը կը ներկայանայ իբր կրթական ազդակ
մը, որուն մէջ պէտք է փնտռել չարիքներու արեւաստիակ
քարձուեր :

Գ . Բայց բաւական չէ միայն արտաբերել բնութեան
խորքերուն և մարդկային էութեան մէջ գտնուած գան-
ձերն ու կարելիութիւնները . պէտք է նաև պահպանել
այդ արդիւնաբերութիւնները : Յաճախ պատահեր ենք
հարուստ ընտանիքներու քայքայումին մէկ սերունդին
մէջ : Հայրեր իրենց փորձառութեամբ , վաճառականու-
թեան մէջ ցուցուցած իրենց բնածին կարողութիւններով ,
իրենց աշխատասիրութիւնով կը յաջողին հարստութիւն
դիպել : Իրենց զաւակները չեն ընթանար իրենց հօր շաւ-
ղէն . չեն ցուցներ նոյն կորովը , նոյն աշխատասիրութիւնը :
Յոյս դրած իրենց հօր հարստութեան վրայ երբեք չեն
ջանար մշակել իրենց կարողութիւնները . և ահա հօր
մահէն ետքը կը մուրայ զաւակը :

Թէ ինչո՞ւ . բաւական պարզ է ինչուին պատաս-
խանը : Մեր աշխարհին մէջ ամէն ինչք և ստացուածք
իր յատուկ թշնամին ունի . երկաթը իրեն թշնամի ունի
ժանգը , ատաղձը՝ փուտը , հանդերձը՝ ցեցը , դրամը՝

գողը, այգին՝ միջատները, ցանուած արտը սէղը և շղթայազերծ ոչխարներու և արջառններու հօտը. արջառններու և ոչխարներու հօտն ալ իրենց կարգին թշնամի ունին անօթութիւնը, ճամբան սառոյցը և անձրիւը: Պէտք է այս ինչքերն ու ստացուածքները պահպանել իրենց թշնամիներէն. թէ ոչ անոնք պիտի յարձակին անոնց վրայ և փճացնեն զանոնք: Արդ, հարուստ հայրը իր ձեռքի աշխատանքով, կրնար իր ինչքերը պահպանել, թշնամիներուն դէմ. բայց որդին չէ սորված զանանք պահպանելու կերպը, ու ահա կը փճանան անոնք: Անոր համար ահա ձեռական աշխատանքը պէտք է պարտադիր ըլլայ ամէն անհատի հաւասարապէս: Ամերիկայի նախագահը Րուզվելթ պէտք է տանը փայտը ինք կտորէ, ինչպէս որ կ'ընէ ալ: Անոր համար է էմբարն կ'երգէ.

«Լո՛րսք ա՛ւստաւո՛րն է որ եր
Ա՛ւստաւո՛րը յո՛րս է որ պիտի ըլլար.

Լո՛րսք չո՛ր խո՛ս է իսկ ա՛ւստաւո՛րը դալարի՛ք

Լո՛րսք չո՛ր ծառ է իսկ ա՛ւստաւո՛րը դալար

Ով որ կ'ապրի խո՛րսու՛բո՛րս մայրի՛ին մօս
Հե՛րոսակա՛ն ո՛րոսնո՛ց մը կը հիմնէ.

Ով որ կ'ապրի ա՛ւստնի՛ պալա՛սին մէջ

Կը հիւ՛ծի շու՛սով եւ կը վա՛սնէ ամէնը:»

Ե. Բայց միայն ինչքերն ու ստացուածքները չեն որ թշնամիներ ունին, այսինքն զիրենք ուսողներ: Մարդիկ ալ ունին իրենց թշնամիները, զիրենք կրճողները և ուսողները: Ո՞վ են, գիտէ՞ք, մարդը ուսողները, ու մակարոյժ մարդիկը: Կենդանիները և բոյսերը չէ որ միայն ունին իրենց մակարոյժները. մարդն ալ ունի իր մակարոյժները. մարդուն մակարոյժներն են անգործ, անաշխատ, դատարկապօրտ մարդիկը, եթէ կարելի է զանոնք մարդ կոչել: Ընկերութեան աղիքը կրճող խո-

ցեր են մարդկային այս մակարոյծները : Ընկերութեան պատուհաս են բոլոր անոնք որ կ'սպառեն բայց չեն արտադրեր : Եւ անուիլի է թիւն անոնց ամէն ընկերութեան մէջ : Անոնց թիւէն են նաև շահագործող գործարանատէրերը , դրամատէրները , ժառանգաւորները , լօրտերը , ազնուական կոչուած դասը , արքայական ընտանիքները՝ որոնց անդամակցողներու թիւը աննշան չէ երբեք : Ասոնք բոլորը չեն արտադրեր , բայց կ'ըսպառեն : Չեն ապրիր իրենց ձեռքի և միտքի արդիւնքովը , այլ կ'ապրին ուրիշներու աշխատանքին արդիւնքովը , Ի՛նչ է անոնց դերը , ընկերութեան ի՛նչ ծառայութիւն կը մատուցանեն ասոնք , քաղաքակրթութեան . անոնց դերն է կրճել ընկերութեան ջիւղերը , ուտել աշխատաւորը , անոնց մատուցած ծառայութիւնն է խոչընդոտ հանդիսանալ քաղաքակրթութեան յառաջխաղացումին :

Ահա չարիք մը , ուրեմն , որը պէտք է դարմանել , ու աշխատանքն է դարմանը այդ չարիքին , աշխատողը որ արտադրողն է միանգամայն , կը դադրի մակարոյծ ու հետեւարար պատուհաս ըլլալէ : Պէտք է կերպով մը վանել , արտաքսել զանոնք ընկերութեան շրջանակէն . այդ կերպն է կամ աշխատանքի լուծին վարժեցնել զանոնք և կամ , ինչպէս աշխատաւոր մեղուները կ'ընեն իրենց մակարոյծ , անգործ ընկերներուն , սպաննել զանոնք : Որովհետև , ինչպէս պատգամեց ախտան առաքեալը Պօղոս , « Ով որ չի գործեր , պէտք է հաց ալ չուտէ » :

Գ Ի Տ Ո Ւ Յ Ե Ա Ն Դ Ե Ր Ը

ՉԱՐԻՔԻ ԲԱՐՉՄԱՆ ԳՈՐԾԻՆ ՄԷՋ

Գիտութիւնը մեծ դեր ունի կատարելու մարդկային կեանքի չարիքներուն բարձման մէջ: Ոմանք այս մասին գիտութեան վրայ իրենց ունեցած հաւատքը այն աստիճան ծայրայեղութեան կը տանին որ կը համարձակին բարձրաբարառ ազադակելու որ գիտութիւնը միայն պիտի փրկէ մեզ քոչոր չարիքներէն, որ մարդկութեան միակ յոյսը և ապաւէնն է ան, որ մարդկութեան երազներուն և գաղափարականներուն միակ մարմին տուողը պիտի ըլլայ ան ապագային: Արդարեւ գիտութիւնը, դեռ իր սաղմնային վիճակին մէջ իսկ, այնպիսի օրհնութիւններ բերած է մարդուն, այնքան հրաշքներ գործած և այնքան մեծագործութիւններ կատարած, որ ոչ մէկը պիտի չի համարձակէր գիտութեան ամենագորութեան հանդէպ տածուած այս բացարձակ հաւատքը ժխտել կամ անոր հակառակի: Առանց, սակայն, խանդավառելու գիտութեան մասին, առանց մոլեռանդանայու անոր ամենաբուժութեան մասին, կրնանք համարձակ յայտարարել որ գիտութիւնը ամենամեծ դեր ունի կատարելու մարդկային բարօրութեան սպառնացող չարիքներու բարձման, չարաւորման և մեղմացման մէջ: Գիտութիւնը, մեր համագումով, չի կրնար ուղղակի բառնալ այն չարիքները որոնք կրսպառնան մարդկային խորագոյն երջանկութեան: Երջանկութիւնը, հարկ չէ յիշել անգամ, ենթա-

կայական վիճակ մըն է գերազանցապէս : Գիտութիւնը երկրորդաբար կ'ազդէ մեր խորագոյն կեանքին , գիտութիւնը կ'ապահովէ երջանիկ ըլլալու , հանգիստ ու բարօր ըլլալու միջոցները . բայց այդ միջոցները երբեք չեն հաւաստեր մեր երջանկութիւնը : Ասով , հարկաւ , նուազեցուցած չենք ըլլար գիտութեան դերը չարիքներու գործին մէջ :

Արդ , գիտութիւնը ի՞նչ դեր կրնայ խաղալ և կը խաղայ մարդկային բարօրութեան , երջանկութեան , կատարուն կեանքին սպասնացող , զանոնք խափանող չարիքներու բարձման կէջ :

Մարդկային կեանքին սպաննացող ամենածանր չարիքներէն շատեր բնութենէն կը յառաջագային : Բնութիւնը սպասախանաօտ է մարդկային երջանկութեան սպաննացող շատ մը չարիքներու համար :

Բնութենէն բղխող բազմաթիւ չարիքներէն ոմանք բնութեան երբեմն վայրերու մէջ ցուցուցած ժխտութեան արդիւնքն են : Մարդ բազմադան բնական պէտքեր ունի , ուտեստի , հագուստի , բնակարանի , հաճոյքի վերաբերած պէտքեր : Ինութիւնը յաճախ կը զլանայ մարդուն ապ իր այս կեսական կարիքները : Մարդ կը պարտաւորուի այս անգամ պայքարիլ բնութեան հետ անկէ կորզելու համար իր այս կենսական պէտքերը : Բնութեան հետ մղուած այս պայքարը կ'ենթադրէ տաժանք , աշխատանք , տքնութիւն , յոգնութիւն , սպառում , յաճախ մահացում . իսկ ասոնք բոլորը չարիքներ են որովհետեւ ապերջանիկ կ'ընեն մարդը : Բայց չարիքը հող չի սահմանափակուիր . երբ , միեւնոյն վայրին մէջ , բնութիւնը բնակիչներուն կենսական պէտքերուն բաւելու չափ չի հայթայթեր իր առարկաները , այս անգամ բնակիչներուն մէջ կ'ըսկսի պայքարը , անհամաձայնու-

թիւնը . երբ երկու հոգի կը բնակին տեղ մը ուր անոնցմէ մէկին բաւելու չափ ուտելիք և հագնելիք կայ , ասոնք պիտի աշխատին իւրաքանչիւրը ինք յափշտակել այդ պէտքերը , և այս , շատ դիւրին է երեւակայել , ծնունդ պիտի տայ սպաննութիւններու , զրկումներու , անիրաւութիւններու , կոխներու և վէճերու . և ասոնք բոլորը չարիքներ են , որովհետեւ , մարդկային երջանկութեան , գոյութեան կ'սպառնան :

Արդ , գիտութիւնը , իր բոլոր ճարտարարուեստական հնարքներովն ու գիւտերովը , կը ձգտի վերցնել բնութեան և մարդուն միջև ծագած այս անհամերաշխութիւնը , բազմացնելով այն բոլոր առարկաներն ու ապրանքները՝ որոնք պիտի ծառայեն մարդկային բազմապիտի պէտքերուն : Ճարտարանութիւնը ուսումնասիրելով հողին բնոյթը , կարող կրնէ մեզ տակաւ առ տակաւ կարելի լաւագոյն շահագործումը ձեռք բերել հողին : Տընկամշակութիւնը ուսումնասիրելով տունկերու , բոյսերու , սերմերու աճման ամենանպաստաւոր պայմանները , հրնարաւոր կը դարձնէ մեզի համար կարելի լաւագոյն արդիւնքը քաղել մեր երկրագործական աշխատանքէն : Կենդանարանութիւնը ուսումնասիրելով սնունդի , միջավայրի , ժառանգականութեան հարցերը , կարելի կ'ընէ լաւագոյն և ստուարաթիւ ընտանի կենդանիներու գոյութիւնը : Քիմիարանութիւնը ու հանգարանութիւնը նորանոր հնարքներով և գիւտերով կարելի կը դարձնեն երկրին ընդերքներուն մէջ թաղուն և անգործածելի դարձած մետաղներ ու հանքերը լաւագոյն կերպով շահաւտելը : Մեքենագիտութիւնը իր հսկայաքայլ յառաջդիմութիւններովը և հանճարեղ հնարքներովը կը բազմապատկէ մարդկային աշխատանքը հարիւրապատիկ և հազարապատիկ : Միակ մեքենայ մը հազարապատիկ ար-

դիւնք առաջ կը բերէ քան մինակ մարդու մը ձեռքի աշխատանքը, ասկէ զատ բերելով գործաւորին ժամանակի, դիւրութեան և հանգստաւէտ աշխատանքի օրհնութիւնը:

Բ. մարդկային գոյութեանը սպառնացող և անոր երջանկութեանը դաւաճանող ուրիշ բնական չարիքներ և ախտեր, հիւանդութիւններ, մարմնական և հոգեկան տխեղծութիւններ: Միջրոպը որ ահն ու սարսափն է հանրութեան. վարակիչ հիւանդութիւնները որոնք խրատելիակը կը կազմեն հանրային առողջութեան. ժառանգական և կազմախօսական բազմազան ախտեր որոնք բոյն կը դնեն յաճախ մարդ էակի մարմինին մէջ, բնական պատուհասներ են, բնական չարիքներ: Գիտութիւնը կուգայ իր նպաստը բերել այս չարիքներու բարձման համար: Տղէտ հասարակութիւններու համար սարսափելի դարձած հնտախտը, գօլէրան, այսօր քաղաքակրթուած համայնքներու համար աննշան վախ անգամ չպատճառեր. քանզի գիտութիւնը, ուսումնասիրելով գօլէրայի միքրոպին կեանքը, անոր աճման և փճացման պայմանները, մեծապէս դիւրացուցած է անկէ պաշտպանուելու գործը: Ուրիշ քանի մը տասնեակ ախտեր կորանցուցած են իրենց ոյժը քաղաքակիրթ համայնքներու համար, որովհետեւ, գիտութիւնը այսօր ամէն ախտ միքրոպի մը կը վերադրէ և շատ մը ներթին ախտերու միքրոպներուն ճանաչումն ու ուսումնասիրութիւնը շատ դիւրացուցած է այդ ախտերու միքրոպներուն դէմ պաշտպանուելու գործը: Այս բացասական աշխատանքէն զատ, գիտութիւնը դրական աշխատանք կը թափէ չարիքներու բարձման մէջ: Առողջապահական պայմաններու ուսումնասիրութիւնը շատ մը հիւանդութիւններ արմատէն կը չորցնէ, կանխազդուչական յոր-

դորներ և առողջապահական կանոններու ուշադրութիւնն մեծապէս նուազեցուցած է հիւանդներու թիւը քաղաքակիրթ աշխարհներու մէջ: Մարդկային մարմնին քաջալու ուսումնասիրութիւնը հնարաւոր կը դարձնէ անոր սպառնացող շատ մը ախտերու կանխարգելումը: Բժշկական գիտութիւնը դեռ իր ամբողջ հնարաւորութիւնը չէ սպառած, կարելի է ըսել դեռ սաղմնային վիճանի մէջ կը գտնուի, ասով հանդերձ, թոքախտէ դատ գրեթէ ամէն ա՛նստ բուժելի յայտարարած է: Դժուար չէ յուսալ որ հեւաւոր կամ մօտաւոր ապագային մէջ բժշկութիւնը կենսաբանական գիտութիւնները կարող պիտի ըլլան ընկերային բոլոր մարմնական ախտերու դարմանը գտնել:

Գ. մարդկային երջանկութեան, կատարելութեան, խաղաղութեան սպառնացող, արգելք հանդիսացող թերևս մեծագոյն բնական չարիքներն են միջոցը և սեղը: Բնութիւնը, այսպէս ամենամեծ բռնապետն է մարդկային կեանքին, մարդեր թող Սահմանադրութիւններ յայտարարեն, ազատութիւն թող ազադակեն. երբեք պիտի չի գտնեն զայն լիակատար: Ընկերական, բարոյական, իմացական բռնութիւններ, սահմանափակումներ սեղմումներ, դերութիւններ այնքան երկաթէ չեն, այնքան անփրշրելի չեն որքան բնութեան բռնատիրութիւնը, բնութեան գերումը: Միջոցը և տեղը երկաթէ կապանքներով սահմանափակած են մեղ. իսկ ո և է տեսակ սահմանաւորում մեծագոյն մեղքն է, մեծագոյն չարիքը ինչպէս պիտի ըսէր Էմբարն: Տնտեսական և հոգեկան մեծամեծ չարիքներ բնական այս սեղմումներէն կը ծագին, Արդ, գիտութիւնը հոս ալ ամենամեծ չափով մը կուզայ իր շարարարձ դերը կատարել, գիտութիւնը չի կրնար բոլորովին բառնալ բնական այս պատուարները. բայց ամենամեծ չափով մը կրցած է զանոնք չափաւորել, մեղմել:

կարելի է ըսել, գրեթէ բարձած է զանոնք: Ելեֆսրակա-
նուքիւն և Շոգի. ահա այս երկու ոյժերը կատարած են
այս հրաշքը: Ելեքարակառք, շոգեկառք, շոգենաւ,
հեռագիր, հեռաձայն, անթել հեռագիր, ձայնագիր, եր-
կաթուղի օդանաւ ահա այն միջոցները որոնցմով գի-
տութիւնը գրեթէ անէտցուցած է միջոցն ու տեղը:

Տակաւին ուրիշ կերպերով ալ կը բռնանայ բնու-
թիւնը մեր վրայ. ապաժամ, անակնկալ անձրեւներ,
կայծակ, և բնութեան հազարումէկ բիրա ոյժերը որոնք
ամէն ատեն մեծամեծ չարիքներ կը հասցնեն մարդուն,
որոնցմէ շատերը գիտութեան շնորհիւ պիտի չեղոքանան
և կամ մարդկային երջանկութեան և բարօրութեան
ծառայելու ատակ վիճակի մը մէջ պիտի դրուին: Կայ-
ծակը որ դեռ քանի մը տասնեակ տարի առաջ ամէն
երկրի մէջ մարդկային զոներ կը տանէր, այսօր ո՛չ միայն
զսպուած է շանթարգելին գիւտով, այլ և ելեքարա-
կանութիւն կուտայ մեզի: Օդերեւութաբանութիւնը
սահման մը դրած է օդի քմահաճ անակնկալներուն: Այս
բոլորը կ'ըլլան պարզ ուսումնասիրելով եւ զննելով այն
օրէկիները որոնք կը կառավարեն բնական այս ուժերը:
Գիտութիւնը մեզ կարող կ'ընէ ճանչնալ բնութեան
օրէնքները և այս խկ պատճառով իշխել, տիրել բնու-
թեան: Անցան այն ժամանակները երբ բնութիւնը գեր-
զօր էր մարդ էակին վրայ այժմ, շնորհիւ գիտութեան,
դերերը շրջուած են:

Բնութիւնը, սակայն, միայն անցեալին և ներկային
մէջ չէ որ սպառնացած է մարդկութեան բարօրութեան:
Կարելի է ըսել որ ապագայ մարդուն շատ աւելի ծան-
րակշիռ բնական չարիքներ կը սպառնան: Այս չարիքնե-
րէն գլխաւորներն են Ուտեստի և Վառելանիւթի սպա-
ռումը բնութեան մէջ: Մարդկութիւնը կը բազմապատ-

կուի տարուէ տարի . ատոր համար սնունդի հարցը խիստ ճնշող հանգամանք մը կը ստանայ : Երկրին ընդերքներուն մէջ գտնուած հանգածուխը տակաւ կը սպաւաւի . անտաւները տակաւ կը մերկանան իրենց ծառերէն , և ապառայ մարդկութեան վառելանիւթի հարցը ծանրակշիւ հարց է :

Գիտութիւնը պիտի ըլլայ նաև ապառայ մարդկութեան ազատարարը : Մարդկութիւնը եթէ նոյն իսկ մտաւոր ապառային մէջ կրկնապատկուի անգամ , գիտութիւնը այժմէն իսկ միջոցներ ձեռք առած է սնունդի հարցը լուծելու : Գիտութիւնը (ա.) միջոցներ հնարած է և ապառային ալ աւելի պիտի հնարէ անկասկած , արգասաւորելու հողը (օգէն ելեքտրականութեան միջոցով բորակ յառաջ բերելով որ ամենէն կարեւոր արգասաւորիչն է) . (բ.) փճացնելու այն բոյոր միջոցները որոնք կը փնասեն մեր այժմու հունձքը : Միայն Միացեալ Նահանգներու մէջ 700,000,000 փնաս հացնելով տարին . (գ.) մշակելով երկրին բոյոր խոպան և անապատ վայրերը որոնք 2.700,000,000 արտավար կը հաշուեն . (դ.) յառաջ բերելով այնպիսի նոր տեսակ սննդեղէն բոյսեր որոնք պիտի կրնան ածիլ ամէն կլիմայի ներքեւ և անապատային վայրերու մէջ (ինչպէս Լուտեր Պրպէնքի առաջ բերած հնդկաթղենին (cactus) . (ե.) մշակելով ճախճախուաններն ու մինչև անգամ ծովերն ու ովկէանոսները : «Բայց ջանք մը չըլլար ծովը մշակելու , ան նախամարդէն մինչև այսօր խոպան և անմշակ կը մնայ իր բոյոր կարելիութիւններով ծածկուած : Հեռու չէ այն օրը երբ գիտական միջոցներով զայն ալ շահագործելու ելլենք : Ծովը ալ ունի իր գեղեցիկ ծաղկաստանը , բանջարանոցը , ձկներու երամները և իր ահաւոր վիշապները : Յամաքային առիւծները , լոժոժաւոր օձերը , գայլերը կը ջնջենք անոնց բերնին սնունդը առնելու : Ծովէն

ալ պիտի մաքրուին թմրածուկերն ու ցլագլուխները և
և տարեխններու ու ծածաններու երամները պիտի բազ-
մապատուին ձկնարանին հսկողութեան տակ : Ծովը բան-
ջարանոցի , ծովը ձկնարածութեան ասպարէզ պիտի ըլլայ :
Եթէ հողին վրայ թափուած ջանքին մէկ տասներորդը
ջուրին վրայ թափուէր , սնունդի խնդիրը այսքան կընձ-
ռոտ հանգամանգ մը պիտի չառնէր այսօր» (Տր . Նիտհրմ) :

Նոյնքան դիւրին պիտի ըլլայ գիտութեան համար
լուծել նաև վառելանիւթի հարցը . Մենք արդէն ունինք
վառելանիւթի ջերմութեան անուպառ ազրիւր մը — ա-
րեւը — որուն ջերմութեան մէկ միլիոններորդն անգամ
չենք չահագործեր այժմ . ան պարապ կը վատնուի , գի-
տութիւնը այժմէն իսկ միջոցներ ձեռք առած է ամառ-
ուան ժամանակ տեղ մը ամբարել արեւին ջերմութիւնը
և ձմեռը կամ ուղուած ասան գործածելով դայն . ասկէ
զատ լուտէր Պրպէնքի նոր հնարած ընկուղենիներով կա-
րելի . պիտի ըլլայ վերանտառել աշխարհը և անուպառ
վառելանիւթ հայթայթել . ելեքտրականութիւնը ատոնց
ամենէն մեծը պիտի ըլլայ անկասկած :

Բնական ամենամեծ պատուհասն է անկասկած մահը ,
կամ մարդկային մարմինն բնական տկարացումն ու քայ-
քայումը : Գիտութիւնը բնութեան այս մեծագոյն աղէտն
ալ պիտի մեղմէ ու չափաւորէ մօտաւոր ապագային մէջ
իսկ : Միացեալ Նահանգներու մէջ տասը տարի է ի վեր
գոյութիւն ունի Ռաքֆէլըրեան հաստատութիւն մը զոր
կը վարեն աշխարհի ամենէն ականաւոր կենսաբաններէն
ու բժիշկներէն ոմանք : Այս հաստատութեան նպատակն
է փորձեր կատարել հասկնալու համար թէ արդեօք հնար
չէ՞ մարդկային տկարացած , ախտաւարակ գործարանները
փոխանակել առողջ և զօրեղ գործարաններու հետ , ըլլայ
ան մարդու կամ կենդանիի գործարանը : Փորձերը ցու-

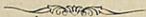
ցուցին որ այդ հնարաւոր է . կենսական գործարաններու վրայ փորձ կատարել վտանգաւոր և մահաբեր ըլլալուն համար, փորձերը ցարդ կատարուած են կենդանիներու վրայ .

կարելի եղած է զոր օր . կենդանիի մը վնասուած ոտքը փոխանակել առողջ ոտքի մը հետ . նոյնը եղած է աղիքներու համար . կասկած չկայ որ ապագային պիտի յաջողին կենսական գործարաններն ալ . — թոք , սիրտ փոխանակել : Այսպէս , թէպէտ երազ մը պիտի մնայ յաւէտ մահը խարանել , ասով հանդերձ մարդ աւելի անցաւ և աւելի երկար կեանք մը պիտի կրնայ ապրիլ ապագային շնորհիւ գիտութեան :

Ո՛վ կրնայ գիտութեան և մարդկութեան ապագան գուշակել : Գիտութիւնը դեռ իր մանուկ հասակին մէջ կը գտնուի . այժմէն հնարաւոր չէ անոր ապագայ սրբորագործութիւնները երեւակայել անգամ : Եթէ այժմու համեմատութիւնով զարգանան ու աճին հնարքներն ու գիւտերը , կարելի է հաւաստել թէ փառահեղ է գիտութեան ապագոն : Միացեալ Նահանգներու մէջ միայն 121 տարուան ժամանակամիջոցի մը մէջ 1,000,000 մենաշնորհ տրուած է . այս ըսել է թէ ամբողջ հարիւր տարի օրական միջին հաշուով 25 մենաշնորհ տրուած է . այս մէկ միլիոն մենաշնորհին կէսը վերջին քսան տարուան մէջ տրուած է , այսինքն օրական 75 մենաշնորհ . ուրեմն եռապատկուած է վերջին քսան տարուան մէջ մենաշնորհներու թիւը : «Հակառակ որ դեռ նոր սկսած ենք մեր ուղեղները գործածել , տեսէք թէ որքան օգտակար բաներու տիրացած ենք : Ու ինչ բաներու որ տիրացած ենք անոնք ալ դեռ չիւլէ մըն են բողբոսմամբ անոնց՝ որոնց պիտի տիրանանք ապագային : Գեռ նոր սկսած ենք տիեզերքի ոյժերը կառավարել սորվիլ : Եթէ այսպէս շարունակուի աշխարհ պիտի յեղաշրջուի

ամբողջութիւնով : Ամենահրաշալի փոփոխութիւնները տակաւին նոր պիտի գան : Հիմակուան երազները շուտով պիտի իրականանան» . . . «Լահէի Իրաւարար Ասեանը շատ չանցած աշխարհի Գերագոյն Ասեանը պիտի ըլլայ . . . : Հարիւր տարիէն չքաւորութիւնը մշտնջենապէս պիտի ֆնջուի» : Այսպէս կը խօսի ահա մեր դարու ամենամեծ գիտութեան առաքեալը , ամենամեծ հնարիչը , էտիսըն :

Ես կը հաւատամ գիտութեան հրաշագործութիւններուն .

ԸՆԿԵՐՎԱՐՈՒԹԵԱՆ ԴԵՐԸ ՉԱՐԻՔԻ

ԲԱՐՁՄԱՆ ԳՈՐԾԻՆ ՄԷՉ

Մենք ջանացինք ցոյց տալ թէ ի՞նչ դեր ունին կատարելու Աշխատանքը, Արուեստը և Գիտութիւնը Չարիքի բարձման մէջ: Կը մնայ խորհիլ թէ ի՞նչ չափով կրնան անոնք կատարել իրենց դերը գոյութիւն ունեցող ընկերական կարգերուն մէջ: Պարտաւորուած ենք խոստովանիլ որ անոնք խիստ աննշան չափով մը միայն կը կատարեն իրենց դերը արդի ընկերութեան մէջ: Արդի աշխատաւորը երբեք չի վայելի իր աշխատանքին նիւթական և բարոյական պտուղը. արդի ընկերութեան մէջ ամէն անհատ չի կրնար ունենալ աշխատելու պատեհութիւնը. արդի ընկերութեան մէջ աշխատաւորը պարտաւորուած է գործել այնպիսի պայմաններու տակ, որոնք ոչ թէ կ'ապահովին իրեն աշխատանքի, բնականոն աշխատանքի, ըսել կ'ուզենք, բարերար ազդեցութիւնը, այլ, զայն կը դարձնեն ակեղծ, աւելի տկար աւելի ընկճուած: Արդի ընկերութեան մէջ, առանձնաշնորհուածներու միայն տրուած է վայելի արուեստը. հասարակութեան լայն խաւերը զուրկ են արուեստի գործերու վայելքէն, ոչ թէ միայն անոր համար որ ամբողջ օրը պարտաւորուած են գործելու իրենց ստամոքսին պէտքը հոգալու համար, այլ և չունին դրամ վայելու գրքի մը, տրամայի մը, նուազահանդէսի առթած երջանկութիւնն ու բարձրացումը: Գիտութիւնը, բնութեան վրայ տարած իր յաղթանակներովը մեծամեծ,

բարիքներ յառաջ բերած է . սակայն , այդ բարիքները տակաւին չատ հեռու են հանրութեան օգտին ծառայելէ . անոնք ալ առանձնաշնորհուածներու միայն վերապահուած են :

Արդ , ընկերութիւնը , իրր չորրորդ ազգակ մը , կուգայ հանրութեան համար ապահովել աշխատանքի , արուեստի , գիտութեան բարիքները : Առանց այս չորրորդ ազգակին , ամուլ մնալու դատապարտուած են նախորդ երեքը :

Ա. Ի՞նչ է ընկերութարութիւնը

Ընկերութեան բառին լաւագոյն սահմանը այդ բառին ստուգաբանութեանը մէջ պէտք է փնտուել . այսինքն ընկերութիւնը ինք պէտք է վարէ իր ճակատագիրը և ոչ թէ անհատներ վարեն զայն : Այս գաղափարը շատ հին է : Հնութեան մեծագոյն ընկերաբանը կ'ըսէ . «Ընկերութիւնը կամ պետութիւնը բնութեամբ նախընթաց է անհատին և ընտանիքէն . քանի որ ամբողջը մասէն նախընթաց է : Ապացոյցը թէ պետութիւնը բնութեան ստեղծումն է և նախընթաց անհատին , այս է որ , անհատը , երբ մէկուսանայ , ինքնարաւ չէ . ան որ անկարող է ապրիլ ընկերութեան մէջ , կամ ան որ պէտք չունի կամ ինքնարաւ է , այնպիսին կամ դազան մըն է կամ աստուած մը» (Արիստոտէլ) : Ուրիշի մը բառերով . «Անհատապաշտութիւնը մարդկութիւնը կը նկատէ անյարիր կամ ընդդիմամարտ հիւլէներու ամբողջութիւն մը , ընկերութիւնը զայն կը նկատէ գործարանական ամբողջութիւն մը , ընկերութեան նպատակակէտն է ծառայութեան լրումը , անհատապաշտութեան նպատակակէտն է անհատական առանձնաշնոր-

հումի մը ստացումը, ըլլայ ան հարստութիւն. դիրք կամ համբաւ. ընկերվարութիւնը կը փնտռէ այնպիսի ընկերային կազմութիւն մը՝ որուն մէջ ամէն մարդ առիթ պիտի ունենայ իր կարողութիւններուն լիակատար լրումին հասնիլ:

Այսքան մը ըսելէ վերջ ընկերվարութեան մասին ընդհանրապէս, ջանանք զայն սահմանել իր սեփական տիրոջթին մէջ մասնաւորապէս:

Ընկերվարութիւնը եթէ տարբազադրենք, զայն չորս գլխաւոր տարրերէ կազմուած պիտի գտնենք:

Նախ, ընկերվարութիւնը կ'առաջադրէ արտադրութեան նիւթական միջոցներուն հասկայնիին սեփականացումը: Համայնքը պէտք է տէրը դառնայ արտադրութեան նիւթական միջոցներուն — հող և դրամագլուխ —, համայնքը պէտք է գրաւէ անհատներու, անհատական ընկերակցութիւններու տեղը, որպէս զի սեփականութեան բարիքները հաւասարապէս տարածուին ամէնուէն վրայ և ոչ թէ համայնքի մէկ մասին վրայ միայն:

Ընկերվարութեան այս պահանջը արդէն մասամբ կ'իրագործուի տարբեր երկիրներու մէջ տարբեր կազմակերպութիւններու վերաբերմամբ: Երբեմն երկիրներու մէջ սուրճանդակի դրութիւնը, ուրիշներու մէջ երկաթուղին, դեռ ուրիշներու մէջ անտառները համայնքին սեփականութիւնը դարձած են: Երբ այս ընթացքը շարունակուի և ամբողջ հողը և դրամագլուխը իր մէջ պարբակելու շափ ընդարձակի, ընկերվարութեան առաջին առաջադրութիւնը իրագործուած կ'ըլլայ արդէն:

Երկրորդ, ընկերվարութեան երկրորդ առաջադրութիւնն է հասկայնական վարչութիւնը կամ սնօրինութիւնը արտադրութեան:

Երրորդ ընկերվարութիւնը կ'առաջադրէ եկամուտի

բաշխումը հասնայնիսն հեղինակութիւնով. եկամուտ ըսելով պիտի հասկնանք համայնքին արտադրած հարստութեան այն մասը՝ որ կրնայ ընդհանրութեան արամադրելի ըլլալ, արտադրութեան նիւթական միջոցներուն պահպանման, ընդլայնման և զարգացման համար հարկ եղած բաժինը վար դնելէ ետք: Թէ ինչ կերպով պիտի ըլլայ այս բաշխումը դեռ որոշ համաձայութիւն մը չկայ ընկերվարականներուն մէջ այս մասին պէտք է ընդունիլ որ սա ամենէն դժուարին հարցն է ընկերվարութեան — արդար բաշխումը ընդհանուր չափն: Այս մասին գլխաւոր չորս տեսութիւններ կամ մէթոտներ առաջարկուած են. 1. ամէն մարդու հաւասար չափով բաշխել, ամէն մարդու թէ քանակով և թէ որակով, տալ ուտեստ, բնակարան, դաստիարակութիւն, հագուտ ևն. ևն. սա բացարձակ մեքենական հաւասարութեան մէթոտն է: 2. բաշխել ըստ արժանիքի. 3. բաշխել ըստ պէտքի. 4. ամէն մարդու հաւասար եկամուտ մը յատկացնել. ոչ թէ մեքենական հաւասարութիւն այլ արժէքի հաւասարութիւն: Ոչ թէ անհատի տալ որոշ չափով հագուտ, ուտեստ, բնակարան, այլ ատոնց արժէքին հաւասար դրամ տալ. զոր. օր. և անհատը ազատ թողելու ինք ընտրելու իր բնակարանը, ուտեստն ու հագուտը. այս վերջինը այժմ ամենէն աւելի ընդունուած մէթոտն է ընկերվարականներու կողմէ:

Չորրորդ. ընկերվարութիւնը կ'առաջադրէ անհասական սեփականութիւն եկամուտի աւելի ընդարձակ համեմատութեան մէջ. հանրային պարտէզներ, պատկերասրահներ, դպրոցներ, գրադարաններ ևն. պէտք է արամադրելի ըլլան ժողովուրդին, հանրութեան լայն սահմաններու մէջ: Այժմ արդէն ձգտում մը կայ ընդլայնել հանրութեան այս սեփականութիւններու սահմանը. ընկեր-

վարութիւնը ուրիշ բան պիտի չընէ բայց միայն աւելի ընդլայնել և համայնացնել զանոնք :

Եթէ ընկերվարութիւնը բաղկացնող այս չորս տարրերը համադրենք, անոնք պիտի կազմեն հետեւեալ սահմանը. — Ընկերվարութիւնը սնտեսական ընկերութեան այն առաջադրուած դրութիւնն է որ կ'առաջարկէ արտադրութեան նիւթական միջոցներուն անհասական սեփականացման ջնջումը եւ անոր տեղ կը դնէ համայնական սեփականացում . կ'առաջարկէ արտադրութեան համայնական վարչութիւնը եւ քաշխուճը, եւ անհասական սեփականութիւն՝ եկամուտի աւելի ընդարձակ համեմատութեան մէջ :

Բ. Ինչո՞ւ այս առաջադրութիւնները

Որովհետեւ, արդի ընկերական կարգերը, արդի տնտեսական դրութիւնը յիմարական, անարդար է, անբարոյ է, անբարեկարգ է . թշուաւացուցիչ է, մտխիչ է, անգութ է : Ի՞նչ է, սակայն, արդի տնտեսական աշխարհին մէջ տիրական սկզբունքը — ԴՐԱՄԱԳԼՈՒԽ ԵՒ ՄԸՅՈՒՄ : Բայց մենք կը յայտարարենք. — Դրամագլուխի տիրապետութիւնը և Մրցակցական Դրութիւնը :

Յիմարական է, մտխիչ է . անոնք որ կը պաշտպանէն մրցակցական դրութիւնը, կը սիրեն պնդել թէ անինքնաշարժ է, ինքնընթաց (automatic) և բնական : Սակայն մրցակցական դրութեան այս առաւելութիւնները խարէական են : Մրցակցական դրութեան մէջ անհար է հաշուել ընկերութեան պէտքը և այդ չափով արտադրել . այս իսկ պատճառով յաճախ տեղի կունենայ արտադրութեան խճողում (over production) և այս պատճառ կը դառնայ իր կարգին գործաւորներու անգործութեան մասնուելուն և թշուառանալուն : Յայտնի բան է

վաճառականական ասպարէզին մէջ որ բոլոր դրամատէրները կը խուժեն այն գործերուն մէջ որոնք ամենէն աւելի շահարկ ճանչցուած են . քանի մը դրամատէրներու նոյն գործին մէջ խուժելը կամ մխրճիլը պատճառ կ'ըլլայ գիններու անկման , չափազանց արտադրութեան (over-production) պատճառով : Ասոր հետեւանքը այն կըլլայ որ աշխատաւորը անգործ կը մնայ , որովհետեւ , գործարանատէրը բաւականէն աւելի վաճառանիւթ ունենալով , նաև անոր գինը ինկած ըլլալով , պիտի չուզէ նոր վաճառանիւթ արտադրել և գործաւորը անգործ պիտի մնայ . դարձեալ այս պատճառով շատ մը դրամատէրեր որոնք չեն կրնար տոկալ մրցումին կը մնանկանան : Ամերիկայի մէջ շաքարի trust-ը առ օրինակ մըն է զայս լուսարանող . այդ trust-ը կազմուելէ առաջ քառասուն շաքարի գործարաններ կային , արտադրութիւնը այնքան չափազանց եղաւ որ քառասունէն տասնեութը մնանկացան . մնացած քսաներկուքին տասնեութը միացան , ասոնցմէ տասնեւմէկին գործարանները փակուցան և մնացած եօթը օգտաւէտօրէն շարունակեցին գործը : Այս բանը պատահած է Ամերիկեան բոլոր թրքսթներուն համար : Աւելի սոսկալի է , սոսկայն աշխատաւորին գործե գրկուիլը : Կիսավայրենին և գերին առաւելութիւն մը ունին այժմու մեր գործաւորին վրայ , գերին երբէք անգործ չէ . իսկ կիսավայրենին կրնայ ունենալ գործ եթէ ուզէ , Անգործութիւնը (unemployment) ուրեմն , մեր քաղաքակրթութեան բարի ծաղիկն է : Միայն այս մրցակցական դրութեան ներքե է որ կորովի , ուժեղ մարդ մը , որ ոչ միայն կ'ուզէ աշխատիլ այլ և կ'անձկայ աշխատիլ , բայց կը զլացուի իրեն աշխատանքը : Որովհետեւ պահանջի և մատուցումի յարաբերութիւնները չէ կարելի ճշգեղ մրցակցական ներկայ դրու-

թեան մէջ, նաեւաբար գործաւորը և իրմէ կախում ունեցող իր կիներ և զաւակները անառաղութեան պիտի մատնուին: Վիճակագրութիւններ ցոյց կուտան որ Ամերիկայի մէջ անգործ մնացողներու համեմատութիւնն է $\frac{1}{10}$ 16, Ամէրիկայի մէջ գործարաններու մէջ գործողներու թիւն է 7,000,000, այս հաշիւով, ասոնցմէ 1,120,000ը անգործ կը մնան. իսկ եթէ հաշուենք ասոնց իւրաքանչիւրէն կախում ունեցող անձերու—կնոջ⁶ և զաւակներուն թիւը միջին հաշուով չորս, այն ատեն կու- նենանք 4,480,000 կարօտեալներու թիւ մը ինչ որ ա- հարկու է: Հապա գործ գտնելու համար այս անգործ- ներուն ատեւ կաշառքները, անյուսութիւնները, ինք- նասպանութիւնները, մոլութեան մէջ յուսահատական մխրճումները: Խնդիրին աւելի մութ կողմը կայ, երբ անգործ մնացողը իգական սեռէ է, անոր համար ուրիշ բան չի մնար ընելու բայց միայն պոռնկանալ:

Մրցակցական, կամ դրամատիրական դրութեան ուրիշ մէկ արդիւնքն է աշխատութեան և դրամագրուի միջև ծագած պայխարը: Այս պայքարը իր կարգին ծնունդ կուտայ ժամանակի և դրամի վատնումին: Ամերիկեան վիճակագրութիւն մը 1881 Յունուարէն մինչև 1900 Դեկտեմբեր տեղի ունեցած գործադուլներուն և պոյքօթ- ներուն վնասը կը հաշուէ գործաւորներու համար 306, 683,223 իսկ գործարանատէրերու համար 142,659,104, համագումար 449,342,327 տոլար:

Մրցակցական դրութեան ուրիշ մէկ արդիւնքն է խաճառյնեռու խարդախումը, որուն ինպատա գործածուած են գիտութեան բոլոր հնարքները և առևտրական առ- պարէզի բոլոր հնարագիտութիւնները. առևտուրի ազա- տութիւնը հոմանիշ դարձած է խարդախելու ազատու- թեան: Թէ ինչ ընդարձակ համեմատութիւններ առեր է

վաճառքներու այս խարդախումը, բաւական բարձրաձայն կը յայտարարեն հետեւեալ թիւերը. — 1902 ին Ն. Եօրքի մէջ քննուած 3970 կաթի նմոյշներէն 2095 կամ 52.77% խարդախուած էին. 1897—1898ին քննուած 11 սուրճի նմոյշներէն 6 ին մէջ երբէք սուրճ չկար. և մնացածներն ալ 25 էն աւելի չէին պարունակեր. հաշիւ եղած է ւր աշխարհի մէջ գտնուած բուրդը հազիւ բնակչութեան մէկ երրորդին կը բաւէ, բայց միշտ պէտք եղածէն աւելի բուրդ կը գտնուի. միայն Եօրքչայրի մէջ (Անգլիա) 40,000,000 փաունա դերձան կը պատրաստուի քակուքներէ, հին քուրջներէ, 8,000,000 Անգ. ոսկի արժողութիւնով. և այս 40,000,000 փաունա քակուքներէ պատրաստուած դերձանը կը գործածուի բրդեղէնները խարդախելու համար:

Մրցակցական դրութեան ուրիշ մէկ արդիւնք է շուկան գրաւելու, յաճախորդներ գտնելու ջանքը, յաճախորդին ուշադրութիւնը գրաւելու ջանքը. ասեւտրականներ այս նպատակին հասնիլ կ'աշխատին երկու միջոցով. — ծախուցումներով և առեւտրական շրջիկներով: Դժուար է մեզի համար երեւակայել թէ ինչքան ծախք կը պահանջէ այս գործը. Ամերիկեան վիճակագիր մը կը հաւաստէ թէ (շաքարի վրայ խօսելով) զտոզին և սպառողին միջև 40,000,000 կը կորսուի և այդ դրամը կը վասնուի յաճախորդ ձեռք ձգելու համար. Աերաստացի Ամերիկահայ վաճառական մը, պրն. Ամպրուկեան, որ ի հարկէ շատ աննշան գործ մը ունի բաղդատմամբ Ամերիկացի մէկ վաճառականներու, անձնական խօսակցութեան մը մէջ կը յիշէր թէ տարեկան 1000 ա. կը ծախսէր միայն իր գործերը ծանուցանելու համար:

Մրցակցական դրութիւնը անկարգ, խառնակ, չփոթ է: Մրցակցական դրութեան ներքեւ թէ արտադրութիւն և

Թէ բաշխում անիշխանական են . և ինչպէս ամէն անիշխանակոնութիւն , նոյնպէս ալ արտադրութեան և բաշխումի անիշխանութիւնը , կառաջնորդէ բռնատիրութեան— շուկայի բռնատիրութեան : Այսպէս , թէ գործարանատէրը և թէ աշխատաւորը գերիները կը դառնան շուկային , որովհետեւ , չեն կրնար , որքան ատեն որ արտադրելու ազատութիւն կայ ամէն մարդու համար , ճշտել պահանջի և մատուցումի առնչութիւնը . և բոլոր բռնատիրութիւններուն մէջ որոնց մարդեր ենթարկած են ինքզինքնին ոչ մէկը ապուշութեան և անպթութեան կողմէ չի հաւասարիր շուկայի բռնատիրութեան : Բոլոր ելեւմտական (financial) առեւտրական և ճարտարարուեստի վերարերեալ աղէտներուն ակնադրիւրը մրցակցական դրութիւնն է : Շուկայի բռնատիրութիւնը և դրամատէրներու ծակաչքութիւնը բռնադատեց զործաւորները միանալու և կազմելու գործաւորական միութիւններ՝ որոնք թէպէտ անհրաժեշտ ներկայ պայմաններու տակ , սակայն իրենց կարգին բռնատիրական կը դառնան :

Արդ , մրցակցական դրութիւնը իրր արսադուրեան մէթոս յիմարական , մսխիչ , խառնակ է :

Երբ մրցակցական դրութիւնը քննենք իրր բաշխող դրութիւն մը , հոն ալ զայն պիտի գտնենք անարդար , անբարոյ , անգութ : Մրցակցական դրութեան արդիւնքն ըլլալով , արդի ընկերութեան մէջ երեւան եկած են երկու ծայրայեղութիւններ . մէկ կողմէն յափրացած հարուստներ , միւս կողմէն անսուաղ աղքատներ . մէկ կողմէն աշխատաւորին քրտինքովը փաթթամացած դրամատէրեր , միւս կողմէն ընչազուրկ աշխատաւոր դասակարգը : Ոչ մէկը թերեւս այնքան լաւ պատկերացուցած չէ այս ծայրերուն հակադրութիւնը որքան Աւետիկ Իսահակեան իր հետեւեալ երգովը , որ աշխատաւորինն է :

Այս մեր սիրքը լիքը սուր, ցաւ
Օր ու արեւ չը տեսանք .
Վախ մեր կեանքը ունով անցաւ .
Աւխարհից բան չիմացանք:

Հարուստ մարդիկ ուսեն խմեն
Աւխարհի նոխ սեղանից .
Մենք աւխարհի խորք տղերն ենք
Մեզ վայ չըկայ աւխարհից:

Խեղճ աղբասին հողին դուրս գայ .
Քարից հողից հաց քամե .
Քեռով հացը հարուստին տայ
Հարուստն իշխե վայելի:

Խեղճ աղբասը դառը դասի ,
Պատարկ նստի է՛յ աւխարհ ,
Էլ ինչո՞ւ ես քարը բողնում
Քարի վրայ քար աւխարհ:

Ահա աւելի մեծ քերթողի ժը, մեծատաղանդ վարուժանին նկարագրութիւնը գործաւորներուն և անոնց ճակատագրին . —

«Տե՛ս, պատահաւուն շապիկով
Անոնք փողոց կը խուժեն, եւ կ'ընդլայնին իբրեւ ծով:
Ռամիկ ուժին բանակն է, եւ հանճարն է վասակին՝
Որ կըբեր է դաւեռու կորողն իր յաղթ քամակին:
Սա փոշով եւ կուպրով ծեփուած գլուխները պարման՝
Որոնց վարսերը երբեք ասղեռու մեջ չը լողցան՝
Կը կարկառուին խենթի պէս դեպի սիւկերը քաղցրիկ,
Պարնան բոյրով կը բանան իրենց բիբերը հրձիգ:
Ծերերն ունին կըռնակներ ծալլուած մինչեւ գերեզման՝

Որոնց խորէն կը լսուին ճարճասիւններ ողբական
Յամբօրէն վար քաւալող ողնային փուս սիւներու:
Եւ կոյսերն են դալկահար, կմախներ քոռմած վար-
դերու . —

Թիթեաներու քելին վրայ զո՛ւր կը շողայ քանկ փոռին, —
Հնոցին մոխի՛րն է նըստեր իրենց երկար քարքիչին:
Ահա մայրերն աղնասուած, եւ արգանդները անբաւ՝
Ուր ս՛երմի հուռնն ար ուննի կարքիլներու փոխուեցաւ,
Ահա ծիծերը քամուած՝ ողկոյզներու հաճգունակ,
Որոնցմէ բիւր սերունդներ խըմեցին մաղձ ու պատրանք:
Հարիւր հազա՛ր են անոնք, բանակներ են զոհերու՝
Ջոր կը սանին միտս Ոսկեայ Հորթին առջեւ մորքելու .
Ունին սաղուած դատասակներ, եւ կրոնահներ ողբնետ .
Ծուխերուն մեջ լիւր եկող մեծ բիբերնին ասողայեռ
Այժմ միայն քիթեղի կ'արձակեն փայլը ալօս:
Իրենց սրտին ծաղիկներն են խամբած ծղօս առ ծղօս:
Ճակասնե՛ր լի խորտմով, խորտմնե՛ր լի քրտնմով . —
Արիւնտ հաց մ'են կերեր՝ իրենց հոգին ծախելով:

.
Եւ մեր դարուն Յաղորութեան Կամարն այսօր կը հանգչի
Հարիւր հազար բանուրի ուսերուն վրայ արնիմի:
Ու երբ այսօր ելլելով գործասունեն կը ցրուին
Կորագլուխ, մերկալանջ, անոնք նման են գերիին՝
Ջոր անուրդի կը հանեն տնավանառ օրերուն:

.
Բոլոր քաղցա՛ճ են, քաղցա՛ճ . քոտնած շան մընման՝
Ջոր խառնարածը հօտէն հալածեր է անգուման:
Սակայն իրենց է ինչ որ կ'իյնայ կտուցէն վար ցինին .
Իրենցն է խիւոր քեփին, բայց ոչ նըրկանն ալիւրին .
Խառնապուրներն իրենց են՝ զոր ցըլխահակ կը լակեն
Ճակասներէ վար անոնց մեջ քրտնմներ հոսելին .

Ներած միսերն իրենց են, եւ բորբոսները հացին՝
Զոր կը գրենն ումպ մը ջրով կրպակներէն փողոցին .
Երէիկն իրենց է՝ լեցուած նարպովը ձեւ ջորիի,
Յետոյ ծխամորջը սեւցած՝ միակ ըսփոփն հոգիի *»:

Իսկ պատկերին միւս երեսը, նորաձեւութեան հե-
տեւող փարիզուհին տարին 25,000 ոսկի կը ծախսէ միայն
իր հագուստին համար: Փարթամ Ամերիկացին իր ազ-
ջըկան համար միայն 12,000 ոսկի կը ծախսէ: Նիւ Եօրքի
մէջ 100 կիներ կան որոնք միայն հագուստին համար
տարին 40,000 ոսկի կը ծախսեն. իսկ 1000 կիներ ալ
որոնք տարին 18,000 ոսկի: Միւս ծախսերն ալ նոյն
համեմատութիւնով անշուշտ շկրնայ երեւակայել ընթեր-
ցողը:

Գ. Ընկերվարութեան առաւելութիւնը իբր արտադրողական դրութիւն

Ընկերվարութիւնը պիտի բառնայ մրցակցական դը-
րութեան բոլոր չարիքները:

Ընկերվարութիւնը պիտի բառնայ մրցակցութեան
մսխումները, վատնումները. սխալ հաշիւներէ, գործա-
դուլներէ, ծանուցումներէ, վաճառականական միջնորդ-
ներու գործածութենէն յառաջացած աւելորդ ծախսերը
որոնք հսկայական գումարներու կը հասնին:

Ընկերվարութիւնը պիտի բառնայ մրցակցական դը-
րութեան արդիւնքն եղող վաճառականական կեանքի
անորոշութիւնները, քմահաճոյքները. չուկայի, առեւ-
արական միութիւններու բռնատիրութիւնը, բազդի խա-
ղերը:

Ընկերվարութիւնը պիտի բառնայ մրցակցական դը-

* Գ. Վարուժան. «Դադար», Շանթ, Թիւ 9 1911

բութեան արդիւնքն ելող անհաշիւ գերարտադրութեան (over-production) յառաջ բերած անբարոյացումները, թշուառացումները և գործարանատիրոջ և գործաւորի միջև ծագած անհաշտ թշնամութիւնները :

Ընկերութեանը աւելի լաւ պիտի շահաւէտէ և օգտագործէ գոյութիւն ունեցող գիտական գիւտերը և ապագային ըլլալիքները : Շատեր պիտի պնդեն որ մրցակցութեան բարձուձովը գիւտերն ալ պիտի նուազին, թէ հնարիչը պիտի դադրի հնարելէ, այս լոկ խարկանք մըն է : Ընկերութեան ընկերութեան մէջ կարելի է ըսել թէ գիւտերը աւելի մեծ թիւով պիտի յառաջանան և աւելի պիտի օգտագործուին : Արդի մրցակցական կամ դրամատիրական դրութեան մէջ կան դասակարգեր որոնք հակառակ և նորանոր գիւտերու և բարենորոգումներու կիրարկութեան, որովհետեւ այդ կը սպառնայ իրենց շահին, այս դասակարգերն են գործարանատէրը և գործաւորը . գործարանատէրը կը հակառակի նոր գիւտի մը կամ մեքենայի մը կիրարկման, որովհետեւ այդ իրեն ծախքի գուռ կը բանայ նաև հին մեքենաներու ամրացումը . գործաւորը կը հակառակի նոր մեքենայի մը կամ գիւտի կիրարկումին, որովհետեւ, միակ մեքենայի մը կիրարկումը 100, 200, երբեմն ալ հազարաւոր գործաւորներու իրենց գործը թողուլ կը հարկադրէ :

Ընկերութեան դրութեան մէջ գոյութիւն պիտի առնեն նոր տեսակի գիւտեր, հնարքներ, մեքենաներ . ասոնք պիտի ըլլան այնպիսի մեքենաներ որոնք հնարուած պիտի ըլլան անհաճելի գործեր հաճելի դարցնելու նպատակով : Կը կարծենք թէ հնարիչը դրամական վարձատրութեան համար կը հնարէ, և որովհետեւ ընկերութեան դրութեան մէջ իրեն պիտի զլացուի այդ վարձատրութիւնը, և ուրեմն պիտի դադրի հնարելէ . ասոր

դէմ , սակայն , երկու անխորտակելի առարկութիւններ
ունինք . նախ , որ , ընկերվարական դրութեան մէջ ամէն
մարդ , ինչպէս նաև հնարիչը , սահմանուած եկամուտ
մը պիտի ունենայ , մինչդեռ այժմու հնարիչներէն շատեր
անօթի կը մեռնին , ո՞վ զիտցեր է վարձատրել զանոնք .
Parcival Everitett որ թորիծը (Slot-machine) հնարեց ,
փողոցներուն մէջ անօթի մեռաւ . երկրորդ , անարդա-
բութիւն և տգիտութիւն է ըսել թէ հնարիչները դրա-
մական վարձատրութեան համար կը հնարեն . Նեւտոն
ի՞նչ դրամական վարձատրութեան կ'սպասէր երբ ձգտ-
լութեան օրէնքը գտաւ . կամ Տարվին երբ բարեշրջու-
թեան օրէնքը գտաւ . Հնարիչները գերազանցօրէն ան-
հող : անտարբեր են իրենց ապրուստին նկատմամբ . էտի-
սըն կը մտնայ նոյնիսկ իր ամուսնութեան օրը թէ պի-
տի ամուսնանայ . Պէրնար Փալիս ոչ միայն ինք կը մու-
նար . ուտել այլ և կը մտնար կերակուր հայթայթել իր
գաւալներուն և կնոջը . այո՛ , ոչ միայն անօթի մնաց ,
այլ և ծախեց իր սան կահկարասին մինչև վերջին արժո-
ւր իր մտադրած գիւտը ի գլուխ հանելու համար . հնա-
րիչները չեն կրնար չի հնարել . անոնք հնարելու հարկին
տակն են այնքան՝ որքան հաւ մը ածելու հարկին տակ է :

Գ. Ընկերվարութեան առաւելչութիւնը իբր բաշխումի դրութիւնը

Ընկերվարութիւնը պիտի բաւնայ ան ծայրասա-
ճան անհաւասարութիւնը զոր կը տիրէ արգի ընկերու-
թեան մէջ . ընկերվարութիւնը պիտի հաւասարակուէ
կշիռին նժարները : Արդի ընկերութեան մէջ աղքատը
պատահութիւն չունի իր կարողութիւնները զարգացնելու .
իսկ հարուստը պարզապէս չափէն աւելի ունենալուն համար

ճանայ . յաճախ ան ալ իր հոգին , իր բարոյական և մարդկային արժէքները վրայ կուտայ մտքով ու սրտով կը թափուրնայ , թէպէտ դրամով փարթամ : Ընկերվարութիւնը պիտի բառնայ այս երկուստեք չարիքները հաւասար եկամուտ և հաւասար պատահութիւն տրամադրելով ամէն անհատի . ընկերվարութեան նշանաբան է . «Ոչ շատ հարստութիւն որ քեզ մոռնամ , ոչ ալ աղքատութիւն որ քու անունդ անիծեմ և գողնամ» :

Ընկերվարութեան գաղափարականն է անհատական սակաւակեցութիւն և հանրային ճոխակեցութիւն , ինչ որ տրամագծօրէն հակառակն է արդի ընկերութեան գաղափարականին : Ո՞րն է սակայն ճշմարիտ գաղափարականը . պատմութիւնը կը ցուցնէ որ առաջինն է ճշմարիտ գաղափարականը . Աթէնք իր լաւագոյն օրերուն մէջն էր այն ատեն՝ երբ իր ընկերային եկամուտէն մեծ մասը կը գործածէր արուեստի համար իր բոլոր ձեւերուն մէջ , և երբ , անհատական կեանքը բաղդատաբար պարզ էր , բայց Յունաստանի անկման ժամանակ հանրային ծախսը ինկաւ , նուազեցաւ և անհատական շտայլութիւնը աճեցաւ : Նոյնը պատահեցաւ Հռովմի :

Ե. Ընկերվարութեան բարոյական ոյժը

Ընկերվարութեան ամենէն զօրեղ կողմն է իր բարոյական ոյժը , մեր օրերուն մէջ ոչինչ այնքան կրնայ արթնցնել անհատին մէջ պատասխանատուութեան զգացումը , ոչինչ կրնայ անհատի մը խիղճը արթնցնել որքան ընկերվարական գրականութեան ընթերցումը . կարելի է յիշել հազարաւոր կրթուած , լուսամիտ , լուրջ անհատներ , որոնք ընկերվարական լիակատար դասընթացքի մը հետեւելէ ետք , իրենց խիղճը արթնցած է և անոր դատին նուիրուած են : Ընկերվարութեան բարոյական գա-

դափարականներն են որ կը ներշնչեն զանոնք գրեթէ կրօնական նուիրումով մը տարածել այդ գաղափարականները: Կարելի է ըսել որ Ս. Գիրքը իր ընթերցողներուն վրայ այնքան նշանակելի ազդեցութիւն չի գործեր որքան կը գործեն ընկերվարական գիրքեր ընկերվարականներու վրայ:

Արդարև Ս. Գիրքը, քրիստոնէութիւնը բարձրաձայն կը քարոզեն մարդերու եղբայրութիւն. սակայն մարդկոյր ըլլալու է չտեսնելու թէ այդ քարոզութիւնները ձայն բարբառոյ անապատի կը դառնան: Չենք կրնար տեսնել որ Քրիստոնէութեան պէս երկնային կրօնք մը եթէ իր աստուածային ազդեցութիւնը չի կրնար գործել մարդկութեան մէջ, պարզ անոր համար է որ արդի տնտեսական դրութիւնը պատասխանատու է: Քրիստոնէութիւնը օւրային դղեակ մը, երազ մը, քաղցրահնչիւն բառ մը պիտի մնայ մինչև վերջն ալ եթէ արդի տնտեսական դրութիւնը փոխելով անոր ճամբան չի հարթենք: Անա ընկերվարութիւնը կ'առաջադրէ վերջնել այդ տնտեսական խոչնդոտը և իրագործել համամարդկային եղբայրութեան գաղափարականը: «Ամէնը մէկին համար, մէկը ամէնին համար:»

Ընկերվարութիւնը լաւագոյն ապագայ մը կը խոստանայ կիներու և մանուկներու համար, անոնց ապրով առատ պատեհութիւն զարգացնելու իրենց կարողութիւնները, ամուսնութիւնը դարձնելով ոչ թէ տնտեսական հարց մը կիներու համար, իբր իրենց ապրուստը ապահովող միջոց, այլ զայն դարձնելով սիրոյ խնդիր մը:

Ընկերվարութեան նշանաբանն է հաստատել և ապահովել այնպիսի միջավայր մը որ նպաստաւոր ըլլայ մարդուն բարոյական յատկութիւններու զարգացումին: Եւ աս ընկերվարութեան ամենազօրեղ կողմերէն մէկն է, քանի որ փորձառութիւնը և արդի զիտական հետազօ-

տութիւնները ցոյց կուտան որ միջավայրը անհամեմատ ազդեցութիւն ունի անհասի նկարագրին վրայ . մինչդեռ ժառանգականութիւնը աննշան ազդեցութիւն մը ունի մանաւանդ բարոյական յատկութիւններու վրայ :

Ընկերվարութեան ուրիշ մէկ զօրեղ և բարոյական կողմն է ան որ ընկերվարութիւնը հարկաւորաբար պիտի ջնջէ ծոյլ , անգործ դասակարգը . ընկերվարական ընկերութեան մէջ Ս . Պօղոսի սա խօսքը պիտի ըլլայ ընդհանուր կիրարկութեան մէջ . «ով որ չի գործեր հաց ալ թող չուտէ» :

Ընկերվարութիւնը պիտի բարձրացնէ կառավարութեան բարոյական մակարդակը . այժմու ընկերական դրութեան մէջ քիչեր միայն կը հետաքրքրուին կառավարութեան վիճակով . սակայն ընկերվարական դրութեան մէջ քանի որ ամէն մարդ կենսական շահեր ունի կապուած կառավարութեան , ամէն անհատ պիտի շահագրգռուի կառավարութիւնով և աւելի ազնիւ դասակարգի մը ձեռքը պիտի անցնի կառավարութեան ղէկը : Ասկէ զատ , հանրային շահուն համար եղած պաշտօնավարութիւնը անհատին նկարագիրը ազնուացնելու և բարձրացնելու յատկութիւն ունի . «հանրային կեանքն էր և ոչ թէ անհատական կեանքը որ մեզի տուաւ Ուաշինկթըններ և Լինքըններ» կ'ըսէ հեղինակաւոր ամերիկացի մը : Հերոսները անոնք են որոնք ծառայած են պետութիւններու և ոչ թէ անհատական շահերու , ասոր համար Ճ . Ս . Միլ ըսած է թէ պատերազմը և ոչ թէ անհատական գործը , եղած է ցարդ ասպարէզը ընկերային առաքինութիւններու :

2. Ընկերությանը իբր քաջաշերոյ արուեստի

Անոնք որ ուսումնասիրած չեն ընկերվարութիւնը պիտի դարմանան երբ լսեն որ ընկերվարութիւնը մեծ թիւով համակիրներ կ'ունենայ արուեստագէտ դասակարգէն: Բանաստեղծներ, նկարիչներ և հեղինակներ ջերմ համակրութիւնով կը վերաբերին հանդէպ ընկերվարութեան և շատեր բացորոշապէս ընկերվարական կը յայտարարեն ինքզինքնին:

Այս քիչ մը դարմանալի երեւոյթին բացատրութիւնը պէտք է փնտռել հոն որ, արդի մրցակցական դրութիւնը աննպաստ միջավայր մըն է արուեստի և գրականութեան: Շատերու աղքատութիւնը մէկ կողմէ և փաքրութիւ հարուստներու թիւը միւս կողմէ բարձրագոյն արուեստի և գրականութեան մահացու է: Երբ անցեալին վրայ ակնարկ մը նետենք, պիտի գտնենք որ արուեստի ամենափայլուն շրջանները այն ատեն ծնան երբ քաղաքացին կապրէր պարզունակ կեանք մը իսկ ազգը ճոխ կեանք մը. այս կարգէն են Փէրիկլէսի, Սոքրատոսի և Նդիսարէթի դարերը: Միջին դարու մէջ ճարտարապետութիւնը իր մեծագոյն յաջողութեան հասաւ երբ ազգային զգացումը աւելի զօրեղանալ սկսած էր, և այս դարը երբէք վաճառականական յաջող դարաշրջան մը չէր. արուեստը գերազանցապէս հանրային հանգամանք ունի և ոչ թէ անհատական: Այժմու ընկերութեան մէջ շատեր առանձնաշնորհուած են նոյնիսկ փճացնելու երկրին բնական և արուեստական գեղեցկութիւնները. ընկերվարական դրութեան մէջ անհնարին պիտի ըլլայ այս, քանի որ ամէն գեղեցկութեան պատասխանատուն պիտի ըլլայ հանրութիւնը:

Է. Ընկերվարուքիւն եւ արդի հարցեր

Փամանակակից կարեւոր հարցերէն մէկն է կառավարութեան պարզացումը . արդի կառավարական ձեւը ծայրաստիճան բարդ հանգամանք մը ունի . օրէնքները բազմապատկուած են և քաղաքացիին համար խիստ դժուար է հասկնալ թէ ինչ բան օրինական է և ինչ բան ոչ : Ընկերվարութիւնը պիտի նուազեցնէ օրէնքներու թիւը . այսպէս պարզելով օրէնադրական կողմը և դիրացնելով գործը թէ պաշտօնեային որ անել դժուարութիւններու կը մասնուի յաճախ և թէ քաղաքացիին : Ընկերվարութիւնը վերջ պիտի դնէ դատարաններու :

Ընկերվարութիւնը պիտի նուազեցնէ աշխատանքի ժամերը , ինչ որ կենսական հարց մըն է այսօր միլիօններու համար , տալով անոնց առիթ ինքնազտրգացման և վայելքներու :

Ընկերվարութիւնը պիտի լուծէ պարտաւորիչ դատարակութեան հարցը :

Տնտեսական անապահովութիւններու , պատահականութիւններու դէմ ապահովելու հարցը ուրիշ կարեւոր հարցը մըն է զոր պիտի լուծէ բնկերվարութիւնը .

Ընկերվարութեան ներքեւ կ'անայայտանան նաև անհատական մենավաճառները իրենց յարակից բոլոր բազմակնճուստութիւններով և դժուարութիւններով :

Ը. Ապրագրուն

«Մենք ամէնս երջանիկ պիտի ըլլանք , հայրիկ »
Ոչ : Աստուածային գութը որ հոգիներու գեղեցկութիւնը կը կազմէ , պիտի ջնջուէր եթէ տառապանքը վերջանար : Այդ երբեք պիտի չըլլայ Բարոյական չարիքը ու Փիզի-

քական չարիքը, անդադրում մերժուած, անդադարում պիտի բաժնեն, երջանկութեան և ուրախութեան հետ, աշխարհի կայսրութիւնը, այնպէս ինչպէս գիշերը կը յաջորդէ ցերեկին: Չարիքը հարկաւոր է: Բարիին նման ան իր ակնադրիւրը ունի բնութեան մէջ. մէկը չէ հնար ցամքեցնել առանց միւսին: Մենք երջանիկ ենք անոր համար որովհետեւ ապերջանիկ ենք: Տառապանքը ուրախութեան քոյրն է. այս երկուորեակ քոյրերուն կ'անցնի մեր տաւիղի թելերուն վրայէն և զանոնք կը ձայնէ ներդաշնակ, եթէ երջանկութեան շունչը լոկ առնոց վրայէն անցնէր, անոնք պիտի արտադրէին միօրինակ, տաղտկալի ձայն մը, լուութեան նման: Բայց, անխուսափելի չարիքներուն, այն հասարակաց և մեծափառ չարիքներուն՝ որոնք մարդկային վիճակէն կը ծագին, պիտի չաւելնան արհեստական չարիքներ՝ որոնք կը ծագին մեր ընկերութեան վիճակէն: Մարդեր այլևս չպիտի ձեւազեղծուին տգեղ աշխատանքով որով աւելի կը մեռնին քան կ'ապրին: Գերին դուրս պիտի գայ փասարանէն (ergastulum), և գործարանը այլևս չպիտի ուտէ մարդկային մարմինը միլիոններով:

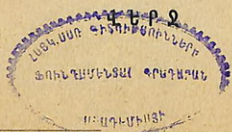
Այս փրկութիւնը մեքենաներէն կը սպասեմ: Մեքենաները որոնք այնքան մարդեր ջախջախած են, պիտի ազնուօրէն և մեծոգիօրէն օժանդակեն մարդկային կակուղ միսին: Մեքենաները նախապէս անգութ և բիրտ, բարեկամ և հաշտ պիտի դառնան մարդուն: Մեքենան ինչպէս պիտի փոխէ իր ոգին: Լսէ՛: Կայծը որ թռաւ Լէյդենի շիշէն (Leyden jar), փոքրիկ նուրբ աստղը որ ինքզինքը բնագէտին յայտնեց անցած դարուն, ան պիտի գործէ այս հրաշքը: Անձանօթը որ յաղթուած է առանց ճանչցուելու, խորհրդաւոր թագուն ոյժը որուն կը հպին մեր ձեռքերը, ընտանի շանթը լեցուած և տարած-

ուած բազմաթիւ թելերուն վրայ՝ որոնք իրենց ցանցով կը պատեն աշխարհը — ելեքտրականութիւնը պիտի տանի իր գորութիւնը, իր նպատար ուր որ պէտք կայ, տուներու և սենեակներու մէջ ուր հայր, մայր և զաւակներ այլևս չպիտի բաժնուին իրարմէ: Աս երազ չէ: Ի՛րրո մեքենան որ գործատան մէջ հողի և մարմին կը քայքայէ, պիտի ընտանենայ, պիտի մտերմանայ: Բայց բան մը չարժեք որ ճախարակներ, անուատամներ, կցածուներ, մանիճներ, մատնէքներ և անիւներ մարդկայնանան եթէ մարդեր պիտի մնան քարսիրտ:

Ասկէ աւելի հրաշալի փոփոխութեան մը ակնդէտ ենք սակայն: Ի՞նչ կ'ըսէ այսօր գործարանատէրը թէ ինք խորհող ոգին է և թէ առանց իրեն իր գործաւորներու բռնակը հասկցողութենէ զրկուած մարմին մըն է պարզ: Կաւ. եթէ ինք միտքն է, թող այս պատիւը հերիք ըլլայ իրեն: Մարդ պէտք է որ ինքզինքը յագեցնէ հարստութիւնով, որովհետեւ ինքը խորհող միտքն է: Երբ մեծ Donatelloն իր ընկերներուն հետ սղլինձէն արձան մը կերտեց, ինք էր գործին հողին: Իշխանէն կամ քաղաքացիէ ստացած դրամը սովոր էր դնել կողովի մը մէջ որ ճախարակով մը կապուած էր գործատան մէկ սիւնին: Ա.մէն մէկ ընկեր իր կարգին կը քակեր կապը և կողովէ կ'առնէր այնքան դրամ որքան հարկ էր իրեն: Բաւականաչափ ուրախութիւն չէ՞ մէկու մը համար զգալ թէ իր մտքին միջոցով կարտադրէ. և այս առաւելութիւնը միթէ արգելք մըն է որ տէր — գործաւորը իր շահը բաժնեկցի իր խոնարհ գործընկերներուն հետ: Բայց իմ հանրապետութեանս մէջ ոչ շահ պիտի ըլլայ ոչ ալ օրավարձ, և ամէն բան մեղի պիտի վերաբերի»:

«Հայրիկ, ատիկայ քօլէքտիվիզմ է, ըսաւ Փօլայն.»
«Ա.մէնէն արժէքաւոր բաները», պատասխանեց Մ. Պէր-

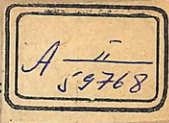
կրէթ, «հասարակաց են ամբողջ մարդկութեան և միշտ այնպէս եղած են: Օղ և լոյս կը վերաբերին այն բոլորին որոնք կը շնչեն և օրուան լոյսը կը տեսնեն: Անձնասիրութիւն և ազահութիւն, անհատներ բուռն ճիգ թափած են դարերով յափշտակելու և իւրացնելու գանձեր: հակառակ այս բոլորին, անհատական ամենաճոխ սրտացուածքներ ոչինչ են բաղդադմամ այն ստացուածքին՝ որ կը վերաբերի ամբողջ մարդկութեան անխտիր: Նոյնիսկ մեր ընկերութեան մէջ, չե՞ս տեսներ որ ամենահաճելի կամ ամէնէն գերազանց ստացուածքները — ճամբաներ, գետեր, անտառներ՝ որոնք ատենօք թագաւորին կը վերաբերէին, գրաւարաններ, թանգարաններ — կը պատկանին ամէն մարդու: Ոչ մէկը աւելի կը վայլէ քան ես Ծօնթէնպօի այս կաղնին կամ Լուվրի այն պատկերը: Եւ անոնք աւելի իմս են քան հարուստ մարդուն եթէ ես աւելի լաւ գիտեմ զանոնք վայել: Հաւաքական սեփականութիւնը՝ որմէ կը սարսափին մարդեր իբր հեռաւոր հրէշէ մը. արդէն հազարաւոր ծանօթ ձեւերով կը շրջապատէ մեզ: Ահաբեկիչ է երբ յայտարարես զայն. մինչդեռ անոր հայթայթած առաւելութիւնները մեր մէջն են արդէն»:(¹)

(1) "M. Bergeret a Paris," Անաթօլ Ֆրանս:

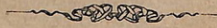
72

Ա. Ն. ԳԱԼԻՕՆՃԵԱՆԻ

- Ա. Պուտտայի Աւետարանը 5
- Բ. Չգիտականութիւն 3
- Գ. Տիեզերքի Առեղծուածներէն մէկը
Չարիքի գոյութեան հարցը 5
- Դ. Իմաստասիրութեան Պատմութիւնը
Այֆրէտ Վէպերի 400 էջ (հրատարակելի)

Հեղինակին բոլոր հրատարակութեանց կեդրոնատեղին է
ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԴԸԼԸՃԵԱՆ ԳՐԱՏՈՒՆ
 Չափմասփոխար, Թիւ 25, Կ. Պոլիս

ԳԻՆ 5 ՂՐՁ

ԳԱԱ Գիմնարար Գիտ. Գրադ.

220059768